

ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

KOMŞULARLA SIFIR SORUN POLİTİKASI
KAPSAMINDA 2002 SONRASI TÜRKİYE ERMENİSTAN
İLİŞKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Bayram KÜÇÜK

Lefkoşa-2019

ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

KOMŞULARLA SIFIR SORUN POLİTİKASI
KAPSAMINDA 2002 SONRASI TÜRKİYE ERMENİSTAN
İLİŞKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Bayram KÜÇÜK

Danışman
Doç. Dr. Sertaç SONAN

Lefkoşa-2019

ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında 20132323 numaralı Bayram KÜÇÜK'ün hazırladığı “Komşularla Sıfır Sorun Politikası Kapsamında 2002 Sonrası Türkiye Ermenistan İlişkileri” konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili savunması yapılmış ve adayın çalışmasının jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi

30 Ocak 2019

1. Tez Danışmanı

Doç. Dr. Sertaç SONAN

.....

2. Üye

Yrd. Doç. Dr. Nusret Sinan EVCAN

.....

.

3. Üye

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİREKLİ

.....

.

Prof. Dr. Tahir Çelik
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

İsim ve Soy isim: Bayram KÜÇÜK

Tezin başlığı: Komşularla Sıfır Sorun Politikası Kapsamında 2002 Sonrası
Türkiye Ermenistan İlişkileri

Danışman(lar): Doç. Dr. Sertaç SONAN

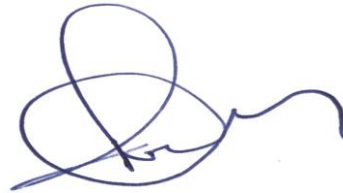
Yıl: 2019

Yukarıda başlığı verilen ve tarafımca kaleme alınan bu tez çalışması içerisinde verilen tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak elde ettiğimi ve sunduğumu; bu çalışmaya özgün olmayan ve başka kaynaklardan aldığım bilgileri, akademik kuralların ve etik davranışların gerektirdiği şekilde, metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi beyan ederim.

Bu tez çalışması; Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü tarafından saklanabilir ya da elektronik olarak sunulabilir.

Tarih: 15.02.2019

İmza:

TEŞEKKÜR

Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi'nde Yüksek Lisans yapma konusunda beni motive eden ve yönlendiren meslek arkadaşlarımın olması bu konuda çalışma yapmam konusunda en büyük etken olmuştur. Eğitim gördüğüm kurumda birçok hocamız bilgi ve tecrübeleri ile bize yol göstermiş ve insanın kendini geliştirmesi ve bilgili bir toplum olmamız için bizi yönlendirmiştir. Bilgi ve tecrübesini bize aktaran hocalarım Yrd. Doç. Dr. Turan CAVLAN, Yrd. Doç. Dr. Özker KOCADAL, Yrd. Doç. Dr. Nusret Sinan EVCAN ve Uluslararası Kıbrıs Üniversitesindeki görevinden ayrılmış olan Doç. Dr. Direnç KANOL'a ayrı ayrı eğitimime vermiş olduğu desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Komşularla Sıfır Sorun Politikası Kapsamında 2002 Sonrası Türkiye Ermenistan İlişkileri konulu tezimi hazırlamam konusunda bana her zaman yol gösteren, araştırmalarımın planlanması, yürütülmesi ve bir çerçeveye oturtulması safhasında tecrübeleri ve bilgisi ile tezime katkı sağlayan, soru veya sorunlarıma çözüm ve yanıt bulan tez danışmanın Doç. Dr. Sertaç SONAN'a, yoğun çalışmalarım esnasında çocuklarım Selver Eylül KÜÇÜK (2006 Doğumlu), Elkin Pampal KÜÇÜK (2012 Doğumlu) ve Ahmet Alptuğ KÜÇÜK (2014 Doğumlu) olan yükümlülüklerimi omuzlarımdan alarak bana çalışmalarım konusunda sürekli destek olan ve yanımdan hiç ayrılmayan eşim Elif KÜÇÜK'e ve bu çalışmalarım esnasında bana az veya çok destek olan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZ

Bu tez Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde başlatılan Komşularla Sıfır Sorun Politikası'nın Ermenistan'la olan ilişkiler özelinde neden başarısız olduğunu ele almaktadır. Tezde, Komşularla Sıfır Sorun Politikası'nın bölgede yaşanan çeşitli gelişmelerden nasıl etkilendiği, bölge ülkelerinin Türkiye'nin Ermenistan'la yürüttüğü normalleşme sürecindeki rolü, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde olan ülkelerin birbirlerinin dış politikasını nasıl etkilediği ele alınmış ve örneklerle açıklanmıştır.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi için belli bir süre gizli diplomasi yürütülmüş, Futbol Diplomasisi ile başlayan açık görüşmeler Zürih'te imzalanan protokollerle devam etmiştir. Bu süreçte Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan savaş da bir katalizör rolü oynamıştır. Fakat bu çabalar bir süre sonra tıkanmış ve protokollerin iki ülke meclisince onaylanmaması sonucunda da süreç çökmüştür. Tezin temel argümanı, Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'la ihtilaf yaşayan Azerbaycan'ın Türkiye üzerinde oluşturduğu baskı ve Ermeni diasporasının olumsuz tutumunun iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi çabalarının başarısızlığa uğramasının temel sebepleri olduğudur.

Anahtar Kelimeler; Komşularla Sıfır Sorun Politikası, Türk Dış Politikası, Ermenistan, Ermeni Diasporası, Azerbaycan

ABSTRACT

This thesis analyses the reasons behind the failure of the policy of ‘zero problems with neighbours’ in the case of Turkish-Armenian relations, which had been implemented during the early years of Justice and Development Party (AKP) rule. How the policy of ‘zero problems with neighbours’ has been affected by a variety of regional developments, the roles other regional actors played in the process of normalization, and how interdependence between countries affected foreign policy of actors involved, all have been dealt with and explained by examples in the thesis.

Secret diplomacy was conducted for a while in order to normalize relations between Armenia and Turkey. Open meetings -which had started off along with football diplomacy- went ahead with protocols signed in Zurich. Meanwhile the war between Russia and Georgia played a catalytic role in facilitating the process. But these efforts broke down after a while and the process failed as a whole when the protocols were rejected by the parliaments of both countries. The main argument of the thesis is that the pressure put on Turkey by Azerbaijan -which is in dispute with Armenia over Nagorno-Karabakh- and the Armenian Diaspora’s negative attitude are the primary reasons for the failure of the efforts to normalize the relations between the two countries.

Key Words; The Policy of Zero Problems With Neighbours, Turkish Foreign Affairs, Armenia, Armenian Diaspora, Azerbaijan

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	I
ÖZ.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV-V
KISALTMALAR.....	VI-VII
TABLO LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİL LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1-3
BÖLÜM 1.....	4-16
1.1. Sıfır Sorun Politikası.....	4-9
1.2. “Sıfır Sorun Politikasının” Başarısı mı Başarısızlığı mı?.....	9-16
BÖLÜM 2.....	17-50
2.1. Kafkasya’nın Önemi.....	17-21
2.2. Tarihi Çerçeveden Ermenistan İle Oluşan Problem.....	21-28
2.3. Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası.....	28-34
2.4. İran’ın Güney Kafkasya Politikası.....	34-36
2.5. ÇHC’nin Güney Kafkasya Politikası.....	37-41
2.6. Türkiye-Rusya Uçak Krizi Örneğinde Kafkasya.....	41-45
2.7. Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Ermenistan İlişkileri.....	45-50
BÖLÜM 3.....	51-89
3.1. Türkiye Ermenistan İlişkileri.....	51-72
3.2. Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşları.....	72-89

3.2.1.	Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC).....	73-76
3.2.2.	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV).....	76-77
3.2.3.	Hrant Dink Vakfı.....	77-79
3.2.4.	Anadolu Kültür Vakfı.....	79-80
3.2.5.	Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPOT).....	81-82
3.2.6.	Avrasya İnceleme Merkezi (AVİM).....	82-83
3.2.7.	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)...	83-85
3.2.8.	Ermeni Diasporası.....	85-89
SONUÇ		90-93
KAYNAKLAR		94-105

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
AYMÖ	Amerikan Yabancı Misyön Örgütü (American Board of Commissioners for Foreign Missions)
AVİM	Avrasya İnceleme Merkezi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	Barış İçin Ortaklık
BTC Boru Hattı	Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE Boru Hattı	Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı
BTK Demir yolu Hattı	Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
DEAŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
FETO	Fetullahçı Terör Örgütü
FIFA	Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GUAM-DEKÖ	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
GSYİH	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GPOT	Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi

INOGATE	(Interstate Oil and Gas Transport to Europe) Avrupa'ya Ülkelerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı
ICJT	Uluslararası Daimî Adalet Divanı
KAİK	Kuzey Atlantik İş Birliği Konseyi
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
START	Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Antlaşması
STÖ	Sivil Toplum Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SOCAR	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic)
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistanê)
PYD	Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekîtiya Demokrat)
TANAP	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TABDC	Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEBK	Türk Ermeni Barış Komisyonu
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
TEPAV	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TRACECA	Transport Corridor Europe, Caucasus, Asia: Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaştırma Koridoru
YPG	Halk Savunma Birlikleri (Yekîneyên Parastina Gel)
VAT	Viyana Ermeni Türk Platformu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	:	Gürcistan'ın En İyi Ticaret Ortaklarının Toplam İhracat İçindeki Payı Ocak- Şubat-Mart 2018	39
Tablo 2	:	Gürcistan'ın En iyi Ticaret Ortaklarının Toplam İthalat İçindeki Payı Ocak- Şubat-Mart 2018	40
Tablo 3	:	Ön Koşullu Olarak Sınırın Açılmasını Ne Kadar Onaylıyorsunuz? Örnek; İyi Niyet Göstererek Dağlık Karabağ Anlaşmazlığını Çözmek İçin Dağlık Karabağ Cumhuriyetini Kuşatan Bölgelerden Çekilmek)	50
Tablo 4	:	Size Göre Ermeni Soykırımını Türkiye Neyin Etkisi İle Tanır? (Üç Cevap İle Belirtin.)	64
Tablo 5	:	Ermeni Türk İlişkilerini Size göre Azerbaycan Ne Kadar Etkiliyor	72
Tablo 6	:	Ermenistan Türkiye Ticaret Hacmi (Bin/ABD Doları)	74

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1 : Dünya Petrol ve Doğal Gaz Tüketimi

20

GİRİŞ

Türkiye Güney Kafkasya’da bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ın bağımsızlığını tanımış ve ilişkilerini geliştirmek için diplomatik süreç başlatmıştır. Bu ülkelerden Azerbaycan ve Gürcistan’la olan ilişkiler normal komşuluk ilişkileri şeklinde seyrederken, Ermenistan’la olan ilişkiler tarihsel sorunlardan dolayı istenilen seviyede gelişmemiştir.

Ermenistan’ın bölgedeki yayılmacı politikası, Türkiye ile olan sınırı tanıma konusundaki isteksizliği, Bağımsızlık bildirgesi ve bağımsızlık sonrasında hazırlanan Ermenistan Anayasası’nda Türkiye’nin doğusunu kendi topraklarına katma ve sözde soykırımı uluslararası alanda tanıtmaya konusundaki isteği baştan beri önemli sorunlar olarak karşımıza çıkarken, Azerbaycan’a ait Dağlık Karabağ’ı işgal etmesi ilişkilerin gelişmesine engel olarak eklenen bir diğer faktördür. Türkiye’nin Azerbaycan ile olan ilişkileri dış politikada “bir millet, iki devlet” sloganı ile gelişirken Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sonrasında Türkiye, Azerbaycan’ın yanında yer almış ve kendi sınırlarını Ermenistan’a kapatmıştır. Sınırların kapanması Ermenistan ile ilişkilerin gelişmesini engellerken Dağlık Karabağ’ın işgalini sonlandırmakta etkili olamamıştır. Bu süreç içerisinde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel alanda ilerleme kaydetmiş ve kaydetmeye devam etmektedir.

Sınırlar kapalı olmasına rağmen Türkiye, Ermenistan’ın zor zamanlarında ambargoyu gevşetme yoluna gitmiştir. İki ülke arasında ticari ilişkiler direkt olmasa da diğer sınırdaş ülkeler üzerinden yapılmaya devam etmiş ve etmeye devam etmektedir. Ermenistan’da yapılan ankete göre katılımcıların %64’ü sınırların açılmasının Ermenistan ekonomisine olumlu yansıtacağını düşünmektedir. Fakat güvenlik açısından yaklaşıldığında %57’lik kesim sınırların açılmasının güvenliğe zarar vereceğini düşündüğünü ifade etmektedir.¹ Ermenistan ilişkilerin geliştirilmesi için öncelikli olarak sınırların açılmasını talep etmekte ve sözde soykırım iddialarını

¹ Kafkasya Araştırma Kaynak Merkezi-Ermenistan. (2015). Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Normalleşme Vizyonu, Kamuoyu Anketinin Temel Sonuçları, Yerivan. <http://epfarmeria.am/hy/document/Armenia-Turkey-Public-Opinion-Survey-2015>. Erişim Tarihi: 26.08.2018

tartışmaya açma ve Dağlık Karabağ'ın işgali konusunda adım atmaktan uzak durmaktadır. Ermenistan'a göre iki ülke arasında ancak ön koşul olmadan görüşmeler yürütülebilir.

8 Ağustos 2008'de Gürcistan'ın Güney Osetya bölgesine başlattığı operasyonla başlayan Rusya-Gürcistan savaşı ve bölgede güvensizlik ortamının oluşması sonucunda, Hazar Denizi'nden, özellikle Azerbaycan'dan alınan enerji kaynaklarının, Türkiye ve AB ülkelerine güvenli bir şekilde transfer edilmesi için Ermenistan alternatif bir güzergâh olarak ortaya çıkmıştır. Bu fırsat, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kitabında bahsettiği lider ülke olma argümanı kapsamında Komşular İle Sıfır Sorun Politikası çerçevesinde komşu ülkeler ile diplomatik ilişkiler geliştirilme ve sınırdaş ülkelerle sıkıntı yaratan sorunların ortadan kaldırılma politikası ile birleştirilerek iki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesi konusunda önemli ilerleme sağlanmıştır.

İlişkilerin normalleşmesi için karşılıklı adımlar atılmasına rağmen Türkiye'nin "Komşular ile Sıfır Politikası" Ermenistan ile olan ilişkilerin düzeltilmesi konusunda başarılı olamamıştır. Bu tez çalışması Komşular ile Sıfır Sorun Politikası'nın başarısızlığa uğramasının nedenlerini analiz etmeye çalışmaktadır.

Bunu yaparken şu sorulara da cevap aranmıştır: Türkiye'nin askeri önlemler içeren 'sert güç' yerine ekonomi odaklı ve tamamen sivillerin denetimi altında yürütülen 'yumuşak güç' uygulaması, bir başka deyişle, Sıfır Sorun Politikası nedir? Sıfır Sorun Politikası genel olarak başarılı oldu mu? Coğrafi konum itibarı ile Kafkasya'nın önemi nedir? İki ülke arasında bugüne taşınan tarihsel sorunlar nasıl ortaya çıkmıştır? Diğer aktörlerin (Rusya, Azerbaycan ve Ermeni Diasporası) başarısızlıktaki etkisi nedir? Sıfır sorun politikasının neden başarısızlığa uğradığı analiz edilirken bölgede yaşanan gelişmeler, bölgesel ve küresel güçlerin dış politikalarının karşılıklı bağımlılık özelinde nasıl değiştiğine ait örnekler de verilmiştir.

Tezin birinci bölümünde Sıfır Sorun Politikası'nın ne olduğu ve bu politikanın başarılı olup olmadığı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Kafkasya bölgesinin

önemi ve Ermenistan ile yaşanan sorunların arka planına değinilmiştir. Ayrıca, bölgede etkin güçlerin politikaları anlatılarak Sıfır Sorun Politikası'nın nasıl değişebileceği, Rusya-Türkiye uçak krizi örneğinde anlatılmış ve Dağlık Karabağ sorunu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin 2002 sonrasında nasıl geliştiği ve sürecin nasıl başarısızlıkla sonuçlandığı anlatılmış, ayrıca, STÖ'lerin Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki sorunların çözümü için çalışmaları ve önerilerine değinilmiştir. Son olarak, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin şekillenmesinde Ermeni diasporasının çalışmaları ve etkisi anlatılmıştır.

Tez yazımında sorulara cevap vermek için uluslararası ilişkiler alanında yazılmış akademik kitaplar, dergiler ve makalelerden yararlanılmıştır. Aynı zamanda akademisyenlerin söyleşileri ve uluslararası stratejik araştırma merkezlerinin yayımlanmış olduğu belge ve bilgilere yer verilmiş ve devletlerarası antlaşmalar ve uluslararası hukuk kaynaklarından faydalanılmıştır. Siyasi söylemler ve devlet adamlarının karşılıklı söylemleri ve beyanları, televizyon ve gazetelerde yayımlanmış haber niteliği ve akademik kaynak sayılabilecek köşe yazıları ele alınan sorulara cevap vermeye yardımcı olmuştur.

BÖLÜM 1

1.1 Sıfır Sorun Politikası Nedir?

AKP'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle, Türkiye dış politikada yeni bir yön oluşturma eğilimi içerisine girmiş, askeri önlemler içeren 'sert güç'ten ziyade ekonomi odaklı ve tamamen sivillerin denetimi altında yürütülen 'yumuşak güç' yaklaşımını uygulama yönünde adımlar atmıştır. AKP'nin yeni dış politika doktrininin Ahmet Davutoğlu tarafından oluşturulduğu ve bunun arkasındaki akademik çalışmanın "Stratejik Derinlik" isimli kitapta özetlendiği farklı akademisyenlerce dile getirilmektedir. Bilindiği gibi Davutoğlu'nun dış politikada bu kadar etkili bir konuma gelmesi Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlık dönemlerinde bu isimlerin danışmanlığını yapmasıyla başlamış, daha sonra dışişleri bakanlığı görevini almasıyla devam etmiştir. Davutoğlu'nun başbakanlık görevini devraldığı dönemde de dış politikada "Stratejik Derinlik" kitabında çizilen çerçevenin bir doktrin olarak etkisi sürmüştür.

Davutoğlu'nun getirdiği yeni anlayışa göre "Türkiye, sadece stratejik önemine dayalı bir dış politika anlayışından uzaklaşmalıdır. Tarih ve coğrafya derinliğini temel alan bir tercihe yönelmelidir. Bunun temel dayanakları komşularla sıfır sorun, çok boyutlu dış politika ve Türkiye'nin tarih ve coğrafyasından kaynaklanan bölgesel sorumluluğunun kabulüdür. Bu yaklaşımda Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkiler göz ardı edilmemektedir. Fakat kimi bilim insanları, AKP hükümetlerinin çok boyutlu ve aktif dış politika izlediği ve bundan dolayı da AB ile ilişkilerin yoğunlaştığı yolundaki yorumların tartışmaya açık olduğunu savunmaktadırlar."² Hatta Erdem (2014) "Stratejik İflas" isimli eserinde Davutoğlu'nun politikasını eleştirirken Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye üyeliği tartışılırken Türkiye'nin karşı çalışma yürütmemesi sayesinde GKRY'nin AB'ye üyeliği sayesinde Türkiye'nin üyeliğinin zorlaştığı ve Kıbrıs konusunda tazminat talepleriyle karşı karşıya kalınacağını belirterek eleştirmektedir.

² Ermagan, İ. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD Dış Politikası-Obama Dönemi ve Ak Parti. Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi,3(2), Sf. 30.

2002 yılına kadar Türkiye doğu ve batı arasında bir köprü olarak kalmış tam olarak kendini ne doğuyla ne de batıyla bütünleştirebilmiştir. 1990'lı yıllarda dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından bölge ülkeleri ile bütünleşme, sorunlarını çözme ve liderlik rolü üstlenme yolunda bir deneme yapan Türkiye, içinde bulunduğu ekonomik sorunlar ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle bu hedefe ulaşamamıştır. Bunu takip eden dönemde AB üyeliği temel hedef olmuş ve bu sebeple yakın çevresine ilgisi azalmıştır. Bununla birlikte Türkiye bu dönemde AB üyelik sürecinde istediği kazanımları sağlayamamış ve kendi yakın çevresine de uzak kalmıştır. Bu anlamda “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur” deyimini Türkiye’nin kendi kendini yalnızlaştırmasının ve kendini bir tarafın parçası olarak görememesinin güzel bir tezahürüdür.

Çiftçi’ye (2012) göre bu Türkiye’nin batı ile doğu arasında kalışı ve farklı dış politika oluşturması şöyle ifade edilmiştir: Farklı liberal-demokrasi anlayışı batı ile ilişkilere zarar verirken, farklı modernleşme anlayışı ise doğu ile arasının açılmasına neden olmuştur. Türkiye kendisini batılı devletler statüsüne getirmeye çalışırken farklı yollara başvurmuştur, Türk dış politikası farklı yollar izleyerek kendisini geliştirmiştir.³

Peki, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası” nedir? Dışişleri Bakanlığı’nın resmi internet sayfasına baktığımızda, bu politika, Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” sözünün, çağdaş bir sorumluluğun ve insancıl bir dış politika görüşünün doğal bir sonucu olarak tarif edilmektedir. Komşularla Sıfır Sorun Politikasının bu nedenlerden dolayı tarihi geçmişten gelen bir gereklilik ve sürdürülmesi gereken bir dış politika stratejisi olduğunu söylemek doğru olur.

Duran’a (2010) göre AKP milli güvenliği ve ülkenin jeopolitiğini yeniden yorumlamıştır. Soğuk Savaş’ın bitmesi ile ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçekliklere uyma zorunluluğu sonucu Türk dış politikasında yeni aktivizm ve sıfır sorun politikasının oluşmasına neden olmuştur.⁴ Dışişleri bakanlığı yeni dünya düzeninde

³ Çiftçi, H.D. (2012). Komşularla Sıfır Sorun Politikasının Türkiye Ermenistan İlişkilerine Etkisi. İİBF. II. Bölge Sorunları ve Türkiye Sempozyumu.

⁴ Duran, B. (2010). Türk Dış Politikasının İç Siyaset boyutu; 2010 Yılı Değerlendirmesi, Türk Dış Politikası Yıllığı 2010, Seta Yayınları. Sf. 22

dış politika üretmenin zorlaştığını, barış, istikrar ve güvenliğin önem ve gereklilik kazandığını belirtmektedir.⁵

Tabii ki bulunduğu bölgede barış, istikrar ve güvenliğin sağlanması Türkiye'ye bir sorumluluk yüklemektedir. Davutoğlu bu sorumluluğun nedeni olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı mirasının tek sahibi olmasından kaynaklandığını ve bu sorumlulukla yüzleşmek zorunda olduğunu belirtmektedir. Bu sorumluluk Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli bir etken olacağı vurgulamaktadır.⁶ Davutoğlu, Türkiye'nin artık bölgede başka güçler tarafından şekillendirilen ve kendisini sürekli olarak tehlike altında hisseden bir ülke olmaktan çıkıp, tarihi geçmişinden güç alarak bölgeyi şekillendiren bir ülke olarak kararlılıkla yürüyeceğine işaret etmektedir. Bu politika tarih boyunca sürekli düzen kurmuş bir millet olarak millete tarihi mirasa sahip çıkmasını hatırlatmaktadır. Bu tarihi mirasa sahip çıkma yaklaşımı bazı akademisyenler tarafından Yeni Osmanlılık olarak lanse edilmektedir. Türkiye'nin dış politikada tek boyutluluktan vazgeçip başta Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya olmak üzere komşu coğrafyalara açılması gerekliliğinden dem vuran dış politika stratejisi, komşu coğrafyalar nezdinde ki Osmanlı geçmişi üzerinden anlamlandırılmıştır. Bu nedenle Davutoğlu komşu coğrafyalara olan ilgisinin maksimuma çıkmasını sağlamıştır.⁷

Komşu coğrafyaya ilgi artarken burada bulunan ülkelerin dost mu, düşman mı olduğu algısı önemli bir durumdur. Türkiye'nin sınırdaş komşu ülkeleri kendisine tehlike olarak algılamasındaki yanılgıyı Dedeoğlu'nun (2014) Uluslararası Güvenlik ve Strateji adlı çalışmasında bir tehdidin gerçekten tehlike olup olmadığı algısının önemine değinmektedir.

Örneğin, İran'ın nükleer zenginleştirme programının Türkiye açısından risk oluşturup oluşturmadığı konusunda İran'ın çevresini tehdit edeceği ya da başka ülkelerin nükleer silahlara sahip olmasına örnek olacağı konusunda risk olarak

⁵ Mfa.gov. Komşularla Sıfır Sorun Politikamız. <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.02.2015.

⁶ Davutoğlu, A. (2001). Stratejik Derinlik. Küre Yayınları. Sf. 23

⁷ Tüysüzoğlu, G. (2013) Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası; Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm. Alternatif Politika, 5(3). Sf. 295-323

görünürken Türkiye’de nükleer güce sahip olacağı değerlendirilirse bu süreç fırsat olarak değerlendirilebilir.⁸

Erdem’in (2014) eserinde yer verdiği ve Davutoğlu’nun teoriden pratiğe eserinden yaptığı alıntıda belirttiği; “etrafının düşmanlarla çevrili olduğu psikolojisine sahip bir ülke, açılım yapmaktan çok defansif bir refleks gösterir” sözü yakın kara komşularımızla ilişkilerimizin düzeltilmesi ve kendi sınırlarımız dışında bir dış politika üretmenin ne kadar gerekli olduğunu göstermektedir.

Türkiye’nin kendi bölgesinde bulunan ülkeleri bir tehdit olarak algılaması ülkemize belki de hiçbir zaman gerçekleşmeyecek tehditler olarak kalacaktır. Türkiye’de kendisi için var olan bir veya birden çok riske karşı yıllarca önleyici tedbir alma çabasına girerek kendi gelişim ve ilerlemesi için harcayacağı zaman ve güç boşa gidecektir. Bu durumun tek bir bütün olarak gerçek duruma yönelmesinde bir engel olarak karşısına çıkacaktır. Bu nedenle de gerçek tehdit durumlarına karşı çözüm bulamayan Türkiye kendi bölgesinde kendi kabuğuna çekilerek edilgen bir ülke olmayı sürdürmeye devam edecektir.

ABD ve Rusya gibi süper güçler tarafından uygulandığı zaman dahi sert gücün barış ve istikrarı sağlamadaki yetersizliği, yumuşak güç araçlarının devreye sokulması gereğinin altını çizmektedir. Bölgesinde yaşanan olaylardan etkilenen bir Türkiye’nin değişen koşullara karşı bir politika üretme konusunda kayıtsız kalmaması ve Türkiye’nin kendi bölgesinde tarihi mirasına sahip çıkarak bölgede bulunan köklü sorunların çözümü, bölgenin ekonomik ve demokrasi alanında gelişmesini sağlamak amacıyla komşu ülke devlet ve halklarıyla iletişim içerisine girme yönünde bir çalışma gerekliliği ortaya konulmuştur. “Türkiye’nin dış politikadaki ‘Komşularla Sıfır Sorun’ söylemi, komşular ile olan tüm sorunları çözmeyi ve ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.”⁹

⁸ Dedeoğlu, B. (2014). Uluslararası Güvenlik ve Strateji, Yenyüzyıl Yayınları. Sf. 32-33

⁹ Mfa.gov. Komşularla Sıfır Sorun Politikamız. <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.02.2015.

Türkiye Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu gibi kendine komşu bölgeler ile ilgili politika üretirken bu bölgelerde ilişkilerini gerginlik ve düşmanlık üzerine kurmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Davutoğlu bu konunun sakıncaları hususunda örnek verirken Kafkasya ile ilgili bir politika üretilirken hem Gürcistan hem Ermenistan hem de İran ile gergin ilişkiler içerisinde olunmasının bu bölgede oluşturulacak politikada sakıncalara neden olacağını açıklamaya çalışmıştır. Bu bölgelerde oluşturulacak ilişkiler birbirini etkilememelidir. Yani Ermenistan ile oluşturulacak ilişkiler Azerbaycan ile olan ilişkiyi etkilememesi hedeflenmiştir.

Dışişleri Bakanlığını sitesini incelediğimizde Türkiye “sıfır sorun” yaklaşımının bir hedef ve ideal olarak ele almakta ve bu hedef ve ideale ulaşmak için çalışmalarına devam edeceğini ve çalışma süresi içerisinde uluslararası alanlarda yaşanan ilişkilerde mutlaka önüne bir sorun çıkacağı gerçeğini kabullenmektedir. Fakat Türkiye’nin bölge ülkeleri ile nihai ortak bir çözüm noktasında birleşebileceğini öngörerek sorunları dondurmak ve ötelemek yerine çözüm için aktif bir şekilde çalışacağı vurgulanmaktadır. Bu çözümü sağlamak için çaba sarf ederken amacının sadece kendine çıkar sağlamak olmadığını bölge ülkelerinin ve insanların sorunlarına barışçıl yoldan çözüm bulmak ve kazan-kazan yaklaşımı doğrultusunda aktif bir çaba içerisinde çalışmalarına devam edeceğini vurgulamaktadır. Bu çabaların sonucunda ise içerisinde bulunduğumuz bölgede istikrarsızlığa bir çözüm bulunacağı ve bölgeyi tüm insanlığın çıkarlarına hizmet edecek bir yere dönüştüreceği öngörülmektedir.

Dışişleri bakanlığınca “Komşularla sıfır sorun” yaklaşımının olumlu sonuçlarının görülmeye başlandığı ve bu etkinin artarak devam edeceği belirtilmektedir.¹⁰ Ermenistan-Türkiye arasında yaşanan sorunların çözülmesi ve ilişkilerin geliştirilmesi “sıfır sorun” politikası kapsamında yürütülmüştür. Fakat ilişkilerin normalleşmesi istenilen şekilde olmamıştır. Bu konuda Azerbaycan’ın etkisi büyüktür. Türkiye için “Ermenilerle dost olmak demek Azerbaycan’ı kaybetmek demektir.”¹¹ Gerçekte Erdem’in (2014) söylediği gibi Ermenistan ile ilişkilerimizi

¹⁰ Mfa.gov. Komşularla Sıfır Sorun Politikamız. <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.02.2015.

¹¹ Erdem, Ö. (2014). Stratejik İflas, İleri Yayınları. Sf. 40

geliştirirken gerçekten Azerbaycan ile dost olmayı başarabilecek miyiz? Başbakanlık görevini bırakana kadar Davutoğlu biz sıfır sorun politikamızda vazgeçemedik söylemlerini devam ettirse de Ermenistan ile olan ilişkileri geliştirme askıya alınmışa benzemektedir. Karşılıklı ilişkiler geliştirilirken karşı tarafında bu ilişkileri geliştirmeye istekli ve kararlı olması gerekmektedir. Kendi içinde sorunlar yaşanırken dış etkenlerinde etkisi ile sorunların çözümü zorlaşmaktadır.

1.2. “Sıfır Sorun Politikasının” Başarısı mı Başarısızlığı mı?

“Komşularla Sıfır Sorun Politikası” Arap Baharının etkisiyle bazı akademisyenler tarafından başarısızlıkla sonuçlanan bir politika olarak eleştirilmeye başlanmış ve Suriye bu başarısızlığın en önemli örneği olarak gösterilmiştir. 2011 yılında ortaya çıkan Suriye’deki ayaklanmaların yarattığı sonuçlar, Türk dış politikasının izlediği yeni yolu birçok açıdan etkilemiştir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da muhtemel etki alanları yaratma ve jeopolitik etki çevresini genişletmesine imkân tanımıştır. Bu durum, Orta Doğu dengesinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Arap ülkeleri ve Suriye ise korumasız duruma gelmiştir.¹²

Suriye sıfır sorun politikasında iyi bir örnek olmuştur. Suriye ile olan ilişkileri özetlemek gerekirse; tarihsel olarak Türkiye’nin uluslararası ilişkiler bağlamında Suriye ile en önemli sorunlarından biri “sınır aşan sular” yani Fırat ve Dicle nehirleri daha sonra ise Abdullah Öcalan’ın Suriye’ye kaçması Partiya Karkên Kürdistan’ı (Kürdistan İşçi Partisi) Türkiye’ye karşı bir koz olarak kullanılması ikili ilişkilerde sorun olmuştur. İki ülke PKK konusunda savaşın eşiğine gelmiş “Apo’nun Şam’dan kovulmasıyla sonuçlanan sürecin ardından iki ülke arasında Adana Mutabakatı imzalanmıştır.”¹³

1998 Adana Mutabakatından sonra iki ülke arasında ilişkiler gelişme göstermiş ve 2000 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Hafız Esad’ın cenaze törenine katılmak için ziyarette bulunarak Cumhurbaşkanlığı seviyesinde ilk ziyaret

¹² Chiriatti, A. (2015) Başarı ve Başarısızlık Arasında Türkiye’nin ‘Sıfır Sorunları’. Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Research Turkey). <http://researchturkey.org/tr/turkish-zero-problems-between-failure-and-success>, Erişim Tarihi: 25.05.2015

¹³ Erdem, Ö. (2014). Stratejik İflas, İleri Yayınları, Sf. 296

gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise Abdullah Gül ziyarette bulunmuştur. 2000'lerin başında iki ülke arasındaki yakınlaşma güvenlik alanında iş birliği şeklinde daha sonra ise ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda devam etmiştir.¹⁴

2002 yılında iktidara gelen AKP Türkiye'nin edilgen bir ülke olmaktan çıkıp bölgesinde etken bir ülke olarak artık dış politikada değişime gidilmesi gerektiğinin altını çizirken ülkenin jeopolitik konumuna vurgu yaparak batı ile doğu arasında bir köprü oluşturma gerekliliği vurgulamıştır. Türkiye, Suriye ile olan ilişkilerini 2004 yılından itibaren normalleştirmeye başlamıştır. İki ülke arasında bir serbest ticaret anlaşması imzalanarak karşılıklı ticaretin artması sağlanmış ve karşılıklı olarak vize uygulamaları kaldırılmıştır. Güvenlik alanında da birçok ikili anlaşma imzalanmıştır. Bölgede barışı ve refahı sağlamak için iki ülke arasındaki iş birliği tarihinde ulaşamadığı bir seviyeye ulaşmıştır. Artık Beşar Esad Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın kardeşi olmuştur. Tunus'ta başlayıp diğer ülkelere yayılan Arap Baharının Suriye'de ortaya çıkması ilişkilerin boyutunu değiştirmiştir. Türkiye'nin Esad'ın iktidardan gideceği beklentisi ile muhalefeti desteklemesi ikili ilişkileri yeniden bozmuştur.

2012 Haziran ayında Suriye tarafından Türk jetini düşürülmesi, buna karşısı Türkiye'nin Suriye'ye karşı uygulamış olduğu angajman kuralları ve Suriye helikopterinin düşürülmesi buna örnektir. Arap Baharı ile Suriye'de yaşanan durumlar nedeni ile Esad rejiminin bazı bölgelerde kontrolünü kaybetmesi PYD ve DEAŞ'ın bölgede fiili kontrol sahasını genişletmesine neden olmuştur. Türkiye'nin yurt dışında toprağı kabul edilen Süleyman Şah Türbesi DEAŞ tarafından tehdit edilmeye başlanması Esad rejimi ile mutabakata varmadan türbenin yerini Karakozak köyünden alınarak Türkiye sınırına yakın olan Suriye'nin Eşme köyüne taşınması operasyonunun yapılmasına neden olmuştur.

Daha sonra ise bölgede yaşanan gelişmeler, YPG'nin ABD ve Avrupa ülkelerinin desteğinde Akdeniz'e ulaşan bir Kürt koridoru oluşturma girişimleri ve YPG'nin Türkiye'ye saldırıları Fırat Kalkan Harekâtı ve Zeytin Dalı Harekâtını düzenlemesine neden olmuştur. Türkiye aslında "sıfır sorun politikası" ile komşularla

¹⁴ Oytun, O. (2009). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şam Ziyareti Işığında Türkiye- Suriye İlişkileri. Ortadoğu Analiz, 1(6). Sf. 39-47

ilişkilerin düzeltme politikası izlerken bölgesel gelişmeler karşısında kendinin de bu bölgede var olduğunu gerekirse sert güç kullanmaktan çekinmeyeceğini küresel güçlere ve terör örgütlerine göstermiştir.

Suriye olayı Türkiye'nin "Komşular ile sıfır sorun" politikasının gidişatının nasıl değiştiğinin sadece bir örneğidir. Ermenistan-Türkiye ikili ilişkileri ise 1993 yılında sınırların kapatılması ile durmuş ve herhangi bir diplomatik ilişki kurulmamıştır. Ali Babacan'ın 15 Temmuz 2008 konuşmasında ise "Komşularımız arasında ilişkilerimizin problemli olduğu tek ülke olan Ermenistan ile ilgili olarak ilişkilerde inisiyatif alan taraf konumumuzu sürdüreceğiz. Attığımız adımlar karşılık gördüğünde ilişkilerimizi arzu edilen seviyelere çıkarmak için çaba göstermeye devam edeceğiz." Demektedir. Bu sözler iki ülke arasındaki ilişkilerdeki genel durumu göstermesi bakımından iyi bir örnektir. Fakat Türkiye Azerbaycan tarafından onaylanmadıkça ilişkilerin düzeltilmesi ve sınırların açılması mümkün gözükmemektedir.

Davutoğlu'nun ileri sürdüğü "Komşular ile sıfır sorun" politikası argüman olarak kullanılırken "Stratejik Derinlik" doktrini ile ana hatları çizilen tarihi mirasa sahip çıkma vizyonu ile Türkiye'nin gerçek anlamda bölgesel bir aktör haline dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bu durum ise komşu ülkelerince Türkiye'nin kendilerini etki alanına alma ve içişlerine karışma olarak değerlendirilmiştir. Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı esnada Ali Babacan'ın ise bu durumu "Türkiye'nin, artık çevresini gözlemlemeyi bıraktığını, çevresinde yaşanan sorunlara çözüm bulmak için yapıcı politikalar ortaya koymaya başladığı şeklinde değerlendirmektedir. Ayrıca izlediği etkin politikalar sayesinde bir 'merkez' olmaya başladığını belirtmiştir.¹⁵ Avrupa, ABD, komşu ve yakın ülkelerle sürdürülen siyasi ve ekonomik ilişkilerin birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı olduğu da vurgulanmaktadır. Türkiye'nin merkez ülke olma faaliyeti çok boyutlu ve farklı şekilde resmi ve gayri resmi

¹⁵ Mfa.gov. (2008). Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Büyükelçiler Konferansı Açılış Konuşması. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ali-babacan_in-buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi.tr.mfa. Erişim tarihi: 25.05.2015

diplomasiyi resmi veya resmi olmayan örgütlerle ilişki kurabilme imkân ve kabiliyeti ile sağlanabileceği ifade edilmektedir.¹⁶

AKP döneminde milliyetçilik ilkesi İslam kültürüne ve Osmanlı tarihi geçmişine sahip çıkılarak millet kavramı ortak bir noktada birleştirilmeye çalışılmıştır. Tarihi mirasa sahip çıkma olarak lanse edilen dış politika ile eski Osmanlı toprağı olan Ortadoğu, Balkanlar, Güney Kafkasya ve Orta Asya’da uygulamaya koymak için faaliyet göstermeye başlamıştır. Osmanlı medeniyetinin hüküm sürdüğü bölgede ortak kültür ve din önem kazanırken Orta Asya bölgesinde ise Türklük öne çıkmıştır. Saraçoğlu AKP ile milliyetçiliğin yeniden şekillendirilerek “millet”, “İslami kültürel öğeler” ve “Osmanlı mirası” kavramlarını bütünleştirerek Osmanlı’nın tarihteki kudretine tekrar ulaşmak için yeniden tarif edildiğini vurgulamaktadır.¹⁷ Komşularla Sıfır Sorun politikası ise Tüysüzoğlu tarafında Yeni Osmanlıcılık idealinin gerçekleştirilmesi aşamasının bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Fakat aynı zamanda tarihte Osmanlı toprağı olmuş ve şu an ise komşusu olduğumuz ülkelerde din unsuru Sünni toplumlarda etki yaratmıştır. Fakat Suriye gibi Nusayri (Alevi) mezhebine yönelik toplumlarda etki yaratmadığı gibi hiçbir zaman Osmanlı egemenliğine girmemiş ve Şiilik mezhebine mensup İran ile durum beklendiği şekilde olmadığı gibi yaşanan bölgesel rekabet kendini göstermiştir.

Osmanlı tarihine sahip çıkan bir Türkiye merkez ülke olmayı hedeflerken tarihi geçmişe bakıldığında Ermenistan ve dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış Ermenilerin oluşturduğu diasporaların uluslararası alanda yoğun bir şekilde 1915 yılında Osmanlı tehciri sırasında yaşanan ölümleri bir soykırım olarak tanınması için çabalarken Türkiye ve Ermenistan’ı ikili ilişkilerini geliştirmesi konusunda zorluklar yaşanmaması mümkün değildir.

Safaryan (2014) makalesinde Ermenistan’ın ekonomik durumunun kötü olduğunu dönemde Ermenistan Başkanı Koçaryan’ın büyük bir çalışma göstererek

¹⁶ Chiriatti, A. (2015) Başarı ve Başarısızlık Arasında Türkiye’nin ‘Sıfır Sorunları’. Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Research Turkey). <http://researchturkey.org/tr/turkish-zero-problems-between-failure-and-success>, Erişim Tarihi: 25.05.2015

¹⁷ Saraçoğlu, C. (2013). AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika, Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik. Alternatif Politika, 5(1). Sf. 52-68

Ermeni diasporaları ile temasa geçtiği ve diasporadan yapılan yardımlar ile ülke GSYİH arttığını vurgulamaktadır.¹⁸ Ermenistan’a zor durumunda yardım eden diasporanın bugün Ermenistan’ın iç ve dış politikasında etkisi olmaması mümkün değildir.

Noravank vakfının analisti Türkolog Hayk Gabrielyan’a göre Davutoğlu’nun sayesinde Türkiye dış politika alanında manevra yapacak yer kazandı, fakat Yeni Osmanlılık tezi durumun kötüye gitmesine neden olduğu, bunun sebebi ise komşu ülkelerin Türkiye’nin kendi içişlerine karışmasına karşı olmaları olarak değerlendirilmektedir.¹⁹ Bir ülkenin geçmiş dönemlerdeki parlak yıllara geri dönme isteği bir ülkenin iç dinamiklerini harekete geçirmesi için büyük bir enerjinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Fakat bir ülkenin egemenliği altında yaşadıkdan sonra değişen dengeler ile kendi bağımsızlığını kazanmış ülkeler tekrar etkisi altından kurtulmuş olduğu ülkenin etkisine girmemek için kendi iç dinamiklerini harekete geçirecektir. Türkiye için geçmiş övünülen ve yeniden arzulanan bir durum iken Osmanlı imparatorluğunun parçalanması ile kendi bağımsızlığını kazanmış ülkeler için arzulanan bir durum olmamaktadır.

Abdullah Gül’ün Dışişleri Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı döneminde Güney Kafkasya’da Ermenistan ile olan problemlerin çözümü önemli bir konu olmuş ve “Futbol diplomasisi” olarak bilinen görüşmeler iki ülke arasındaki problemlerin çözülmesi için protokollerin imzalanması aşamasına kadar ulaşmıştır.

Protokollerin imzalanması ile sınırların açılması hususu öncelikli olarak Azerbaycan tarafından tepki ile karşılanmıştır. 1993 yılında sınırların kapalı olması durumu iki ülke arasında ticari ilişkileri tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ermenistan’a Türk hükümetinin ambargo uyguladığı şartlarda Gürcistan ve İran üzerinden Türk malzemelerinin ithalatı gerçekleştirilmiştir. Bu durum Gürcistan ve İran’a giren malzemelerini faturaları değiştirilerek Ermenistan adresi yazılarak

¹⁸ Safaryan, D. (2014). Ermeni- Türk Ticari Ve Ekonomik İlişkileri, Sınırların Kapalı Olması Ve Diplomatik İlişkilerin Olmaması Şartlarında. Noravak, 21 yüzyıl Dergisi, 56. Yerevan

¹⁹ Gabrielyan, E. (2016). Gençlere Göre Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Düzelmesinin Geleceği. <https://www.aravot.am/2016/09/29/810206/?s=>. Erişim Tarihi: 01.12.2016

sağlanmıştır.²⁰ Fakat açılacak sınır 1993 yılında sınırların kapanmasına neden olan Dağlık Karabağ sorunu nedeni ile Azerbaycan tarafından üzerinde önemle durulan bir husustur. “Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi arasında hiçbir bağ bulunmadığının altını bir kez daha çizmiştir.”²¹ Fakat ilerleyen dönemde Rusya’nın yapmış olduğu açıklamaların izlemiş olduğu yolla örtüşmediği gün yüzüne çıkmıştır.

Gürcistan ile savaştan çıkmış olan Rusya bölgede ılımlı bir hava yaratmak için protokolleri desteklemiştir. 2008 Rusya-Gürcistan savaşı Moskova’nın stratejik ortağı Ermenistan’ı daha da izole etmişken Erivan’ın Türkiye üzerinden rahatlatılabileceği düşünülmekteydi.²² Belli bir seviyeye kadar gelen gelişmeler karşısında bölgede kendi çıkarlarının zarar göreceğinden endişelenen Rusya’nın harekete geçmesine neden olmuş ve imzalanacak protokol maddeleri Moskova tarafından Azerbaycan’a iletilerek Bakü’nün harekete geçmesine neden olunmuştur. Azerbaycan’ın göstermiş olduğu tepki etkisini göstermiştir. Recep Tayip Erdoğan ve Aliyev arasında Mayıs 2009 da yapılan görüşme ve arkasından Azeri parlamentosunda Recep Tayip Erdoğan tarafından yapılan konuşma ile Karabağ işgali bitmeden sınırların açılmasının mümkün olmadığı vurgusu süreçte donmaya neden olmuştur. “Ermenistan ile normalleşmenin gerçekleşememesi ‘komşularla sıfır sorun’ siyasetinin de tökezlemeye başlaması anlamına gelir.”²³

Ermeni analistlerine göre Ermenistan Türkiye arasında ilişkileri düzelmesinde en büyük engel Azerbaycan olarak görülmektedir. Ermenistan da yapılan araştırmaya göre halkın %70’i Ermenistan Türkiye ilişkileri üzerinde Azerbaycan’ın büyük etkisi

²⁰ Safaryan, D. (2014). Ermeni-Türk Ticari Ve Ekonomik İlişkileri, Sınırların Kapalı Olması Ve Diplomatik İlişkilerin Olmaması Şartlarında. Noravak, 21 yüzyıl Dergisi, 56. Yerevan

²¹ Görgülü, A., Iskandaryan, A. ve Minasyan, S. (2010). Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek. Tesev Yayınları, Sf. 11

²² Özbay, F. (2014). Türkiye-Ermenistan Normalleşme Sürecine Rusya’nın Yaklaşımı, <http://www.bilgesam.org/incele/572/-turkiye-ermenistan-normallesme-surecine-rusya'nin-yaklasimi/#. XFSsU1UzbIU>. Erişim Tarihi: 02.02.2017

²³ Kınıkloğlu, S. (2015). Ermenistan İle Normalleşememenin Kodları. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/suat-kinikloglu/ermenistan-ile-normallesememenin-kodlari-1345004/>. Erişim Tarihi: 03.06.2017

olduğuna inanmaktadır. Ermenistan'ın siyasi adımlarına Türkiye Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun olarak cevap verdiğini düşünmektedirler.²⁴

Azerbaycan Türkiye'nin en önemli üçüncü gaz tedarikçisi olarak kabul edilmekte ve TANAP'ın inşası ile İran'ı geçerek ikinci sıraya yerleşeceği belirtilmektedir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın resmi petrol şirketi SOCAR'ın Türkiye de yatırım yaptığı ve bu yatırımın 50 milyar dolara ulaştırmaya çalıştığı da ifade edilmektedir. Bu nedenden dolayı Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkilerin tehlikeye atmak istemediği vurgulanmaktadır.²⁵

Cumhurbaşkanlığı sarayında tarihçilerle yaptığı toplantıya katılan Derin Tarih Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Mustafa Armağan'ın Recep Tayip Erdoğan'ın Abdullah Gül döneminde yaşanan Futbol diplomasisine yaptığı eleştiride sıfır sorun politikasının başarısızlığını göstermesi açısından önemlidir. Mustafa Armağan'ın açıklamasına yer vermemiz durumu anlamamıza daha da yardımcı olacaktır. “Sayın Gül'ün Erivan'a gidip ma seyretmesi gibi yaklaşımların ‘ortamı yumuşatmayı amaçlarken karşı tarafın eline koz verdiğini ve bizim üzerimize gelmeyi sağladığına’ vurgu yaptı. Bursa’da yapılan matan sonra bir sonuç çıkmadığını ifade etti; Ortalığı yumuşatmaya çalışarak için içinden çıkamayız.”²⁶

Saraçoğlu'nun (2013) belirttiği gibi kendi tarihsel mirasına uyumlu olarak sabit bir stratejik zihniyete sahip olmak demek dünya siyasetinde batı müttefikleri oluştura bileceği gibi düşmanlarında olmasına sebep olacaktır. Bu durumda sorun “Komşular ile Sıfır Sorun” derken komşularımız düşmanımız mı yoksa müttefikimiz mi olacak. Ortadoğu'nun kuzeyinde mezhepsel ve sistemsel farklılık oluştuğu ve bu durumun

²⁴ Kafkasya Araştırma Kaynak Merkezi-Ermenistan. (2015). Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Normalleşme Vizyonu, Kamuoyu Anketinin Temel Sonuçları, Yerivan. <http://epfarmenia.am/hy/document/Armenia-Turkey-Public-Opinion-Survey-2015>. Erişim tarihi: 26.08.2018

²⁵ Gabrielyan, E. (2016). Gençlere Göre Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Düzelmesinin Geleceği. <https://www.aravot.am/2016/09/29/810206/?s=>. Erişim Tarihi: 01.12.2016

²⁶ Gül'den Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Erivan Eleştirisine Yanıt. <https://t24.com.tr/haber/gulden-cumhurbaskani-erdoganin-erivan-elestirisine-yanit,296035>. Erişim Tarihi: 08.05.2015

bölgesel ittifaklara neden olduğu bu nedenle bugün Türkiye için, Ortadoğu özelinde, komşularla sıfır sorun anlayışı söz konusu olmadığı belirtilmektedir.²⁷

Ermenistan’da İngiltere Dışişleri Bakanlığının desteklediği “Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Düzelmek Zorlukları ve Fırsatları Projesi” kapsamında yapılan seminerde katılımcılar Ahmet Davutoğlu’nun “Komşular İle Sıfır Sorun” tezinin çökmüş olduğunu ve bu durumun artık “Sıfır Komşuluk” durumuna dönüştüğünü belirtmişlerdir.²⁸ Türkiye Ermenistan ilişkilerin gelişmesinde en büyük engel Azerbaycan olarak görülmektedir. Bugün Türkiye ile diplomatik ilişkilerin gerçekleşmesi mi yoksa sınırların açılması mı önemli sorusuna cevap, diplomatik ilişkilerin gerçekleşmemesi sınırların açılmasını, sınırların açılmaması diplomatik ilişkilerin gelişmesini engelliyor yanıtı ortaya çıkmaktadır.

Ermenistan’da yapılan araştırmada Azerbaycan Türkiye ile ilişkileri ne kadar etkiler sorusuna verilen cevap oranı şöyledir. Katılımcıların %75 çok etkiler, %18 bir parça etkiler, %6 etkilemez, %1 ise hiç etkilemez cevabı vermektedir. Ermenistan tarafında ise sözde soykırım meselesi ve Dağlık Karabağ sorunu tartışma konusu yapılmak istenmemektedir. Bu duruma Ermeni milliyetçileri ve Ermeni diasporası büyük tepki göstermiştir. İmzalanan protokoller Ermenistan yasaları gereği Anayasa Mahkemesine götürülmüştür. Bazı maddelerin Bağımsızlık Bildirgesi ve Anayasa maddeleri ile çelişmeyeceği açıklanmıştır. Türkiye’nin ileri sürdüğü Dağlık Karabağ şartını kabul etmediğini, ortak sınırı tanımadığını, kendilerine göre soykırımının kesin ve tartışılmaz olduğu, protokollerde kastedilen Ortak Tarih Komisyonu’nun kurulamayacağı bir anlamda ilan edilmiştir.²⁹

²⁷ Tüysüzöğlu, G. (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası; Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm. Alternatif Politika, 5(3). Sf. 310

²⁸ Gabrielyan, E. (2016). Gençlere Göre Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Düzelmek Zorlukları ve Fırsatları Projesi. <https://www.aravot.am/2016/09/29/810206/?s=>. Erişim Tarihi: 01.12.2016

²⁹ Özbay, F. (2014). Türkiye-Ermenistan Normalleşme Sürecine Rusya’nın Yaklaşımı, <http://www.bilgesam.org/incele/572/-turkiye-ermenistan-normallesme-surecine-rusya'nin-yaklasimi/#.XFSsU1UzbIU>. Erişim Tarihi: 02.02.2017

BÖLÜM 2

2.1. Kafkasya'nın Önemi

Kafkasya'nın önemi zengin enerji rezervlerine sahip olması Orta Asya ya geçiş için bir köprü vazifesi görmesi Orta Asya zengin rezervlerinin Avrupa'ya taşınmasında kullanılan boru hatlarının bu bölgede geçmesi nedeni ile önemi artmaktadır. Kafkasya Karadeniz ile Hazar Denizi arasında uzanan Kafkas dağlarının güney ve kuzeyini kapsayan bölgedir.³⁰ Kafkasya Bölgesi Güney ve Kuzey Kafkasya olarak ikiye ayrılmakta olup Kuzey Kafkasya Rusya Federasyonu toprakları içinde kalan bölgeler iken Güney Kafkasya ise Kafkas sıra dağlarını güneyinde kalan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı kapsayan bölgeyi kapsamaktadır. Azerbaycan bugün sahip olduğu enerji kaynakları ile Gürcistan bu enerji kaynaklarının dünyaya ulaşmasını sağlayan bir köprü vazifesi görmesi, Ermenistan ise Rusya ile ilişkileri ve askeri olarak Rusya askerlerinin üslenmesine imkân sağlaması ile önem arz etmektedirler.

Rusya Federasyonu'nun tahıl, tütün, sebze, meyve gereksinimini karşılayan en önemli bölgesi ve enerji hatlarının (Bakü-Novorosisk, Tengiz-Novorosisk/CPC ve Mavi Akım) geçiş bölgesi olan Kuzeybatı Kafkasya'nın Moskova açısından taşıdığı jeostratejik önem, Çarlık Rusya'sı döneminden bu yana en yüksek seviyeye ulaşmıştır.³¹ Ayrıca Kafkasya Rusya için Asya'ya giriş, İran üzerinden Hint okyanusuna ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e iniş için her zaman egemenliğini sürdürmek istediği bir bölge olmuştur.

Jeopolitik açıdan Kafkasya; Avrupa, Afrika ve Asya arasında bir köprü durumundadır. Kara Deniz'e ve Hazar Denizi'ne olan komşuluğu yanında Kara Deniz'in diğer denizlere bağlantılı olması bölgeye önem kazandırmaktadır. Bölgenin diğer bölgelere kolay ulaşım imkânı bulunmaktadır.³²

³⁰ Sofiyeva, V. (2013). Türkiye- Azerbaycan İlişkilerinde Ermenistan ve Normalleşme Krizi. Yüksek Lisans Tezi, Sf. 47

³¹ Selvi, H. (2015). Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü. <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>. Erişim Tarihi:06.08.2018

³² Sofiyeva, V. (2013). Türkiye- Azerbaycan İlişkilerinde Ermenistan ve Normalleşme Krizi. Yüksek Lisans Tezi, Sf. 48

Güney Kafkasya bugün Rusya, İran ve Türkiye arasında bulunan bölge olup Orta Asya, Irak ve Ortadoğu'ya yakınlığı nedeni ile bugün bölgesel güçlerin yanında Rusya, ABD ve ÇHC gibi küresel güçlerin üzerinde çalıştığı ve bölgede söz sahibi olmak için çekişmelerin yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Bölge sahip olduğu enerji kaynakları özellikle Hazar Denizi bölgesindeki enerji kaynaklarının gerek işletilmesi gerekse uluslararası piyasaya sürülmesinde söz sahibi olmak isteyen güçlerin ve örgütlerin ilgisini çekmektedir.

SSCB'nin dağılması ile bölgede bulunan enerji kaynaklarının elde edilmesi, nakli ve kullanımı ile ilgili çıkar çatışmaları ortaya çıkmıştır. ABD Güney Kafkasya ülkelerine birtakım yardımlar yaparak bölge ülkeleri ile ilişki içerisine girmiştir. 2002 yılı içerisinde ABD Gürcistan ile olan askeri ilişkilerini geliştirerek Gürcü birliğine Anti-Terörizm konusunda eğitim vermek için bölgeye asker göndermiştir. Afganistan'ı işgali sırasında ise Azerbaycan'da bir askeri üs oluşturma talebi olmuştur. Güney Kafkasya'nın; Uzak Doğu ve Orta Asya'yı Avrupa'yla birleştirecek Büyük İpek Yolunun merkez noktasında bulunması ve hiç şüphesiz doğal enerji kaynaklarının mevcudiyeti ABD'nin bölgeye yerleşmek istemesinin önemli sebepleri arasında bulunuyor.³³ Azerbaycan İran sınırına yakın bir bölgede İsrail'e hava üssü verdiği, İsrail'in kullandığı hava üssüne "Azerbaycan" ismi verildi gibi birçok habere 2012 yılında gazetelerde yer verilmiştir. Fakat İsrail ve Amerika'nın Azerbaycan'da askeri üs kurdukları söylene de her üç devlet tarafından bu konuda yapılmış resmi bir açıklamanın olmadığı Çelikdönmez tarafından belirtilmektedir. ABD'nin ve İsrail'in bölgeye olan ilgisi İran tarafından ise olumlu karşılanmamaktadır.

NATO ise SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan boşlukla beraber bağımsızlık kazanan yeni ülkelere yönelik girişime başlamış ve 1991 yılında KAIK (Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi) oluşturulmuştur. Doğu Bloğu ülkeler ile askeri, siyasi ve çevre konularda karşılıklı görüşmeler sağlayarak bu ülkelerin liberal demokrasiye uyumunu sağlama amacı gütmüştür. "KAIK"ın 1994 toplantısında imzalanan antlaşma

³³ Çelikdönmez, Ö. (2016). Güney Kafkasya'da Amerika ve Rusya'nın üs savaşı <https://kafkassam.com/guney-kafkasyada-amerika-ve-rusyanin-us-savasi.html>. Erişim Tarihi: 25.02.2016

ile kurulan BİÖ, Doğu Bloğu ülkeleri ile NATO arasında üyelik ve ortak çalışma konusunda bir yol oluşturmayı öngörmüştür.”³⁴

AB günümüzde kendi içerisinde bütünleşme ve derinleşme yaşarken yasa dışı göç, uyuşturucu ve insan ticareti, çevre kirlenmesi ve enerji açığı konuları ile uğraşır konuma gelmiştir. Kendi içerisinde de güvenlik ve adaleti sağlarken komşu ülkelerde yaşanan istikrarsızlık, ekonomik sorunlar ve savaş gibi nedenlerden dolayı güvenli liman olarak görülmesi bir sorun olarak önem kazanmıştır. En önemli sorunu ise enerji açığı olarak gören AB bu soruna çözüm arayışı içerisinde. Herhangi bir olumsuz durumda veya bölgedeki istikrarsızlıkta dışarıdan enerji açığını kapatmak için alınan ürünlerin Avrupa’ya ulaşımında sıkıntılar yaşanmaktadır. AKP (Avrupa Komşuluk Politikası) bu nedenden dolayı 2000 yılında sonra hayata geçirilmiştir.

Bölgedeki zengin doğal kaynakları, bölgenin bulunduğu stratejik önemi Avrupa ülkeleri ve Avrupa Birliği açısından Güney Kafkasya devletleri ile iş birliği içerirse girmesine neden olmuştur. Aslında bu ilgi bu bölgede ilk defa petrol kuyularının açılması ile başlamıştır. 1874-1878 yılları arasında Azerbaycan’da 150 kadar petrol kuyusu açılmıştır. “Bakü” ye 1880’li yıllarda Fransız, 1890’lı yıllarda ise İngiliz sermayesi girmiştir.”³⁵ Avrupa ülkelerinin Azerbaycan toprakları üzerindeki çıkarılan petrol üzerinde söz sahipliği SSCB’nin kurulması ve petrolün millileştirilmesi ile son bulmuştur. Kafkas ülkelerinin bağımsızlığını kazanması ile bölgeye olan ilgi yeniden artmıştır.

“20 Eylül 1994 tarihinde Azeri, Çırac ve Güneşli (AÇG) sahalarındaki petrol kaynaklarının birlikte kullanımını öngören “Asrın Anlaşması” imzalanmıştır.”³⁶ Bu anlaşma Azerbaycan’ın çıkarmış olduğu petrolü diğer ülkelere satmasına imkân vermiştir. Türkiye ise bu anlaşmaya katılan bir ülkedir. Azerbaycan bölgesinden çıkan petrol ve doğalgazı dış pazara ulaştırmak için enerji şirketleri ile antlaşmalar

³⁴ Dedeoğlu, B. (2014). Uluslararası Güvenlik ve Strateji. Yenyüzyıl Yayınları. Sf. 322

³⁵ Ener, M. ve Ahmedov, O. (2007). Türkiye Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi, <http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/handle/COMU/968>. Sf.119. Erişim Tarihi:25.07.2018

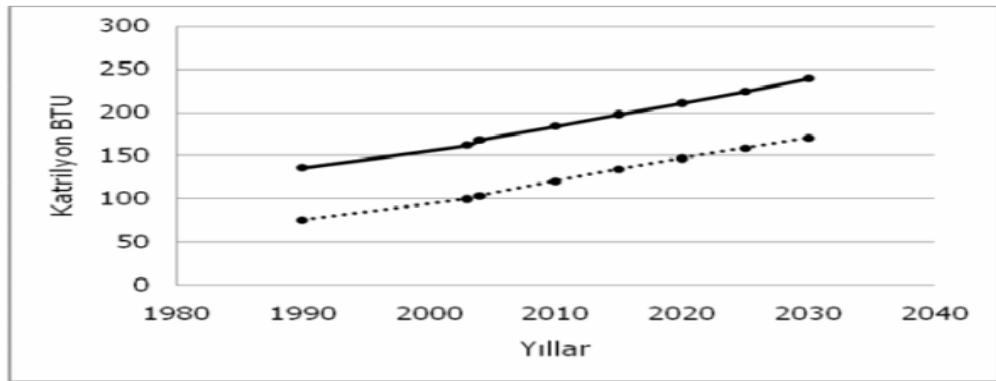
³⁶ a.g.e, 35, 120

imzalamaktadır. Buna paralel olarak strateji oluşturmaktadır. Batıya nakil güzergahı olarak şu an için Türkiye önemli bir ülkedir.

Azerbaycan'dan sevk edilecek petrol ve doğalgazın Ermenistan üzerinden nakli şüphesiz maliyetleri daha da azaltacaktır. Fakat Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorunu iki ülke arasında yakınlaşmayı engellemektedir. Hazar Denizi ve Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan ülkelerde ki petrol ve doğalgazın dış pazara ulaştırılarak ekonomik kazanç elde etmek ne kadar önemli ise bu petrol ve doğalgazı almak isteyen Avrupa ülkeleri ise bu kaynaklara güvenilir ve kesintisiz bir şekilde ulaşmak istemektedir. "Bazı batılı uzmanlar ortada bir rahatsızlık olduğunu işaret etmektedirler. Onlara göre Türkiye'nin boru hattı devi BOTAŞ "Mini Gazprom" olmaya çalışmaktadır."³⁷

Azerbaycan'a yabancı yatırım miktarı sürekli artmaktadır. Bu yatırımların artmasında ki en önemli nedenlerden biride dünyada tüketimin artması olarak gösterilebilir.

Şekil 1.Dünya Petrol (Düz Çizgi) ve Doğal Gaz (Kesik Çizgi) Tüketimi

Kaynak: Energy Information Administration 2006-2007

Tüketim artarken kendi üretimi ile gerekli enerji ihtiyacını karşılayamayan ülkeler doğal olarak satın alma ihtiyacı duymaktadır. Avrupa 2006 verilerine göre 179

³⁷ Toğrul, İ. (2013). Azerbaycan'ın Enerji Nakil Stratejisi, <https://enerjigunlugu.net/icerik/4606/azerbaycanin-enerji-nakil-stratejisi.html>. Erişim Tarihi: 15.10.2016

trilyon küp doğalgaz ve 15 milyar varil petrol rezervi ile dünyanın en az rezervine sahip bölgesidir. “2005 yılı AB doğalgaz temini sırasıyla yerli üretim, Rusya, Norveç, Cezayir, Hazar ve Ortadoğu ülkelerinden yapılan ithalatla karşılanmıştır. 2030 yılında bu talep, esasen Hazar havzası ve Ortadoğu ülkeleri ile Rusya tarafından karşılanacaktır.”³⁸ Bu durum Güney Kafkasya’yı Avrupa Birliği için önemli hale getirmektedir. Yıllık büyüme oranı %10 olan ÇHC’nin enerji ihtiyacı sürekli artmakta ve bu ihtiyacı karşılamak için kendi kaynakları yetersiz kalmaktadır. Çin’in toplam birincil enerji tüketiminin 1996-2020 döneminde %26 artışla, ithalatını günde 8 milyon varile (yılda 400 milyon ton) çıkaracağı öngörülmektedir.³⁹

2.2. Tarihi Çerçveden Ermenistan İle Oluşan Problem

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, çok çeşitli milletlerden ve dinlerden insanlar, imparatorluk sınırları içinde yüzyıllar boyunca barış ve adalet içinde yaşamışlardır. Bunu sağlayan Osmanlı devlet yönetimindeki “tebaa” anlayışı olmuştur. Hristiyanlar, Yahudiler, Ermeniler ve Müslümanlar yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde birlikte yaşamışlardır. Fakat daha sonraları 1789 Fransız İhtilali ve sonrası gelişen milliyetçilik akımı çok uluslu büyük imparatorluklar içerisinde bulunan farklı milletlerin etnik kimlik altında ayrılık için gizli olarak örgütlenmelerine neden olmuştur.

1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile Hristiyan halkın koruyuculuğunu üstlenen Rusya Ermeni ayrılık hareketlerinin ortaya çıkmasında payı büyük olmuştur. 1876 İstanbul Konferansında Nerses Varjabedian tarafından Türklerin Ermeniler üzerinde baskı yapmaya çalıştığının dile getirildiği Türkdoğan’ın (2006) eserinde belirtilmektedir. Bu husus özellikle Boğazlara hâkim olmak ve Akdeniz’e inmek isteyen Rusya Ermeniler ile ilgili durumu gündeme getirmeye başlamıştır. 1877’de başlayan Rus saldırıları sonucu Rus ordusunun Yeşilköy’e gelmelerini fırsat bilen Patrik Nerses başkanlığındaki Ermeni kurulu Doğu Anadolu’da

³⁸ Ener, M. ve Ahmedov, O. (2007). Türkiye Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi, <http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/handle/COMU/968>. Sf.131. Erişim Tarihi:25.07.2018

³⁹ Avcı, E. (2014). Çin’in Kafkasya Politikaları, Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü.

bağımsız bir devlet kurulması, bu konuda Rus çarının yardımcı olmasını, hiç olmazsa bölgenin Rusya'nın denetimine alınmasını istemiştir.⁴⁰ Rusya ise Akdeniz'e inmek ve boğazlara hâkim olmak için Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanma siyasetini gütmekten geri kalmamıştır. 1878'ler incelendiğinde Osmanlının zayıflamasını fırsat bilerek çıkar elde etmek isteyen Rusya ve Avrupa ülkeleri etnik ve dini farklılıkları kullanmaya başlamışlardır. Rusya ile 1878 yılında imzalanan Ayastefanos antlaşmasında Osmanlının Ermenilerle ilgili ıslahat yapılması ve Hristiyanların, Kürtlerin ve Çerkezlerin saldırılarında korunmasını taahhüt ettiği belirtilmiştir. Osmanlının Birinci Dünya savaşı öncesi gündeminde Ermeni sorunu önemli yer tutmuştur. Ermenilerce kurulan Hınçak ve Taşnak cemiyetleri Osmanlıya karşı isyanlara başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu isyanları bastırmasını ise Ermeni komiteleri batı ülkelerine, Hristiyan kamuoyuna "Ermenilerin Türkler tarafından katledilmesi" olarak tanıtmıştır.⁴¹

Osmanlı Devleti, dahili siyasetini şer-i ve örfi hukuk sistemleri içerisinde tanzim etmiştir. Bu çerçeve içinde devletin bünyesindeki gayrimüslimler "Millet Sistemi" olarak adlandırılan sisteme dahil edilerek, farklı hukuk düzenlerine tabi olarak yaşam sürmüşlerdir.⁴² Osmanlı Devleti, Millet Sistemi içinde tamamen dışarıya kapalı bir yapının oluşmasına da müsaade etmemiştir. Örneğin millet başı durumundaki Patriklerin Osmanlı Devleti'ne bağlı maaşlı bir memur statüsünde olmaları, yine Ermenilerden haksızlığa uğradıkları takdirde isteyenlerin şer'î kanunlardan yararlanabilecekleri gibi esaslar bulunmaktaydı.⁴³

19. yüzyılda Osmanlı Devleti gerek iç gerekse dış etkenler nedeni ile değişime uğramaya başlamıştır. Avrupa'da yaşanan liberalizm, ulusçuluk, kişisel özgürlük, anayasacılık, laiklik, eşitlik gibi fikirleri ve Rusya'nın baskıları sonucu Osmanlı Devleti'nde reformlar yapılmasına neden olmuştur. Batılaşma/modernleşme devletin

⁴⁰ Mazıcı, N. (2005). ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu. Pozitif Yayınları, Sf. 13

⁴¹ Sofiyeva, V. (2013). Türkiye- Azerbaycan İlişkilerinde Ermenistan ve Normalleşme Krizi. Yüksek Lisans Tezi, Sf. 187

⁴² Tunç, H. (2004). Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 7(1-2). Sf. 139-198.

⁴³ İpek, N. (2006). Millet Sistemi İçinde Ermeniler. <http://turkiye-ermenileri.blogspot.com/2006/11/millet-sistemi-iinde-ermeniler.html>. Erişim Tarihi:27.10.2018

temel politikası haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde yer olan millet sisteminden vazgeçilerek tek millet altında toplama fikri vatandaşlık kavramı geliştirilmeye çalışılmış ve Osmanlıcılık fikri ortaya çıkmıştır. Osmanlıcılık fikri Tanzimat'ın ilanıyla aynı hukuk kurallarına tabi vatandaşlığı esas almıştır.⁴⁴

Buradaki amaç azınlıkların özerkliklerini ortadan kaldırarak Osmanlı kimliği altında toplamak ve ulusçuluk adı altında toplanan azınlıkların bölünme ve parçalanma isteklerine ve batının baskılarına engel olmaktır. Ermeni azınlığı uzun süre kendi içlerinde özerk bir yaşamıştır. Doğu Ortodoks Ermenileri için 7 Mayıs 1847 tarihinde 14 din adamı üyeli Ruhanî Meclis ve 20 sivil üyeli Cismanî Meclisten oluşan yeni bir yönetim şekli oluşturulmuştur.⁴⁵

1862 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından yeni bir Ermeni Milleti Nizamnamesi onaylanmış, 1863'de ise Fransız Anayasasından yararlanılarak hazırlanan nizamname Osmanlı Hükümeti'nce onaylanmıştır. 1863 Nizamnamesinde 140 kişilik bir Ermeni meclisi oluşturulmuştur. Onaylanan Nizamnameler ve Ermenilerin kendi içindeki yönetim şekli Osmanlı Devleti içerisinde ayrı bir devlet görüntüsünün oluşmasına neden olmuştur. "1864 Vilâyet ve 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnameleri 'ne göre, mahallî yönetime yerel halktan – Müslüman ve gayrimüslim- katılımını sağlayacak şekilde meclisler ihdas edilmiştir."⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde yavaş yavaş dini ve mezhepsel ayrıcalıkların ortadan kaldırılarak standart hukuk uygulamalarının yerleştirilmeye çalışıldığı görülmeye başlanmıştır.

Yapılan bu reform ve ıslahatlar Osmanlı İmparatorluğu içinde sadık tebaa olarak adlandırılan Ermenilerin ayrılık için harekete geçmesine engel olamamıştır. Bu ayrılık hareketlerinin ve isyanların başlamasında Kafkasya'nın Ruslar tarafında işgali, doğu sınırında oluşturulan Ermeni Kilisesi, daha sonra ise Ermeni vali ve generallerinin kurup yönettiği Rus Ermenistan'ının etkisi de vardır. Rus

⁴⁴ Macar, O.D. (2010) Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl) / <https://docplayer.biz.tr/211703-Osmanli-rum-egitim-sistemi-ve-istanbul-rum-kiz-okullari-19-ve-20-yuzyil.html>, Erişim Tarihi: 11.10.2018, Sf. 771-817

⁴⁵ Türkdoğan, B. (2006). Türk- Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sf. 25

⁴⁶ Türkdoğan, B. (2006). Türk- Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sf. 31

topraklarındaki siyasal ve maddi varlıklarına güvenen Ermeniler Osmanlıya karşı bölgede güç elde etmek için Rusya yanında yer almıştır.

25 Aralık 1917’de Kremlin Sarayı’nda Lenin ile Ermeni komisyon üyesi Teryan arasında geçen görüşmede Ermenilerin Osmanlıdan kurtulmak için Ruslar ile birlikte hareket edeceği ve bunun için ise gerekirse iki halkın birleşebileceği belirtilerek Rusya’dan yardım istemektedir.⁴⁷ Bu görüşmeden Osmanlı Devleti’nden ayrılmak isteyen Ermeniler Rusların yanında yer almaktan çekinmediği anlaşılmaktadır.

Ermenilerin isyan faaliyetlerinde bulunmasında ve bağımsızlık kazanmak için örgütlenmesinde etkili olan farklı bir durum ise imparatorluk topraklarında yabancı devletlerin misyonerlik çalışmalarıdır. 1815 Viyana Kongresi’nde Avrupa haritasına şekil verilirken, gündeme gelen “Doğu Sorunu” Avrupa’nın Osmanlı’yı önce balkanlardan atma, sonrada misyonerlik faaliyetleri ile bölüp parçalama stratejisi olduğu Türkdogan (2006) tarafında doktora tezinde belirtilmektedir. Özellikle Mazıcı’nın (2005) anlatımına göre ABD ticareti geliştirmek için Osmanlı topraklarına 1784 yılında ticaret komisyonu göndermiş arkasından ise AYMÖ istasyonlar kurmaya başlamıştır. 1830’a gelindiğin çalışmaları sakıncalı görülen bu örgütlerin çalışmalarına son verilmiştir. Fakat bu örgütler 1831’de tekrar faaliyetlerine devam etmeye başlamışlardır. Bu örgütlerin temel hedefi Hristiyanlar olmuştur. Zaman içerisinde ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler AYMÖ çalışmalarının Ermeni eylemlerini kışkırttığı nedeni ile gerilmiş, hatta tekrar bu örgütlerin yasaklanma kararı alınmıştır. Fakat daha sonra bu örgütler tekrar faaliyetlerine devam etmeye başlamışlardır. “...1894 Sasun, 1985’te Maraş ve Harput’taki Ermeni ayaklanmalarını Osmanlı yönetimi bastırırken, Amerikan misyonerlerinin bu ayaklanmalarda payı olduğunu yenilemiştir.”⁴⁸

1914 tarihinde itibaren Ermeniler Rusya’nın etkisi ile Osmanlı Devleti’nin egemen olduğu doğu bölgesinde ve bugün ki Türkiye’nin güneyinde silahlı çeteler ve

⁴⁷ Karabayram, F. (2007). Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası, Atılım Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara. Sf. 14

⁴⁸ Mazıcı, N. (2005). ABD’nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu. Pozitif Yayınları. Sf. 27

örgütler oluşturmaya başlamıştır. Bu çeteler ve örgütler Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf devletleri yanında savaşa katılmak için gönüllü olmuşlardır.

1914-1915 yılında Sarıkamış'ta yaşanan felaket, 1914 Çanakkale'de yaşanan mücadele ve Osmanlı askerlerinin farklı cephelerde savaşırken Ermeni çetelerinin isyanları ve Rus ordularına yardımları karşısında İttihat ve Terakki hükümeti 24 Nisan 1915'de çıkardığı bir kararname ile Ermeni liderlerini tutuklayarak Ermeni örgütlerini kapatmaya başlamıştır. 27 Mayıs 1915 yılında ise "Geçici Tehcir Yasası"⁴⁹ çıkarmıştır.

Tehcir Kanunun çıkarılmasının neden gerekli olduğu o dönem içerisinde değerlendirilmesi gereken bir husustur. O zaman şartları incelendiğinde farklı cephelerde savaşmak zorunda olan Osmanlı ordusunun ikmal faaliyetleri Ermeni çetelerinin saldırıları sonucunda kesintiye uğramış ve yaşanan isyanlar sebebi ile farklı cephelerde savaşan ordu içerilerde de yaşanan isyanlar ile sıkıntı çekmeye başlamıştır. Van bölgesinde yaşanan isyan ve kanlı girişimler Ermeni çetelerinin çalışmalarının ve faaliyetlerinin açık bir göstergesi olarak ele alınabilir. "Van ve çevresinde, İngiliz istihbarat kaynaklarına göre 1000 kişilik fedai ve 3000 kişilik çete gruplarıyla terör estirmişlerdi. Van Belediye Başkanı Bedros Kapamacıyan'ı Ocak 1913 tarihinde Osmanlı valisiyle birlikte hareket ettiği gerekçesiyle öldürmüşlerdi."⁵⁰ Ermenistan ile yaşanan sorunlarda en önemlisi de buradan kaynaklanmaktadır. "1896 Hamidiye olayları, 1909 Adana olayları, 1915 olayları, 1918-1920 Türk-Ermeni savaşları, 1918-1921 arasında Kilikya bölgesindeki Türk-Ermeni çatışmaları ve son olarak 1922'deki İzmir olayları Minasyan'a ⁵¹ göre Ermenilerin hafızasında derin izler bırakmıştır."⁵² Ermenistan ve Ermeni diasporası Türkiye'ye karşı yapmış olduğu en önemli çalışma

⁴⁹ Geçici Tehcir Yasası (Madde 1: [Ordu] halk tarafından herhangi bir suretle hükümetin emirlerine ve memleketin savunmasına ve güvenliğini korumaya ilişkin uygulamalara karşı koyma, silahla saldırı ve mukavemet görürse hemen askeri kuvvet ile şiddetli bir biçimde cezalandırmaya ve saldırıyı yok etmeye yetkili ve mecburdur. Madde 2: [Ordu] askeri kurallara aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı ayrı veya topluca başka yerlere gönderebilir veya yerleştirebilirler. Madde 3: Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir. (Baskın ORAN, Türk dış Politikası, Cilt 1, sayfa:102)

⁵⁰ Türkdoğan, B. (2006). Türk- Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Sf. 55

⁵¹ Ter Minassian, Anahide; Ermenistan üzerine çalışma yapmıştır.

⁵² Demir, A. F. (2005). SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 2(5). Sf. 112

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere soykırım uygulandığı ve Osmanlı Hükümeti'nin ölümlerden sorumlu olduğudur. Osmanlıya göre bu olay sadece kendi toprakları içinde güvenlik amacıyla yer değiştirme faaliyetidir. Osmanlı topraklarının her yerinde göçe tabii tutulan sadece Ermeniler olmamıştır. “9 Mart-29 Kasım 333 (1917) tarihleri arasında Diyarbakır, Elâzığ, Urfa vilâyetlerindeki Rumların sevki yanında Trabzon, Samsun, Ayvalık, Bafra, Çarşamba, Terme, Şile'deki Rumlar da daha içerilere sevk edilmiştir.”⁵³ Bunu yanında her bölgede çıkarılan kanun uygulanmamıştır. Bazı illerde göçe tabi tutulurken bazı illerde ise bu hiç yaşanmamıştır. Örneğin İstanbul'da tehcir yasası hiç uygulanmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf devletleri ile Osmanlı arasında Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD düzenin yeniden sağlanması amacı ile Başkan Wilson 8 Ocak 1918'de 14 Maddeden oluşan öneriyi özetlemiştir. Bu ilkenin 12. Maddesi ile Osmanlı topraklarında yaşayan farklı etnik grupların bağımsızlığını amaçlamıştır.⁵⁴ 1916'da yapılan Sykes-Picot Antlaşması'nda Ermenistan'a toprak verilmesinden bahsedilmemiştir. Fakat Rusya'da yaşanan rejim değişikliği nedeni ile savaştan çekilmesi ile Doğu Anadolu topraklarında Rusya'ya verilmiş topraklar Ermenistan'a katılarak Ermenistan toprakları genişletilmiştir. Sevr Barış Antlaşması'nda ise Ermenistan konusu düzenlenmiştir. Antlaşmaya göre kurulacak Ermenistan Devleti'nin sınırlarını ABD başkanı Wilson belirleyecektir. 22 Kasım 1920'de ise Büyük Ermenistan'ı kuran sınırlar Wilson tarafında belirlenmiştir.

1917 yılında Rusya'da Çarlık rejimi yıkılmış ve yerini Bolşevik Hükümeti almıştır. Rusya'da yaşanan rejim değişikliği nedeni ile Rusya savaştan çekilmiş ve Osmanlı Hükümeti ile barış antlaşması imzalamıştır. İki ülke arasında imzalanan 3 Mart 1918 yılındaki Brest-Litovsk Anlaşması ile “Bolşevik Hükümeti 93 Harbinden önceki Türk-Rus sınırına dönerek, Kars, Ardahan ve Batum sancakları halkının rızası

⁵³ Türkdoğan, B. (2006). Türk- Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Sf. 62

⁵⁴ Baskın, O. (2014). Türk Dış Politikası (1). İletişim Yayınları. Sf. 100

koşuluyla Türkiye'ye geri verilmesine razı olmuştur. Türk ordusu Kafkasya'ya girmiş ve bölge halkı yapılan plebisit ile Türkiye'ye bağlanmak istediğini göstermiştir.”⁵⁵

Bolşevik devriminin yaşandığı dönemde Taşnak Ermeni Partisinin çalışmaları ile bağımsız bir Ermenistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Taşnak Partisi İtilaf devletlerinin kendilerine kurmayı vaat ettiği topraklarda Büyük Ermenistan'ın oluşturulması için sadece Osmanlı topraklarında hak iddia etmemiş kendisi ile aynı dönemde bağımsızlığını ilan eden Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde de hak iddia ederek ayrılıkçı çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. “1 Haziran 1918'de yayınladığı bir bildiride Gürcistan'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde (*özellikle Cavahatya'da*) Ermenistan Hükümeti'ni en yüksek ve yegâne hâkim olarak ilan etti”⁵⁶ Azerbaycan'ın bağımsızlık çalışmaları sırasında Ermeni silahlı çeteleri katliamlarda bulunmuştur.

Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek amacıyla 1920'de Erzurum Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Fakat bu duruma Ankara'da kurulan Türk hükümeti tepkisiz kalmamış ve Türk-Ermeni savaşı başlamıştır. Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusunun Gümrü'ye kadar gelmesi durumu karşısında barış teklifinde bulunan Ermenistan Hükümeti ile yeni kurulan Ankara Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.

Gümrü Antlaşması ile Osmanlı Hükümeti'ne Sevr Antlaşmasında dayatılan Büyük Ermenistan'ın kurulması fikrinden vazgeçildiğini hukuki olarak gösteren bir belge olması açısından önemlidir. Bu önemini ise günümüzde geçerliliği olmadığı konusunda iki ülke arasında herhangi bir yeni antlaşma olmaması nedeni ile uluslararası geçerliliğini koruyan bir belge olması ve SSCB ile yapılan Moskova ve Kars Antlaşmasına temel teşkil etmesidir. Türk heyeti görüşmelerin başında Ermeni delegelerden Sevr Antlaşmasını reddetmelerini istemiş ve Ermeni Delegasyonu, Sevr Antlaşmasını reddettiklerini yazılı olarak bildirmişlerdir (27 Kasım 1920).⁵⁷

⁵⁵ a.g.e, 53, 87

⁵⁶ Selvi, H. (2015). Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü. <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>. Erişim Tarihi:06.08.2018

⁵⁷ Okur, M. (2011). Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8). Sf. 75

Kızıl Ordu'nun Beyaz Ordu'ya karşı mücadelesinden başarı ile çıkmasından sonra Bolşevikler Bakü ve Tiflis'te 1920'de, Erivan'da ise 1921'de yönetimi ele geçirmişlerdir. 1922 yılı Aralık ayında bölge Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetleri adı altında birleştirilmiştir.⁵⁸

Ermenistan topraklarının Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesi Gümrü Antlaşması'nı tehlikeye sokmuş fakat daha sonra Moskova ile 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Moskova Antlaşması ile Türk Milletine dayatılan ve içeriğinde "Ermenistan'a bırakılacak toprakların da yer aldığı Sevr Antlaşması geçersiz sayılmış ayrıca 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalanan ve Ermenilerle ilgili özel hüküm içeren Ayastefanos Antlaşması geçersiz kılınmıştır.⁵⁹

1921'de ise TBMM ve SSCB arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nı SSCB'ye bağlı olan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'a onaylatma ve iki ülke arasında yaşanan problemleri çözmek amacı ile Kars Antlaşması imzalanmıştır.

2.3. Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası

Kafkasya Rusya için Asya'ya ve açık denizlere ulaşımı sağlaması ve önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması ve bölgede bulunan zenginlikler nedeni ile önem vermesi gereken bir bölge olmuştur. Ayrıca Kara Deniz kıyısında deniz filosu yerleştirilecek derin suların Gürcistan sınırında bulunması bu bölgeye ilgisini arttırmıştır. Gürcüler ve Rusya İmparatorluğu arasındaki diplomatik ve askeri ilişkiler, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya nüfuz etmesinde büyük rol oynamıştır.⁶⁰

Rus egemenliğinin bölgeye hâkim olması ile etnik azınlıkların ayrılıkçı hareketlerini engellemek amacıyla "böl ve yönet" tarzında politika uygulanmıştır. Bu politika bölgede yaşanan çatışmaların ve anlaşmazlıkların ana nedeni olmuştur. 1939 yılında 407.690 Çeçen, 92.074 İnguş, 75.737 Karaçay, 42.666 Balkar, 134.271

⁵⁸ Haluk, S. (2015). Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü. <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>. Erişim Tarihi:06.08.2018

⁵⁹ Okur, M. (2011). Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8). Sf. 84

⁶⁰ Karabayram, F. (2007). Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası, Atılım Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara. Sf. 14

Kalmuk, 200.000'den fazla Kırım Tatarı, 380.000 Volga Almanı olmak üzere bir milyondan fazla insan ülkeye ihanet etmekle itham edilmiş ve göçe zorlanmışlardır. Kafkasya'ya diğer bölgelere oranla daha az Rus yerleştirilmiştir.⁶¹ Bölgede yapılan toprak ve sınır değişiklikleri Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan üç devleti (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) birbirine mahkûm etmiştir.

Kafkasya'da yaşanan önemli sorunlar arasında yer alan Azerbaycan topraklarında bulunan ve Ermeni nüfusunun yoğun bulunduğu Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti'nde zaman zaman oluşan çatışmalar, Gürcistan'da ise Güney Osetya ve Abhazya Özerk bölgelerinde yaşanan çatışmalar böl ve yönet politikasının sonucudur. "Araştırmacı Dmitri Trenin'e göre Rusya, Abhazya meselesini her zaman Tiflis üzerinde baskı yapmak amacıyla kullanmaktadır."⁶² Rusya bu baskıyı sadece Gürcistan'a değil diğer bölge ülkelerine de uygulamaktadır.

Rusya, NATO'nun BİÖ oluşumunu kendisine karşı çevreleme politikası olarak görmektedir. Bu duruma karşı Rusya'nın tepkisi uluslararası alanda güvenlik ve strateji konularında silahsızlanma görüşmelerinde atmış olduğu adımlar olmuştur. ABD ve Rusya arasında START I -II- III (Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Antlaşması) imzalanmıştır. Bu anlaşmalar bazen sekteye uğramıştır.⁶³ Nükleer Silah Rusya'nın diğer ülkeler üzerinde caydırıcılık için kullandığı önemli bir unsur olması nedeni ile Rusya AGİT çalışmaları kapsamında yapılan Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri kapsamında Kasım 1990 imzalanan AKKA'ya göre ülkelerin silahlarında indirimlere gidilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen Rusya Kafkasya'da kuvvetlerinde indirime gitmeye yanaşmamıştır. Hatta "NATO'nun almış olduğu genişleme kararına karşı Rusya Federasyonu Kafkasya'daki kuvvetlerini arttırma yoluna gitmiştir."⁶⁴ Rusya; NATO'nun genişleme politikası, ABD'nin kendisine komşu olması, batılı devletlerin bölgeye duyduğu ilgi karşısında ulusal güvenlik, ulusal çıkar ve tehdit algılamaları kapsamında dış politika ve askeri

⁶¹ Topcuoğlu, Ö. (2012). Rusya Federasyonu'nun Etnik Yapısı ve Çeçenistan Üzerindeki Mücadelesi. <http://www.tuicakademi.org/rusya-federasyonunun-etnik-yapisi-ve-cecenistan-uzerindeki-mucadelesi/>. Erişim Tarihi: 09.06.2018

⁶² a.g.e, 60, 146

⁶³ Dedeoğlu, B. (2014). Uluslararası Güvenlik ve Strateji. Yenyüzyıl Yayınları. Sf. 294

⁶⁴ a.g.e, 63, 340

doktrinini eski SSCB ülkeleri üzerinde etkisini ve bağlarını koparmamak yönünde geliştirme şeklinde yönlendirmiştir.

Rusya Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacını karşılayan önemli bir ülkedir. AB toplam gaz ithalatının %30'unu, petrol ithalatının %34'ünü, kömür ithalatının %27'sini RF'dan karşılamaktadır.⁶⁵ Rusya AB ülkelere ihraç etmiş olduğu doğalgazı ulaştırmak için boru hatlarının geçtiği ülkeleri pay-pas ederek direk AB ülkelere ulaştırmayı planlamaktadır. Bu amaç ile Kuzey akım, Güney akım projelerini ortaya koymuştur. Bu politikayı uygulamasında Ukrayna ile yaşanan anlaşmazlıklar etkili olmuştur. Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan kriz nedeni ile Avrupa'ya aktarılan doğalgazda sıkıntıların ortaya çıkması Avrupa Birliği'nin Kafkasya'dan alınacak petrol ve doğalgazın Rusya dışında alternatif yol oluşturma çabası içerisine girmesine neden olmuştur.

Yaşanan kriz konusunda gazete haberlerinde Ukrayna'nın Rusya'ya doğalgaz borcunu ödeme konusunda nakit sıkıntısı yaşadığını bu sorunun kısa süreliğine çözüldüğü fakat AB ülkelerinin Ukrayna'nın nakit sıkıntısını çözümü konusunda yardımcı olması gerektiğinin Putin tarafından bildirildiği belirtilmektedir.⁶⁶

Rusya için batıya aktarılacak petrol ve doğalgazın kontrolünde söz sahibi olarak ekonomik ve siyasi açıdan üstünlüğünü korumak önemli bir durumdur. Rusya doğalgaz ihracatının %80'inden fazlasını AB'ye yapıyor olması ve 2006-2007 kışında Rusya ve Belarus, 2006-2007 kışında ise Rusya ve Ukrayna arasındaki yaşanan kriz nedeni ile yaşanan doğalgaz kesintileri, AB'nin hassasiyetini daha da artırmıştır.⁶⁷

Avrupa Birliği, Rusya'nın içerisinde bulunduğu herhangi bir kriz durumunda gaz akışını kesebileceği durumuna karşı “BDT ülkelerini, Kafkasya ve Kara Deniz üzerinden Avrupa'ya bağlanmasını sağlamak amacıyla TRACECA (Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaştırma Koridoru) programını başlatmıştır. Ayrıca Orta

⁶⁵ Hasanoğlu, İ. (2014). Rusya-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü, [http:// akademikperspektif.com/tag/ibrahim-hasanoglu/](http://akademikperspektif.com/tag/ibrahim-hasanoglu/) Erişim tarihi: 18.05.2017

⁶⁶ Haber7.com. (2014) Rusya'dan Ukrayna'ya Doğalgaz Garantisi. <http://www.haber7.com/avrupa/haber/1211626-rusyadan-ukraynaya-dogalgaz-garantisi>. Erişim Tarihi: 11.22.2018

⁶⁷ Uluslararasıgundem.com. (2014). NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, [http:// uluslararasıgundem.com/nabucco-dogal-gaz-boru-hatti-projesi/](http://uluslararasıgundem.com/nabucco-dogal-gaz-boru-hatti-projesi/). Erişim Tarihi: 20.07.2016

Asya/Kafkasya bölgesi petrol ve gazının Avrupa'ya nakli amacıyla INOGATE (Avrupa'ya Ülkelerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı) programını da hayata geçirmiştir.”⁶⁸ Avrupa ülkelerine aktarılan gazın aktarımında kendisinin içerisinde olmadığı bir proje Rusya'yı her zaman endişelendirmektedir.

AB ve Türkiye'nin 2002 yılında Nabucco projesi fikri gerçekleşmesi durumunda en fazla Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacını karşılanmasında söz sahibi olan Rusya'yı olumsuz etkileyeceği açıktı. Fakat geçen zaman içerisinde projenin maliyetini artması, tedarikçi ve alıcılar arasında imzaların atılmaması ve uluslararası gelişmeler (ABD'nin İran'a yaptırım kararı alması) projenin akamete uğramasına neden olmuştur. 2007 yılına gelindiğinde Rus Gazprom ve İtalyan ENI şirketleri geliştirdikleri Güney Akım projesi birbirine rakip olmuştur.⁶⁹ Hatta “Nabucco'dan geçecek doğalgazı temin edecek olan Şahdeniz Konsorsiyumu'nun Nabucco yerine Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesini tercih etmesi nedeniyle akamete uğramıştır”⁷⁰ Nabucco fikrinin ortaya atıldığı dönemde Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol kaynaklarının önemi ve bölgede bulunan zenginliklerin uluslararası pazara arz edilmesinde pay elde etmek isteyen Rusya “haziran 2002'de Lukoil, Gazprom ve Yukos şirketleri Hazar kaynaklarına ilişkin ortak şirket kurmuşlardır.”⁷¹

Avrupa'ya ulaştırılacak enerji kaynaklarının Hazar bölgesinde çıkması nedeni ile Rusya bölgeye ilgisiz kalmamaktadır. Bu bölgeden çıkarılacak petrol ve doğalgazın dünya piyasasına ulaştırılması için kullanılacak güzergahta bulunan Kafkas ülkeleri doğrudan Rusya'nın ilgi alanında olup bölge ülkelerinin kendinden bağımsız politika geliştirmesine kulak tıkamamaktadır. Gürcistan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Hattı, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi ve tarihi İpek yolunu canlandıracak olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı ile geçiş ülkesi olarak büyük stratejik önem kazanmaktadır.

⁶⁸ Karabayram, F. (2007). Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası, Atılım Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara. Sf. 83

⁶⁹ İleri, Ç. (2011). Düünden Bugüne Nabucco Projesi. İKV Değerlendirme Notu, İktisadi Kalkınma Vakfı. Sf. 2

⁷⁰ Alizade, N. (2015). Türkiye'nin Dış Politikasında Enerji Faktörü. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Yüksek Lisans Bitirme Tezi. Sf. 93

⁷¹ a.g.e, 68, 131

BM, AGİT, NATO gibi uluslararası örgütlerin bölgede yaşanan sorunlara müdahil olması Rusya'nın bölgeye olan etkisini azaltacağı kanaatini oluşturmuştur. Bölge ülkeleri bu kanaat ile Rusya etkisinden kurtulmak için cesaretlenmiştir. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan NATO ile iş birliği içinde bulunmakta ve üyelik için çalışmasını sürdürmektedir. En son Gürcistan Hükümeti Abhazya ve Güney Osetya özerk bölgelerini merkeze bağlamak için başlattığı işgal harekâtı Rusya'nın müdahalesi ile sonuçlanmış ve daha sonra uluslararası ülkelerin aracılığı ile ateşkes imzalanmıştır. Fakat Rusya Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Bu durum Rusya'nın yakın çevresinde aktif politika izlemesi gerektiği düşüncesinin önemli bir göstergesidir. Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan beş günlük savaşta BM, ABD ve NATO Rusya'nın Gürcistan'a girmesine engel olamamıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası batı ile entegre olma çalışmaları ve özellikle NATO'ya üye olma arzusu ile geliştirdiği ilişkiler sonucunda ise Rusya'nın Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'ın yanında yer almasına neden olmuştur. Bu desteğin en iyi göstergesi 366. Alayın 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamında Ermenilere desteğidir. Bu durum Şuşa ve Laçın'ın işgali sırasında da Rus askerlerinin desteği şeklinde görülmüştür. Bugün Dağlık Karabağ işgali devam etmekte ve Kafkasya'da Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinin temel sorunu olarak devam etmektedir.

“Putin'in iktidara gelmesi ile Rus dış politikasında etkisi daha da hissedilen Avrasyacı bakış açısına göre; uluslararası örgütler Güney Kafkasya'nın güvenliğini sağlayamazlar ve bölgedeki lokal uyuşmazlıkların çözümünde etkili olamayacaklardır.”⁷² Bugün AGİT bölgede arabuluculuk faaliyetini yürüterek barışı sağlama çalışmaları şu an için barışı sağlamada yeterli olamamaktadır. Bölgede barışın sağlanmaması Rusya'ya silah pazarı sağlamaktadır. Azerbaycan silah ithalatının %55'ini, Ermenistan'ın ise silah ihtiyacının %96'sını karşılamaktadır.

Ermenistan'ın bölgede yalnızlaşması Rusya'nın Ermenistan üzerinde etkisini de arttırmaktadır. Ermenistan işgal ettiği toprakları koruma pahasına ülkesinde Rus askeri üslerinin bulunmasına izin vermek zorunda kalmıştır. Rusya ile Ermenistan

⁷² a.g.e, 68, 83

arasında imzalanan ikili anlaşma ile 3200 Rus askeri, 74 tank, 330 zırhlı muharebe aracı, 14 zırhlı personel taşıyıcı, 18 Mig-29 savaş uçağı ve iki S-300 V (SA-12 A Gladiator) bataryası Erivan'a 125 kilometre mesafede bulunan Gümrü'de konuşlanmış durumdadır.⁷³

Rusya Dışışleri Bakanı İgor İvanov'un; "Bizim bölgede varlığımız istikrarın sağlanması için yeterlidir. Ermenistan, Kafkasya ülkeleri arasında Rusya için özel öneme sahiptir."⁷⁴ Bu sözler Kafkasya üzerinde etkisini sürdürmek için ayrılıkçı hareketleri kendi çıkarları için kullanacağını ve daha sonra ise çıkan çatışmaları sonlandırmak ve geçici barışı sağlamak için rol alacağı kaçınılmaz görülmektedir. Kalıcı barış Rusya'nın bölgede etkisini kaybetmesine neden olacaktır.

Ural ve Çaykiran'ın (2011) makalesinde belirtilene göre Rusya'nın itirazlarına rağmen Ermenistan İran doğalgazını kendi topraklarından geçirerek Gürcistan üzerinden Avrupa'ya taşınması hususunda Tahran ile yapılan görüşmelere tepki göstermiş ve Gürcistan sınırındaki Yukarı Lars sınır kapısını kapatmıştır. Rusya bölgede yalnızlaşan Ermenistan'ın kendine olan bağımlılığı işine gelmektedir. Ermenistan'ın Rusya'dan borç alma karşılığında devlet kuruluşlarının denetimini Rusya'ya bırakmıştır. Robert Koçaryan bununla ilgili anlaşmayı Temmuz 2002'de imzalamıştır.⁷⁵

"Sarkısyan; 'Rus askeri üssü Ermeni yönetiminin talebi doğrultusunda kurulmuş ve güvenlik alanında öncelikli yer almaktadır. Halen bu ihtiyacımız devam etmektedir' ifadesini kullanmıştır."⁷⁶ Sarkısyan'ın ülkesinde bulunan Rus üsleri ile ilgili bu açıklaması ülkesini güvenliği için Rusya'ya bağımlılığını göstermektedir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine başlangıçta Rusya destek vermiştir. Sonraları ise Kafkasya'da sorunların çözülmesi değil statükonun devam etmesi daha ağır basmıştır. Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının devam etmesi

⁷³ Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8(15). Sf.15

⁷⁴ a.g.e, 68, 229

⁷⁵ Ural, S. ve Çaykiran, G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kafkas Üniversitesi, (8). Sf.113

⁷⁶ a.g.e, 68, 233

Rusya'nın bölgede daha fazla inisiyatif almasına sebep olmasından dolayı Moskova'nın kazanç hanesine yazılmaktadır.⁷⁷

2.4. İran'ın Güney Kafkasya Politikası

SSCB'nin dağılması ile bağımsızlık kazanan ülkelerin oluşumu ulus yapısı olarak şekillenmesi kendi topraklarında yer alan farklı ulusların bağımsızlık için harekete geçeceği kaygısını doğurmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 8 milyonluk nüfusuna karşın, İran topraklarında 25-30 milyon Azerbaycan Türk'ü yaşamaktadır. İran kendi rejiminin güvenliğini sağlamak için bölgede yaşanan çatışmaların açık olarak taraf olmamaya çalışmıştır. Çeçenistan-Rusya ve Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarında dini yapısı nedeni ile Çeçenistan ve Azerbaycan'ı desteklemesi beklenirken açık bir tavır almamıştır.

İran “bölge dışı” aktörler olarak tanımladığı Avrupa Birliği, Amerika ve NATO'nun bölgedeki yayılmasından kuşulanmaktadır ve bu güçlerin Kafkasya'daki etkinliklerinin sınırlandırılmasından yanadır. Özellikle ABD'nin Gürcistan ve Azerbaycan'la olan ilişkilerinden rahatsızdır. Washington ile yaşadığı gerginlik nedeni ile Kafkasya'ya verdiği önemi arttırmaktadır. 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak'ın ABD tarafından işgali İran'da kuşatılma kaygısına neden olmuştur. Nükleer silahlanma konusunda İran'ı sıkıştıran ABD ve İsrail'in bölgede yer tutması İran için güvenlik tehdididir.

Nükleer çalışmaları nedeni ile BM nezdinde ABD öncülüğünde İran karşıtı çalışma ve uygulamaya konan yaptırımlar bu güvenlik kaygısının ne kadar yerinde olduğu göstermiştir. Dış güçlerin bölgeye girmemesi için bölgesel tehlikesizlik sistemi olarak (3+3), Güney Kafkasya Cumhuriyetleri + Rusya, İran ve Türkiye formülünü ileri sürmektedir.

Bölgede bulunan Hazar Denizi enerji kaynaklarını işletilmesi ve paylaşımı konusunda önemli bir sorundur. İran'ın şu an için 740 km Hazar Denizi'ne sınırı

⁷⁷ Özbay, F. (2014). Türkiye-Ermenistan Normalleşme Sürecine Rusya'nın Yaklaşımı, <http://www.bilgesam.org/incele/572/-turkiye-ermenistan-normallesme-surecine-rusya'nin-yaklasimi/#>. XFSsU1 UzbiU. Erişim Tarihi: 02.02.2017

bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin bugünkü paylaşımını izleyecek olursak, Kazakistan'a %29, Azerbaycan'a %21, Rusya'ya %19 ve Türkmenistan'a %17 ve İran'a en küçük pay olarak %14 verilecek.⁷⁸ İran Hazar Denizi'nin %20'lik pay ile kıyıdaş ülkeler arasında pay edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

İranlı yetkililer 2001 yılı ortalarında, Azerbaycan ile batılı şirketler arasında 1998'de imzalanmış anlaşma çerçevesinde işletilmeye açılan Alov, Araz ve Şerg yataklarının kendisine ait olduğunu iddia ederek Azerbaycan üzerinde askerî baskı kurmaya çalışmıştır. 23 Temmuz 2001'de Alov yatağında araştırma yapan Azerbaycan'ın Geofizik-3 ve Elif Hacıyev gemileri üzerinde İran askerî uçağı uçuşlar yapmıştır. Daha sonra İran askerî gemisi Azerbaycan'a ait Geofizik-3 gemisine yaklaşarak bölgeyi terk etmesini, aksi takdirde silah kullanacağını bildirmiştir.⁷⁹

Ermenistan'ın Azerbaycan savaş halinde olması hem Türkiye ile sınırlarının kapalı olması İran'a avantaj sağlamaktadır. Ermenistan; İran'ı "hayat dehlizi" adlandırır.⁸⁰ İran bölgede hem Ermenistan'a dünyaya çıkış kapısı olmakta hem İran'dan başlayıp Ermenistan'da sona eren 141 kilometre uzunluğundaki doğalgaz boru hattı ile enerji ihtiyacını karşılamaktadır. İran bu enerji hattının Gürcistan üzerinden geçirerek Avrupa'ya uzanmasını planlamaktadır. Ayrıca İran-Ermenistan arasında yapılması planlanan demir yolu, Aras nehri üzerinde yapılması planlanan hidroelektrik santrali ve iki ülke arasında inşa edilmesi planlanan yüksek gerilim hattı önemli projelerdir.

2008 yılında Cumhurbaşkanı Sarkisyan, İran ile üç büyük proje yapılacağı haberini vermişti. En büyük proje, İran-Ermenistan demiryolu olmuştur. Yedi yıl geçmesine rağmen bugün hâlâ proje hayata geçirilememiştir. Proje hayata geçirildiği takdirde Ermenistan, İran ve Gürcistan, daha doğrusu Körfez ve Kara Deniz arasında koridor olacak.⁸¹ Demir yolu hattı ve gaz boru hattı projesi ile Bakü-Tiflis-Ceyhan

⁷⁸ Kaskabayeba, D. (2016). Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü. <http://sahipkiran.org/2016/02/10/hazar-denizinin-hukuki-statusu/>. Erişim Tarihi: 10.11.2016

⁷⁹ Aslanlı, A. (2017). İran'ın Güney Kafkasya Politikası, http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/9_arazaslanli.pdf. Erişim Tarihi: 15.09.2018. Sf. 32

⁸⁰ Talıplı, S. (2008). Güney Kafkasya NATO ve İran Alakaları, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü.

⁸¹ Ozinian, A. (2015). İran-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Dönem. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13189/iran-ermenistan-iliskilerinde-yeni-donem>. Erişim tarihi: 30.10.2016

ham petrol boru hattı ile Kars-Ahalkelek-Bakü demiryolu projelerinin İran, Rusya ve Ermenistan'ın milli menfaatlerine vereceği ağır hasarı telafi etme hedefindedir.⁸² İran Ermenistan ile 1995 yılından itibaren ilişkileri geliştirmek amacıyla hükümetler arası koordinasyon komisyon oturumu düzenlemektedir. 2014 Aralık ayında 12'nci oturum yapılmıştır. İki ülke arasında ticaret, bankacılık, ulaştırma ve iletişim, tarım, sağlık ve diğer alanlarda iş birliği için çalışmalar sürdürülmektedir. İkili ticaret 2017 yılı için 258000 dolar hacmine ulaşmıştır.⁸³

İran ne kadar Gürcistan üzerinden Kara Deniz'e inmek istese de bu durum biraz uzak görünmektedir. İran konusunda Gürcistan'ın adı, Batı'nın olası askeri operasyonları çerçevesinde ilk sırada yer almaktadır. Özellikle, ABD'nin bölgedeki ana ortağının Gürcistan olması, Tiflis-Tahran ilişkilerine ayrıca gerilim eklemektedir.⁸⁴ Her ne kadar böyle bir tehdit olsa da bölgede etkinliğini sağlamak isteyen İran diplomatik temaslarına devam etmektedir. İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif'in 2017 Nisan ayında Gürcistan'a yapmış olduğu ziyarette Basra Körfezi ve Kara Deniz arasında açılacak koridorun dünyayı birbirine yaklaştıracak açıklaması ileriye dönük hedeflerini işaret etmektedir.

İran bölgede ekonomik etkinlik sağlamak için enerji hatlarını Karadeniz'e ulaştırmak istemektedir. 2015 yılı nükleer anlaşma ile üzerindeki yaptırımların kalkması ile doğalgazını Avrupa'ya ulaştırmak isteyen İran ilişkilerini geliştirmek niyetindedir. Fakat nükleer anlaşmadan memnun olmayan ABD'nin İran'a tekrar yaptırım kararı almış olması İran'ın bölgeye olan ilgisini daha da artıracaktır.

⁸² Gök, G.O. (2005). İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sf. 51

⁸³ Mfa.am. (2018). İkili İlişkiler İran. <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/ir>. Erişim Tarihi: 01.01.2019

⁸⁴ Adıghezalov, K. (2013). Gürcistan: Dış Politikada Yeni Bir Adım? <http://newtimes.az/tr/politics/1502>. Erişim Tarihi: 02.06.2017

2.5. ÇHC'nin Güney Kafkasya Politikası

2017 yılı %6,9 olan ekonomik büyümesi ile Dünya Bankası verilerine göre 11 trilyon bütçesi ile ABD'de sonra dünyanın 2'nci büyük ekonomisine sahiptir. Çin dünyanın ikinci en büyük ekonomisidir, ayrıca en çok mal ihraç eden ve en fazla döviz rezervlerine sahip ülkedir.⁸⁵

ABD ile rekabet halinde olan ÇHC Afganistan işgali ile batıdan kuşatılmış durumdadır. Irak işgali ile Orta Doğu'daki üstünlüğünü ABD'ye kaptırmış olan ÇHC dünyanın en önemli enerji tedarikçisi olan Rusya dışında alternatif enerji kaynağı olarak Güney Kafkasya bölgesinde söz sahibi olma isteği bulunmaktadır. Enerji ihtiyacı dışında önemli olan diğer husus ise ürettiği malları başka ülkelere ulaştırmaktır. Güney Kafkasya ise önemli bir ulaşım koridorudur. ÇHC ürettiği malları Güney Kafkasya ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmak için projeler üretmektedir. Ayrıca bölgede bulunan enerji kaynakları ÇHC için önem arz etmektedir.

ÇHC artan enerji ihtiyacını karşılamak ve güvenliğinin sağlamak amacıyla kendi çıkar bölgesinde etkili olan NATO, ABD, AB kurum ve ülkelere karşı ekonomik ve politik çıkarlarını korumak amacıyla 1996 yılında Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasına sağlamıştır. Bu örgüte 2001 yılında Özbekistan dahil olmuştur.⁸⁶ Bu neden ile Çin Güney Kafkasya'da Rusya ile birlikte hareket etmektedir.

ÇHC'nin inşa ederek faaliyete geçirdiği Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattı Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan'dan dört etapta inşa edilmekte olup A ve B hattı şu an Çin'e doğalgaz sevk etmektedir. Güney Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan öncelikli ilgi alanlarındandır. 2009'da Erivan'da, 2010'da

⁸⁵ Tebledisticaret.com. (2018). Çin: Ekonomik Göstergeler. https://tebledisticaret.com/tr/kesfet-piyasalar/cin/ekonomik-ve-politik-anahat?home_criteres_pays=11. Erişim tarihi:01.09.2018

⁸⁶ Azer, Ö.A. (2012). Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası. Avrasya Ekonomileri Üzerine Uluslararası Konferans. Sf. 234

Tiflis ve 2011'de Bakü'de Konfüçyüs Enstitüleri kurulmuştur.⁸⁷ 1992 yılında ÇHC teknik ve ekonomik temsilciliği Erivan'da faaliyete başlamıştır. İki ülke arasında eğitim, kültür, hukuk, savunma ve güvenlik, turizm, ekonomik alanlarda mutabakata varılmış ve anlaşmalar imzalanmıştır. 25 Mart 2015 tarihinde iki ülke arasında ticarete Ermenistan Merkez Bankası ve ÇHC Bankası arasında iki ülke parasının (Dram/Yuan) kullanılması konusunda düzenleme konusunda anlaşma yapılmıştır. Ermenistan ve ÇHC arasındaki ticari hacim 2017 yılında 604,7 milyon dolardır.⁸⁸

Enerji ihtiyacını karşılamak için 4 Haziran 2003'de Çin'in Sengli petrol şirketi ile Azerbaycan'ın SOCAR arasında Pirsaat petrol yatağı ile ilgili 80 milyon dolarlık anlaşma imzalanmıştır.⁸⁹ Ayrıca Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında inşası tamamlanan ve açılışı 30 Ekim 2017 tarihinde açılan Bakü Tiflis Kars Demir yolu hattı 838 km uzunluğundadır. İnşa edilen hat ile tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması planlamakta ve Çin'den yola çıkan trenin İngiltere'ye kesintisiz ulaşması amaçlanmaktadır. Tarihi İpek Yolu'nu canlandıracak BTK Demiryolu Hattı'nın açılışı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Başbakanı Bakıtcın Sagintayev, Özbekistan Başbakanı Abdulla Aripov ve Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikaşvili katıldığı törenle yapıldı.⁹⁰

Gürcistan'ın Kara Deniz'e kıyısı olması ayrıca BTC boru hattı, BTE boru hattı ve BTK demir yolu hattı ile Hazar Deniz'indeki enerji kaynaklarının taşınması ve tarihi İpek Yolu'nu canlandırmak için önemli bir koridordur. Bölgede Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinde sorunlu olması durumu Gürcistan'ın jeopolitik konumu nedeni ile ÇHC'nin dikkatini çekmektedir. Gürcistan ile ÇHC arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması kapsamında iki ülkenin birbirlerine mal satmasının ülke halklarının düşük gelir grubunda olması nedeniyle başarılı olamayacağı varsayılmaktadır. Ancak yine de Çin'li yatırımcılar Gürcistan'da büyük

⁸⁷ Tulun, T.E. (2017). Kafkasya Dağlarında İpek'in Dayanıklılığı: Çin ve Ermenistan. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/kafkasya-daglarinda-ipek-in-dayanikligi-cin-ve-ermenistan>. Erişim Tarihi:01.01.2018

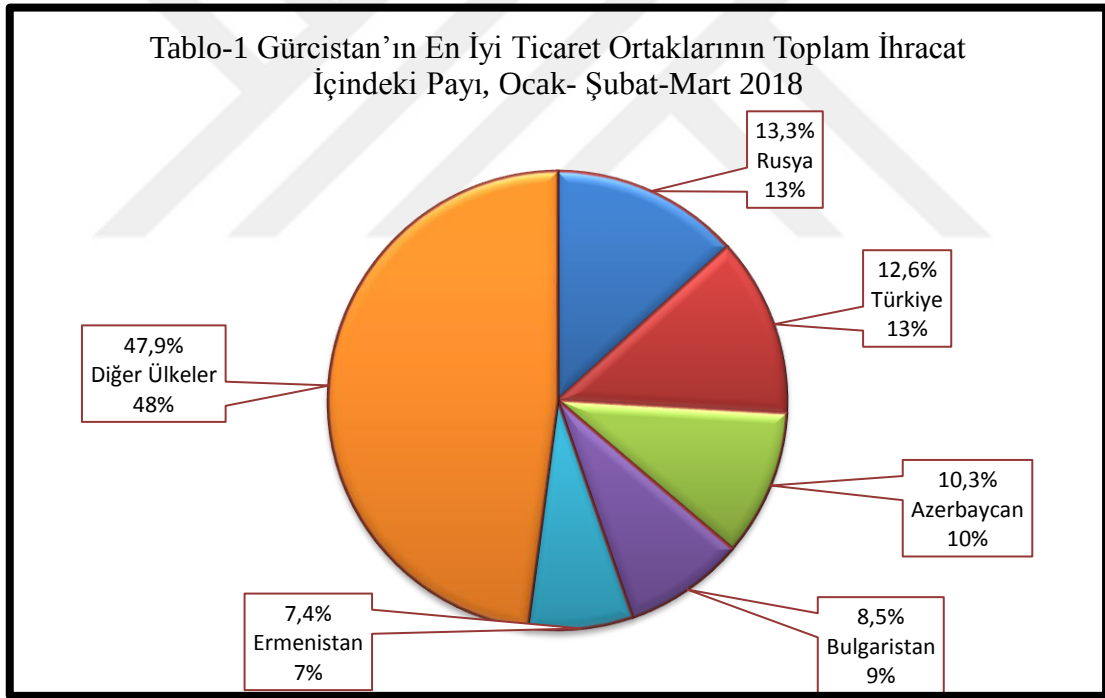
⁸⁸ Mfa.am. (2019). İkili ilişkiler ÇHC. <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/cn>. Erişim Tarihi: 07.01.2019

⁸⁹ Avcı, E. (2014). Çin'in Kafkasya Politikaları, Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü.

⁹⁰ Aa.com. (2017). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'nda ilk tren yola çıktı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-tiflis-kars-demiryolunda-ilk-tren-yola-cikti/951643>. Erişim Tarihi: 01.03.2018

ölçekli yatırımlar yapmaktadır. İnşaat sektörü, lokomotif üretimi, Anaklia'da liman inşası, İpek Yolu projesi, Kutaysi'de Serbest Endüstri Bölgesi kurulması önemli projelerdir.⁹¹

Bölge ülkeleri ÇHC silah sanayi için önemli bir pazardır. Çin, Mayıs 1999'da Rusya'nın izni ve yardımıyla Ermenistan'a 60-80 km menzilli 8 adet "Tayfun" füzesi satmıştır.⁹² Bu silah ticaretine karşı yapılan tepkiler iki ülkeye silah satışını kesmesine ve tarafsızlık politikası uygulamasına neden olmuştur. Avrupa ülkeleri ile bütünleşme ve ortak güvenlik alanı amacı ile 2001 yılında merkezi Kiev olarak kurulan GUAM-DEKÖ'ye karşı Rusya, İran, Çin Güney Kafkasya'nın batının kontrolüne gireceğinden dolayı karşı çıkmıştır.

Kaynak: <http://www.geostat.ge>.⁹³

Ocak, Şubat Mart 2018 Türkiye İhracat Payı 93.539,7 bin ABD Doları

⁹¹ Economy.gov. (2016). Gürcistan- Çin Serbest Ticaret Anlaşması Meyvelerini Veriyor, <https://www.economy.gov.tr>. Erişim Tarihi: 10.11.2016

⁹² Avcı, E. (2014). Çin'in Kafkasya Politikaları, Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü.

⁹³ Geostat.ge. (2018). Ülkelere Göre Gürcistan İhracatı. http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=134&lang=eng. Erişim Tarihi:05.07.2018

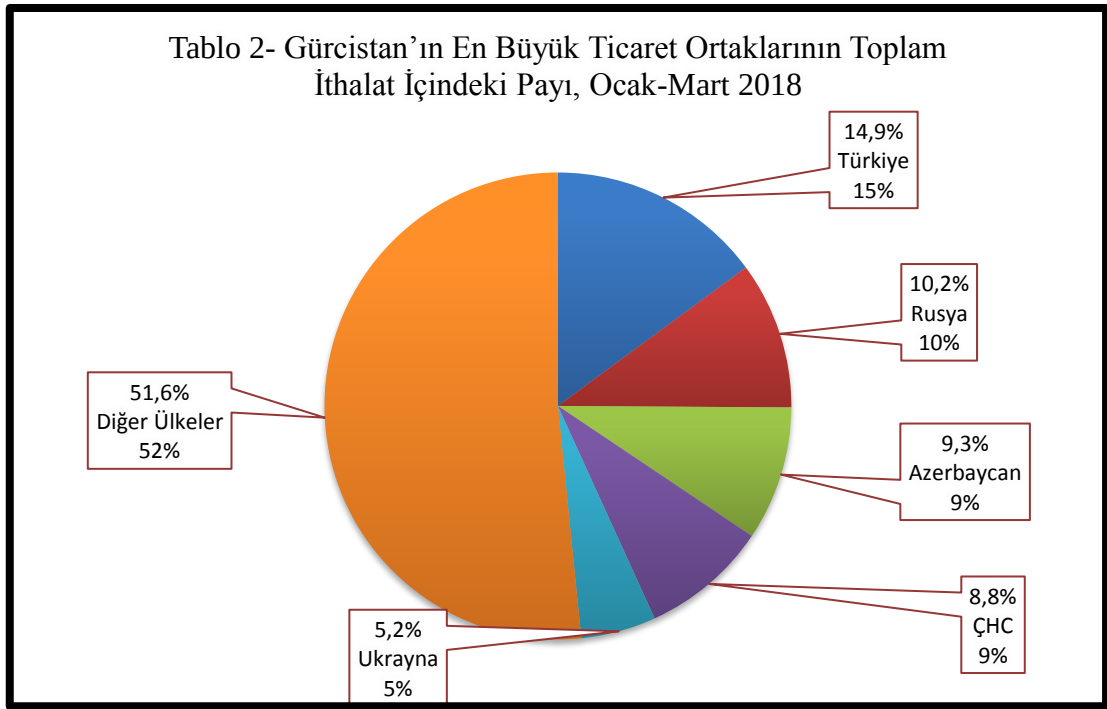
Ocak, Şubat Mart 2018 Azerbaycan İhracat Payı 76.435,2 bin ABD Doları

Ocak, Şubat Mart 2018 Ermenistan İhracat Payı 54.639,4 bin ABD Doları

Ocak, Şubat Mart 2018 Rusya İhracat Payı 98.207,0 bin ABD Doları

Ocak, Şubat Mart 2018 Çin İhracat Payı 20.425,5 bin ABD Doları

Ocak, Şubat Mart 2018 İran İhracat Payı 18.483,3 bin ABD Doları

Kaynak: <http://www.geostat.ge>.⁹⁴

Ocak, Şubat Mart 2018 Türkiye İthalat Payı 311.028,2 bin ABD Doları

Ocak, Şubat Mart 2018 Azerbaycan İthalat Payı 193.774,1 bin ABD Doları

Ocak, Şubat Mart 2018 Ermenistan İthalat Payı 80.569,4 bin ABD Doları

Ocak, Şubat Mart 2018 Rusya İthalat Payı 212.934,0 bin ABD Doları

⁹⁴ Geostat.ge. (2018). Ülkelere Göre Gürcistan İthalatı. http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=134&lang=eng. Erişim Tarihi:05.07.2018

Ocak, Şubat Mart 2018 Çin İthalat Payı 182.335,8 bin ABD Doları

Ocak, Şubat Mart 2018 İran İthalat Payı 24.693,6 bin ABD Doları

2.6. Türkiye–Rusya Uçak Krizi Örneğinde Kafkasya

Türk-Rus ilişkileri değinmek Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin açıklanmasında Rusya'nın ne kadar etkin bir faktör olduğunu gösterme açısından önem taşımaktadır. İki ülke ilişkileri Balkanlar'da, Kara Deniz'de, Kafkasya'da ve Ortadoğu'da iki ülke ilişkilerinin ne kadar birbirine çakıştığı açısından önemlidir. Türk Rus ilişkileri tarihi bazı dönemlerde çatışma ve bölgesinde etkin güç olmak için birbiriyle mücadele içerisinde geçmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Rusya'da yaşanan rejim değişikliği ile yeni kurulan Ankara Hükümeti ile Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevik iktidarı arasında yakınlaşma olmuştur. Bu yakınlaşma daha çok askeri yardımlaşma şeklinde gerçekleşmiştir. 2002-2015 yılları arasında AKP döneminde “Sıfır Sorun” politikası kapsamında komşu ülkeler ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi için uygulanan yumuşak güç çerçevesinde iki ülke arasında ticari-ekonomik ilişkiler başta olmak üzere vize muafiyeti uygulayarak kültürel- insani temaları geliştirmek amacıyla iki ülke arasında diplomatik temaslar yoğunlaşmıştır. “Türkiye'nin dış politikada bağımsız davranabileceğini gösteren 2003 Mart tezkeresinden sonra iki ülke arasında siyasi-diplomatik temaslar da artmıştı.”⁹⁵

Suriye'ye sığınan Arap Baharı sonrasında Türkiye'nin Esad rejimini devirmek için muhalifleri desteklemesi iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine, hatta durmasına sebep olmuştur. Arap Baharı diğer Arap ülkelerinde iktidarların değişmesine neden olmasına rağmen Suriye'de durum aynı olmamıştır. Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendini yakarak intihar girişimi tüm halkın harekete geçmesini sağlamıştır. Tunus'ta başlayan bu hareket daha sonra Mısır, Yemen, Libya,

⁹⁵ İmanbeyli, V. (2015). Uçak Krizi ve Türkiye-Rusya İlişkileri. Seta Perspektif, (119). Sf. 2

Fas, Bahreyn ve Umman'da yıllar boyunca diktatör yöneticilerden, ABD güdümünden kurtulmak adına demokrasi savaşı vermeye dönüşmüştür.⁹⁶

Libya'da yaşanan iktidar değişikliği Rusya için bir kayıp olmuştur. Suriye'de ise aynı kaybı yaşamak istemeyen Rusya Esad rejimi yanında yer almıştır. Eylül 2015 tarihinde itibaren ise Hava Kuvvetlerini Suriye topraklarında konuşlandıran Rusya Suriye rejimini hava operasyonları ile desteklemeye başlamıştır. Özellikle bu operasyonların DAİŞ örgütüne değil de Türkmenlere yapıyor olması Türkiye'de tepkiye neden olmuştur.

Ankara; Suriye ordusunun Bayırbucak Türkmen bölgesinde düzenlediği operasyona tepki göstererek Rus bombardıman uçaklarının da desteklediği saldırılar hakkında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Dönem Başkanlığı'na mektup göndermiş ve yapılan saldırıların ele alınması talebinde bulunmuştur.⁹⁷ Türkiye bu konudaki endişesini sürekli belirtmiştir.

Rusya bu operasyonlar sırasında Türk hava sahasına girerek ihlalde bulunmuştur. 03 Ekim 2015 tarihinde yaşanan sınır ihlaline Türk savaş uçaklarınca önlemede bulunulmuştur. Bu duruma Türkiye tarafından diplomatik olarak tepki verilmiş, Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu ihlal üzerine Rus meslektaşı Sergey Lavrov'u aramış ve Türkiye'nin rahatsızlığını iletmiştir. Ayrıca ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlarıyla da birer telefon görüşmesi yaparak durum değerlendirmesi yapmıştır.⁹⁸

Bu husus Davutoğlu tarafından da basın açıklaması ile değerlendirilmiş ve tepki dile getirilmiştir. "Davutoğlu, "Etrafımızda krizler yaşanıyor. Bu ortamda Türkiye'nin tedbir halinde olması lazım. Tavrımız çok açık. Kim sınırlarımızı ihlal ederse önce uyarırız, dostça uyarırız. Hangi ülke olursa olsun" diye konuşmuştur."⁹⁹.

⁹⁶ Sayın, A. (2012). Arap Baharı ve Suriye Masasında Bilek Güreşi, <http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-suriye-masasinda-bilek-guresi/>. Erişim Tarihi: 11.01.2016

⁹⁷ Aljazeera.com. (2015). BM'ye Bayırbucak Mektubu. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bmye-bayirbucak-mektubu>, Erişim Tarihi: 21.11.2016

⁹⁸ Bbc.com. (2015). Dışişleri: Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağı Engellendi. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151005_turkiye_rusya_ucak. Erişim Tarihi: 24.10.2016

⁹⁹ Bbc.com. (2015). Davutoğlu: Kim Olursa Olsun Angajman Kurallarımız Belli. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151005_davutoglu_rusya. Erişim Tarihi: 24.10.2016

Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılan açıklamaya göre 24 Kasım 2015 tarihinde Hatay Yayladağı bölgesinde Türk hava sahasını ihlal eden Rus uçağının uyarılmasından sonra iki adet F-16 uçağı tarafından müdahalede bulunduğu açıklanmıştır.

Bu durum diplomatik olarak krize dönüşmüş, Türk diplomatlarının krizi yumuşatma çabalarına karşın Rus yetkililerin Türkiye’yi sıkıştırma politikalarına karşı iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Hatta Rusya krizi kendi lehine kullanarak Suriye topraklarında ve Akdeniz’de askeri gücünü arttırma yoluna gitmiştir. 25 Kasım’da Suriye’de Himeymim Askeri Üssüne yerden havaya füze sistemi S-400’ler yerleştirildi, Rusya’nın Kara Deniz Filosu’nun amiral gemisi ve Rus donanmasının en büyük hava savunma amaçlı iki savaş gemisinden biri olan “Moskova”, Türkiye-Suriye karasularının birleştiği noktada konuşlandırılmıştır.¹⁰⁰

Aslında bu gelişmeler uluslararası alanda küresel güçlerin kendi çıkarlarını korumak için uluslararası arenada yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmayacağını göstermesi açısından önemlidir. Rusya Esad rejiminin yanında yer alarak Ortadoğu’daki müttefikini kaybetmeme çabasına girmiş. Bu gelişmeler bize Rusya-Türkiye arasından AKP döneminde oluşturulan komşuluk ilişkilerinde geline noktaya rağmen Rusya tarafından ikili ilişkilerin bozulmasında bir sakınca görülmemiştir. Karabayram’ın (2007) eserinde Avrasyacıların uluslararası ilişkilerde ‘sürekli dostluğun değil’ ‘sürekli çıkar’ olgusunun dış politikanın özünü oluşturduğu vurgusunun doğruluğunu kanıtlar durumdadır. Türkiye’nin ABD ve Avrupa devletlerine daha yakın olması, Rusya’nın Esad rejimi sayesinde Akdeniz’de elde etmiş olduğu kazanımlar ve bu kazanımları kaybetme kaygısı iki ülke arasında seçimde Rusya için Esad rejiminin ayakta kalması daha ağır basmıştır. “Realistler tarafından devletin varlığını sürdürmeye ilişkin olan ulusal güvenlik konusu yüksek politika (high politics) olarak tanımlanmakta; ticari, mali, parasal ve sağlıkla ilgili konular ise alçak politika (low politics) şeklinde nitelendirilmektedir.”¹⁰¹

¹⁰⁰ Taşcı, T.A. (2015). Türk Rus İlişkilerinde Yeni Başlangıç: Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sf. 8-9

¹⁰¹ a.g.e, 68, 78

Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini normalleştirme amaçlı ılımlı yaklaşımını sürdürürken 15 Temmuz 2016 hain darbesi sonrası ilişkilerde hızlı bir şekilde normalleşme yaşanmıştır. İlişkilerin normalleşmesi sürecinde dönüm noktasını oluşturan en önemli adım ise 27 Haziran'da atıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin'e mektup göndererek düşürülen Rus uçağı ve öldürülen pilotlarla ilgili üzüntülerini iletmış, bunun üzerine Putin ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayıp teşekkür etmiştir. Karşılıklı bu adımlar normalleşme için dönüm noktası olmuştur.¹⁰² Türk ve Rus halklarının ortak arzusu ve devlet başkanlarının öncülüğünde normalleşme süreci başlatılmış 2016 yılı itibari ile siyasi diyalog tesis edilmiştir.¹⁰³

Bugün ilişkiler yeniden düzeltilerek Suriye iç savaşı konusunda Türkiye, İran ve Rusya ortak çalışma yapmaktadır. Sonradan bu ülkelere Almanya'da katılmıştır. Üç ülke garantör olarak Suriye konusunda Astana görüşmesi sonrası bir bildiri yayınlamıştır. Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin temeli, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından 03 Nisan 2018 tarihinde atılmıştır. S-400 füze satışı konusunda anlaşılan iki ülke teslimatın ise 2019 yılı sonu veya 2020 yılı başı olarak planlandığı belirtilmiştir. 15 Temmuz FETO darbe girişimi sonrası Türkiye ambargolara karşı farklı alternatif yaratma amacıyla NATO ülkelerinin karşı olmasına rağmen bu satışın gerçekleşeceği hususunda kararlı bulunmaktadır.

Bugün benzer örneğin Kafkasya'da aynı şekilde yaşanması bir gerçektir. Rusya kriz döneminde soykırım kozunu gündeme getirmeye başlamıştır. Soykırım iddiaları Duma'da gündeme getirilmiş ve PKK ile PYD'ye destek verilmesi gerektiği yönünde tartışmalar alevlenmiştir. (Bunlarda Rusya'daki Ermeni diasporası ve PKK sempatizanı Kürt diasporasının rolünü unutmamak gerekir)¹⁰⁴ ABD askerlerinin Suriye'de çekilme kararı gündemde iken Rus askerlerinin Münbiç'te PYD/YPG ile ortak devriye faaliyeti dengelerin değişken olduğunun göstergesidir.

¹⁰² Bbc.com. (2016). Türkiye- Rusya İlişkilerinde Zorlu Yıl <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38377657>. Erişim Tarihi: 20.12.2017

¹⁰³ Mfa.gov. (2016). Türkiye-Rusya İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. Erişim Tarihi: 06.04.2017

¹⁰⁴ Taşcı, T.A. (2015). Türk Rus İlişkilerinde Yeni Başlangıç: Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sf. 17

Türkiye-Ermenistan arasında ilişkilerin düzelmesi Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığını azaltacak ve Türkiye Ermenistan için Rusya'ya karşı bir alternatif olarak ortaya çıkacaktır. Rusya'nın son zamanda "revizyonist" bir politika uygulaması SSCB'den ayrılıp bağımsızlığını ilan eden ülkelerde bir endişeye neden olmaktadır. Ermenistan Kolektif Güvenlik Antlaşmasına üye olarak kendisini öncelikli olarak Azerbaycan ve kendisine karşı düşman olarak algıladığı Türkiye'ye karşı Rusya şemsiyesi altında kendini koruma altına almaktadır. Ermenistan'ın Rusya ile ittifak kurarak Türkiye ve Azerbaycan'a karşı bölgede tesis etmeye çalıştığı güç dengesi Azerbaycan'ı askeri bir harekâta başvurma hususunda dikkatli davranmaya itmektedir. 2008 yılında Gürcistan'ın kendi toprakları içinde bulunan özerk bölgeleri merkeze bağlamak için yapmış olduğu müdahaleye karşı Gürcistan'a savaş açan Rusya'nın bugün Suriye'de çıkarlarını korumak için sert güç kullanmaktan çekinmediği görülmektedir.

Rusya ile bağlarını tamamen koparmış olan Türkiye bölgede ABD ve Batı ülkelerine karşı dengeleyici görev yapan Rusya'yı kaybetmeyi göze alamaz. Rusya ise bölgede dengeleyici görev üstlenen Türkiye ile ilişkilerini sürdürme zorunluluğu bulunmaktadır. Rusya Kafkasya bölgesinde Ermenistan'da elde ettiği kazanımları bir oldu bitti ile elinden uçup gitmesine izin vermeyeceği bir gerçektir. Bölgede kendi çıkarlarını olumsuz etkileyen politikalara karşı bir girişimde bulunacağı muhakkaktır.

2.7. Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Ermenistan İlişkileri

Dağlık Karabağ sorunu aslında iki ülkenin bağımsızlığı ile ortaya çıkmış bir sorun olmayıp SSCB zamanında sürekli sorun teşkil etmiştir. SSCB'nin dağılması ile bölgede büyük bir savaşa dönüşmüştür.

SSCB döneminde Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olan Dağlık Karabağ'da nüfusun %70 ini Ermeniler oluşturması nedeni ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında sorun teşkil etmiştir. Dağlık Karabağ üzerinde Ermenistan'ın talepleri ilk defa 1965 yılında 1915 olaylarının 50. yıldönümünde gündeme gelmiştir. 1977 yılında ise Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması talebi Brejnev'e iletilmiştir. Aynı talepler 1987 yılında ise Gorbaçov'a iletilmiştir. SSCB'de Gorbaçov döneminde başlayan reform

hareketleri sonucu, 1987 yılı sonbaharından itibaren Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı talepleri gündeme getirilmiş ve bu talepler Ermenistan tarafından desteklenmiştir. Dağlık Karabağ çatışması, 1988 yılında Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin, Ermenistan'a bağlanma talepleriyle birlikte başlamıştır. SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle Dağlık Karabağ, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmayı talep etmiştir. Fakat 18 Temmuz 1988'de, SSCB Yüksek Sovyet'i, Dağlık Karabağ'ın, Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalması kararını almış ve Ocak 1989'da ise Dağlık Karabağ'ı doğrudan merkeze bağlamıştır.¹⁰⁵ Fakat bu durum bir çözüm olmamış sadece sorunu ertelemiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrası sorun yeniden gün yüzüne çıkmış ve çatışmaya dönüşmüştür. Bölgedeki etnik çatışmaların en büyük sebebi Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da uyguladığı "böl ve yönet" politikasının etkisidir.¹⁰⁶

Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın özerkliğini kaldırarak direk merkezi yönetime bağladığını açıklaması üzerine, Dağlık Karabağ Ermenileri 10 Aralık 1991'de bağımsızlık kararı almışlardır. 1992 yılında Rusya Federasyonu'nun Dağlık Karabağ'dan çekilme kararı anlaşmazlığın savaşa dönüşmesine neden olmuştur. Moskova tarafından desteklenen Ermenistan, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal etmiştir. İşgal sonucu yaklaşık bir milyon kişi mülteci durumuna düşmüştür. Dağlık Karabağ'da beş (Hankenti, Ağdere, Şuşa, Hocalı, Hocavent) ve çevresinde de yedi rayon¹⁰⁷ (Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Zengilan, Cebail, Fuzuli, Ağdam yerleşim bölgeleri) olmak üzere günümüzde toplam on iki Azerbaycan rayonu Ermenistan işgali altındadır.¹⁰⁸ Ermenistan'ın bölgede Azerbaycan ile çatışma içinde olması ve Türkiye ile arasındaki tarihi sorun ve sınır sorunu güvenlik kaygılarını arttırmış, işgal edilen toprakları nasıl elde tutacağı konusunda kaygı duymaya başlamasına neden olmuştur. Çatışmalar 9 Mayıs 1994'te ateşkes antlaşması imzalanana kadar devam etmiştir. Fakat içinde bulunduğumuz dönemlerde halen

¹⁰⁵ Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8(15). Sf. 4

¹⁰⁶ Haluk, S. (2015). Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü. <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>. Erişim Tarihi:06.08.2018

¹⁰⁷ Rayon; İl seviyesindeki yönetim

¹⁰⁸ a.g.e, 68, 60

ateşkes antlaşmasına karşı iki ülkenin birbirini suçlayıcı girişimleri ile ateşkes antlaşması ihlalleri yaşanmakta ve karşılıklı can kayıpları olmaktadır.

BDT parlamentolar arası kurul ile yapılan özel Dağlık Karabağ zirvesi sonrası Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Azerbaycan ve Ermenistan parlamento başkanları ile Dağlık Karabağ Ermeni temsilcileri bir araya gelerek 5 Mayıs 1994'te 'Bişkek Protokolü'ne imza atmışlardır. "Bişkek Protokolü, Dağlık Karabağ meselesini çatışma konumundan siyasi konuma taşımıştır."¹⁰⁹ Barış antlaşmasının temelini oluşturan bu protokolün arkasından barış antlaşması imzalanmıştır. Yapılan antlaşma Ermenistan'ın işgal altında bulundurduğu yerlerden çekilmesi ile ilgili herhangi bir gelişme sağlayamamıştır.

Şu an için iki ülke arasında yaşanan sorunun çözüm çalışması AGİT "Minsk Grubu" çalışmalarıdır. AGİT Minsk Grubu 1992 yılından itibaren sorunu çözmek için çalışma yapmakta ve proje geliştirmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan 1992 yılında AGİT'e üye olmuşlardır. Karabağ sorununu barışçıl yoldan çözmek için Türkiye'nin de üye olduğu 12 üyeli Minsk Grubu günümüze kadar üç öneri sunmuştur. İlk öneride Dağlık Karabağ ve işgal altındaki bölgelerin aynı anda çözüme kavuşturulması; ikinci öneri Dağlık Karabağ ve işgal altındaki bölgelerin ayrı ayrı çözüme kavuşturulması; üçüncü öneri ise Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'ın ortak bir devlet kurması önerisidir.

Karabağ Ermenilerinin tutumu Minsk Grubunun çalışmalarını olumsuz etkilemektedir.¹¹⁰ Ermenistan basını ise çözümsüzlüğün nedeni olarak Azerbaycan'ı suçlamaktadır. Ermenistan Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenileri eşit bir şekilde muhatap alınmasını ve müzakerelere taraf olarak katılmasını istemektedir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 14 Mart 2008'de, Ermeni güçlerinin çatışmalarda ele geçirdiği Azeri topraklarından çekilmesi yönünde karar almıştır.¹¹¹ Birleşmiş Milletler'in daha önceden de işgal altındaki topraklardan Ermenistan'ın

¹⁰⁹ Bilgin, İ. (2014). Karabağ Sorunu. <http://akademikperspektif.com/2014/10/01/karabag-sorunu/>. Erişim Tarihi: 16.05.2016

¹¹⁰ Ural, S. ve Çaykiran, G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kafkas Üniversitesi, (8). Sf. 124

¹¹¹ Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8(15). Sf. 6

askeri gücünü bölgeden çekmesi kararları olmasına rağmen Ermenistan bu kararlara uymadığı gibi herhangi bir uluslararası yaptırım da uygulanmamıştır.

Ermenistan Dağlık Karabağ'ın kontrollünün uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler genel kurulunun karşı çıkmasına rağmen işgal edildiğinin Türkiye araştırmacılarının bir iddiası olarak görmektedir.¹¹²

2006 yılında Karabağ'da referandum yapılmış ve referandum sonrası bölgede bağımsız bir devlet kurulduğu ilan edilmiştir. Bu referandum Minsk süreci ağır bir darbe vurmuştur.¹¹³ Minsk grubu çalışmalarının kalıcı barışı sağlamak için yeterli olmadığı iki ülke arasında çıkan çatışmalardan anlaşılmaktadır. Bu çatışmalar örnek ise 2016 yılı Nisan ayında meydana gelen çatışma gösterilebilir. Bu çatışmalar zaman zaman ortaya çıkmakta ve bölgede etkili olan Rusya'nın ise iki ülkeye çatışmaların durdurulması konusunda çağrıda bulunup iki ülke liderini de arayarak görüşme yapmaktadır. İki ülke arasında barışın sağlanması için çalışmasını sürdüren AGİT'in ise duruma karşı kaygılarını belirtmekten başka bir etki gösterememektedir.

AGİT Minsk grubu çalışmaları iki ülke arasında barışı tam olarak sağlayamamış olsa bile çalışmalarına devam etmektedir. 26 Nisan 2016'da Viyana'da Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları, ABD ve Rusya Dışişleri Bakanları, Fransa Dışişleri Bakan Yardımcısı, AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi ve AGİT Minsk Grubu Eş Başkanların hazır bulunduğu bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşme sonrası Azerbaycan ve Ermenistan'ın daha iyimser oldukları yönünde bir algı oluşmuştur. Yapılan çalışmalarda şu ana kadar barış için rol alan uluslararası güçlerin ortaya koyduğu ve kabul ettirmeye çalıştığı Madrid ilkeleri önem arz etmektedir.

Madrid ilkeleri 29 Kasım 2007'da kabul edilmiştir. İlkelere göre Dağlık Karabağ çevresindeki 7 rayon Ermeni işgal güçleri tarafından boşaltılacaktır. Dağlık Karabağ için Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesini ihlal etmeyen geçici statü

¹¹² Kafkasya Araştırma Kaynak Merkezi-Ermenistan. (2015). Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Normalleşme Vizyonu, Kamuoyu Anketinin Temel Sonuçları, Yerivan. <http://epfarmeria.am/hy/document/Armenia-Turkey-Public-Opinion-Survey-2015>. Erişim tarihi: 26.08.2018

¹¹³ Görgülü, A. (2008). Türkiye-Ermenistan İlişkileri; Bir Kısır Döngü. TESEV Yayınları, Sf. 9

hazırlanacaktır. Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasında koridor sağlanacak, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü bölgede yapılan bir 'referandum' la belirlenecektir.¹¹⁴

Dağlık Karabağ sorunu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde önemli faktördür. Zürih Protokollerinin imzalanması ile iki ülke arasından sınırların açılması konusu gündeme gelmiştir. Azerbaycan tarafı ise bu duruma tepki göstermiş ve Türkiye'yi bu durum karşısında geri adım arttırmak için gerekli girişimlere başlamış ve bu konuda başarılı olmuştur. Protokollerin imzalanmasından bir süre sonra bu konudaki farklı yetkililer Dağlık Karabağ sorununun baş sorun olduğunu eğer Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgeden çekilmez ise Türkiye'nin Ermenistan Cumhuriyeti ile sınırı açmayacağını belirtmişlerdir.¹¹⁵ Ermenistan tarafından da Türkiye ile barışın sağlanması konusunda Azerbaycan'ın baskıları karşısında Komşular ile Sıfır Sorun Politikası kapsamında normalleştirmeye çalıştığı ilişkilerde geri adım atmak zorunda kalmış ve Güney Kafkasya'da bölgesel başoyuncu olma politikasında başarısız olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde karşılıklı çıkarlar gereği Türkiye Azerbaycan ile ilişkileri bozmayı istememiştir.

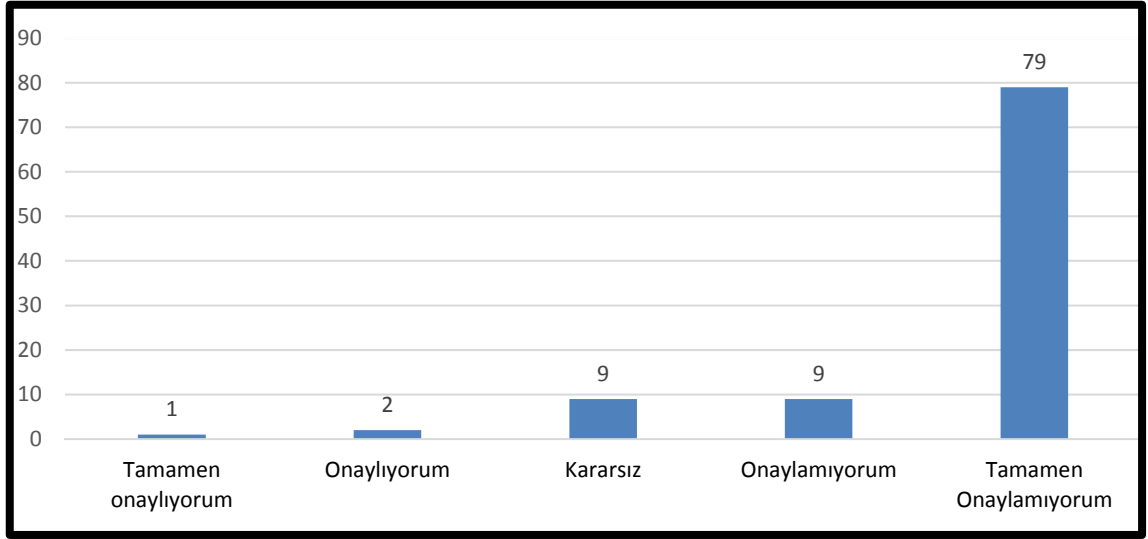
Aşağıda gösterilen tablo-3'e göre Ermenistan'da yapılan kamuoyu yoklamasında "Sınırın açılmasını ön koşullu ne kadar onaylıyorsunuz? Örnek: İyi niyet göstererek Dağlık Karabağ anlaşmazlığını çözmek için Dağlık Karabağ Cumhuriyetini kuşatan bölgelerde Azerbaycan'a ödün vermek" sorusuna halkın %79'u tamamen karşı çıkmaktadır, %9 ise kararsız kalmakta ve sadece %1 onay vermektedir. Ermeni halkı Dağlık Karabağ'ı kuşatan bölgelerin Azerbaycan'a bırakılmasını onaylamaz iken Dağlık Karabağ'dan tamamen çıkmayı onaylamaları mümkün görünmemektedir.

¹¹⁴ Asker, A. (2010). Avrupa Parlamentosunun Kararı Ermenistan'ın Keyfini Kaçırdı. https://www.academia.edu/35666773/Dr_Ali_Asker_Avrupa_Parlamentosunun_Karar_Ermenistan_Keyfini_Kaçırdı. Erişim Tarihi: 13.11.2016

¹¹⁵ Arşakyan, G. ve Yegiazaryan, A. (2013). Türkiye Politikasının Güney Kafkasya'da 2008-2011 Yılı Öncelikleri ve Türk-Azerbaycan İlişkileri. 21 yy. Dergisi. http://www.noravank.am/upload/pdf/4.Grigor%20Arshakyan_01_2013.pdf. Erişim Tarihi: 21.10.2016

Ermenistan özelinde ise Dağlık Karabağ sorunun protokoller ile tartışma konusu olması pek olumlu karşılanmamıştır. Bu duruma Ermenistan milliyetçileri ve Ermeni diasporasında büyük tepki gelmiştir.

Tablo 3- Ön Koşullu Olarak Sınırın Açılmasını Ne Kadar Onaylıyorsunuz?
Örnek: İyi Niyet Göstererek Dağlık Karabağ Anlaşmazlığını Çözmek İçin Dağlık Karabağ Cumhuriyetini Kuşatan Bölgelerde Azerbaycan’a Ödün Vermek

Kaynak: <http://epfarmeria.am> ¹¹⁶

¹¹⁶ Kafkasya Araştırma Kaynak Merkezi-Ermenistan. (2015). Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Normalleşme Vizyonu, Kamuoyu Anketinin Temel Sonuçları, Yerivan. <http://epfarmeria.am/hy/document/Armenia-Turkey-Public-Opinion-Survey-2015>. Erişim tarihi: 26.08.2018

BÖLÜM 3

3.1. Türkiye- Ermenistan İlişkileri

Türkiye ve Ermenistan arasında ilişkilerin gelişmemesinde Ermenistan'ın Türkiye ile olan ortak sınırların tanınması konusunda yaklaşımı, Türkiye topraklarında hak talebi (Resmi olarak belirtilmemektedir.), Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali, 1915 yılı olaylarının bir Soykırım olarak tanınması için Türkiye'ye karşı yapılan talepler ve bu tanınmayı sağlamak için gerek Ermenistan gerekse Ermeni diasporaları tarafından yapılan uluslararası alandaki çalışmalar ikili ilişkilerin gelişmesine engel olarak ortaya çıkmıştır.

Ermeni diasporasının uluslararası alanda soykırımı tanıtmaya çalışmalarında başarı elde etmesi ve uluslararası alanda soykırımın tanınması Türkiye'nin sıkıntıya girmesine neden olmaktadır. “Ayrıca Ermenistan'ın bu iddialar ile Türkiye'nin Karabağ sorununda arabuluculuk rolüne soyunmasını engellemeye çalıştığı da iddia edilmiştir.”¹¹⁷

Türkiye Ermenistan'a karşı her zaman uzlaşıcı ve barışçı yaklaşım içerisinde olmuştur. SSCB'nin dağılması ile bağımsızlık kazanan ülkelerin bağımsızlığını tanıyan Türkiye Ermenistan'ın bağımsızlığını da tanımıştır. Türkiye, Ermenistan daha bağımsızlığını ilan etmeden önce Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'ı ikili ilişkileri geliştirme amacıyla Ermenistan'a göndermiştir. Bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ı 16 Aralık 1991'de ilk tanıyan ülkelerden birisi Türkiye olmuştur.¹¹⁸ Ermenistan'ın bağımsızlık kazanmadan 23 Ağustos 1990'da kabul ettiği Bağımsızlık Bildirgesi'nde 1915 olayların soykırım olarak uluslararası alanda tanınmasını destekleyeceğini vurgulaması ve Türkiye'nin doğu topraklarını Batı Ermenistan olarak adlandırılarak Türkiye topraklarında hak iddia etmektedir. Bu duruma karşı Türkiye daha Ermenistan bağımsızlığını kazanmadan bu bölgeye heyet göndermiş ve ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Fakat Ermenistan Hükümeti diplomatik ilişki kurmakta çekimser davranmıştır.

¹¹⁷ Görgülü, A. (2008). Türkiye-Ermenistan İlişkileri; Bir Kısır Döngü. TESEV Yayınları. Sf. 14

¹¹⁸ Özbay, F. (2009). Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiyi Empatiye Çevirmek. <http://www.bilgesam.org/incele/982/-turkiye-ermenistan-iliskileri--antipatiyi-empatiye-cevirmek/#.XFYFfVUzbl> U. Erişim Tarihi: 11.04.2016

Bağımsızlığın tanınması sonrası Türkiye tarafından Ermenistan'a büyükelçi atanması için hazırlık yapılmıştır. Büyükelçi Erivan'a gönderilmeden önce Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçtiğini belirten bir protokolü imzalaması beklenmiştir. Fakat beklentinin gerçekleşmemesi nedeni ile bu durum hayata geçirilememiştir.¹¹⁹ Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların tanınması meselesi diplomatik ilişkilerin kurulmamasında önemli bir engeldir.

Ermenistan bağımsızlık bildirgesi ile birlikte diğer ülkelere ait ordu birliklerinin de kendi sınırları içerisinde üs ve tesis kurmasına izin vermiştir. Bu izin ile Rusya Ermenistan sınırları içerisinde üs teşkil etmiştir. Rusya'nın Güney Kafkasya'da tek üssü Ermenistan'da bulunmaktadır. "127. Tümen kapsamında Ermenistan'ın Gümrü ve Erebuni askeri üslerinin de dahil olduğu 12. Askeri üssü oluşturulmuştur. Ermenistan'ın ikinci büyük şehri olan ve ülkenin kuzeyindeki Gümrü'de bulunan 102. üs Güney Kafkasya'daki Rus çıkarlarını Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlere karşı koruyan en önemli askeri üstür"¹²⁰ Serj Sarkisyan savunma bakanlığı döneminde üssün Türkiye'den gelebilecek olası bir tehdide karşı Ermenistan'ın isteği üzerine konuşlandırıldığını açıklamıştır.

Bağımsızlık döneminde iki ülke arasında sorunlar yaşanmış olsa bile ekonomik açıdan zor durumda kalan Ermenistan'a Türkiye kendi topraklarından insani yardımın ulaşması için gerekli izinleri vermiştir. AB'den gelen 100 bin ton buğday Türkiye topraklarından geçerek Ermenistan'a ulaşmıştır. Enerji açısından sıkıntı çeken Ermenistan'a kendi enerji ağından elektrik vermeyi de kabul etmiştir. Fakat bu dönemde Azerbaycan tarafından Ermenistan'a ambargo uygulanması nedeni ile yapılan yardımların uygulanan ambargoyu zayıflatması Azerbaycan tarafında rahatsızlığa neden olmuştur. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan savaşında Türkiye Ermenistan ilişkilerine yansımaları olmuştur.

¹¹⁹ Görgülü, A. (2008). Türkiye-Ermenistan İlişkileri; Bir Kısır Döngü. TESEV Yayınları. Sf. 7

¹²⁰ İsmayilov, E. (2014). Ermenistan'daki Rus Askeri Üsleri; Bölgesel Güvenliğe Tehdit. <http://www.bilgesam.org/incele/1877/-ermenistan-daki-rus-askeri-usleri--bolgesel-guvenlige-tehdit/#.XFYHDIUz bIU>. Erişim Tarihi, 12.06.2016

Ermenistan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nı ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nı yürürlükte olduğunu kabul etmekten sürekli kaçınmıştır.¹²¹ Anayasasında Ağrı Dağı devlet arması olarak kabul edildiği gibi Ermenistan parlamentosu Şubat 1991'de Türkiye-Ermenistan sınırını düzenleyen 1921 tarihli Kars Antlaşması'nı tanımadığını açıklamıştır.¹²²

Bu gelişmelere rağmen Kara Deniz havzasının barış ve istikrar ve refah bölgesi olmasını amaçlayan 25 Haziran 1992 yılında kuruluşu gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne (KEİ) Ermenistan kurucu üye olarak davet edilmiştir.

Komşularının toprak bütünlüğüne saygı konusunda çekimser davranan Ermenistan'ın ilk faaliyeti Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'ı Rusya'dan almış olduğu askeri destekle işgal etmesidir. Daha sonra ise Dağlık Karabağ'ı çevreleyen toprakları işgale devam ederek işgal altında bulundurduğu toprakları genişletmiştir. Günümüzde halen Azerbaycan topraklarının %20 si Ermenistan tarafından işgal altındadır. İki ülke arasında ateşkes imzalanmış olmasına rağmen zaman zaman çatışmalar çıkmakta ve her iki taraftan da can kayıpları yaşanmaktadır.

Ermenistan'ın Nahçıvan bölgesini de işgal etmek ve saldırıya geçmek için hazırlık yapması Türkiye'nin bu konuda tepkisine neden olmuştur. Sederek bölgesine yapılan saldırılara karşı önce uyarıda bulunulmuş daha sonra ise sınıra asker konuşlandırarak güç kullanılacağı açıklanmıştır. Türkiye çatışmalara müdahale etme ihtimali üzerinde durmuş ve Ermenistan sınırlarına yakın bölgede Mayıs 1992'de askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. Dönemin başbakanı ve ana muhalefet partisi tarafından gerekli tedbirleri almak için açıklamalarda bulunulmuştur.

Bakanlar Kurulu toplanarak Türkiye'nin Nahçıvan'ın işgaline izin vermeyeceğini Ermenistan'a bildirmesi başta Rusya'nın tepkisine neden olmuştur. Rusya'nın üst düzey komutanları tarafında Türkiye'nin askeri müdahalesi 3'üncü Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olacağı açıklamaları yapılmıştır. Ermenistan'ın

¹²¹ Lüttem, Ö.E. (2015). Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu, Ermeni Araştırmaları. Yeni Türkiye, 60, 1-91, Sf. 237

¹²² Özbay, F. (2009). Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiyi Empatiye Çevirmek. <http://www.bilgesam.org/incele/982/-turkiye-ermenistan-iliskileri--antipatiyi-empatiye-cevirmek/#.XFYFfVUzBI> U. Erişim Tarihi: 11.04.2016

işgal ettiği toprakları genişletmesi sonucu Türkiye 3 Nisan 1993 yılında sınırları kapatmıştır. Yapılan diplomatik görüşmeler sonrası Ermenistan Nahçıvan'ı işgal girişimini sonlandırmıştır.

Türkiye Ermenistan ilişkileri Levon Ter Petrosyan döneminde ülkesindeki aşırı milliyetçilerin etkisinden tam anlamıyla kurtulamamasına rağmen Minsk grubu çalışmalarında alınan kararların bazılarının benimsenmesi ve Türkiye ile ilişkilerin sürdürülmesi açısından önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye hava sahasının kullanılması ile ilgili adımlar atılmıştır.¹²³ Fakat ülkesinde yürüttüğü Dağlık Karabağ sorununun çözüm arayışı ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirme politikası ile eleştirilmesinden dolayı Petrosyan istifa etmek zorunda kalmıştır.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde iki taraflı ilişkilerde Türkiye açıklamasında 1995 yılında uluslararası toplum baskısının hava sahasının açılmasını sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bırakılması talebi ve Ermeni Soykırımının uluslararası alanda tanınması konusunda feragat etme konularını diplomatik ilişkilerin önüne geçtiği vurgulanmaktadır.

Ter Petrosyan sonrası iktidara gelen Robert Koçaryan döneminde soykırımın uluslararası alanda tanıtılma politikası temel ilke haline getirilmesi ilişkilerin askıya alınmasına neden olmuştur. Ermenistan'ın ilişkilerin düzelmesini Türkiye'nin soykırımı tanımamasına, Türkiye'nin ise işgal altındaki Karabağ topraklarının işgalinin sonlandırılmasına bağlaması ilişkilerde çözümsüzlüğe neden olmuştur. Türkiye "soykırım" iddialarını hiçbir şekilde kabul etmemiş, yaşanan olayın büyük bir trajedi olduğu ve kayıpların iki taraflı olduğunu vurgulamıştır,¹²⁴

Robert Koçaryan'ın ilk faaliyeti Ter Petrosyan sonrası dönemde faaliyeti yasaklanan Taşnak Partisi'nin faaliyetlerine izin vermek olmuştur. Aşırı milliyetçilerin etkisi altında kalan Koçaryan çalışmaları soykırım savının uluslararası alanda

¹²³ Özbay, F. (2009). Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiyi Empatiye Çevirmek. <http://www.bilgesam.org/incele/982/-turkiye-ermenistan-iliskileri--antipatiyi-empatiye-cevirmek/#.XFYFfVUzbIU>. Erişim Tarihi: 11.04.2016

¹²⁴ Görgülü, A. (2008). Türkiye-Ermenistan İlişkileri; Bir Kısır Döngü. TESEV Yayınları. Sf. 14

tanınması yönünde olmuştur. “Robert Koçaryan 1998’de iktidara geldiğinde ise bu konuyu özellikle Türkiye’ye yönelik Ermenistan dış politikasının vazgeçilmez unsuru olarak değerlendirmiş ve başarılı şekilde kullanmıştır.”¹²⁵ Bu dönemde birçok ülke parlamentosu soykırım iddialarını tanımıştır. Birçok alanda Türkiye karşıtı söylem ve eylemleri ile aşırı milliyetçi politikasını sürdürmüştür. “1998 yılı Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki konuşmasında, beklenmedik bir anda soykırım iddialarını ortaya atmıştır. Ayrıca AGİT’in zirve toplantısının İstanbul’da yapılmasına karşı çıkmış...”¹²⁶

Yaşanan gelişmeler rağmen ilişkiler tamamen kopmamış ve diplomatik ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Kasım 1999’da Devlet Bakanı Mehmet Ali İrtemçelik ve bazı Türk milletvekilleri Ermenistan Başbakanı Vazgen Sarkisyan’ın cenazesine katılmak üzere Erivan’a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ile bir görüşme yapılmıştır.¹²⁷

Koçaryan döneminde Azerbaycan ve Türkiye’ye karşı izlenilen yumuşak ve uzlaşmacı siyasetten vazgeçilerek saldırgan ve aktif bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu politikanın yanında bölgesel ve küresel güçler ile ilişkiler geliştirilerek bir denge politikası oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu denge politikasını oluşturan güçler arasında Rusya, ABD ve İran bulunmaktadır.

Uluslararası arenada Ermeni basını Türklerin Ermenilere soykırım yaptığı iddialarını gündemde tutarak diğer ülkelerin ve kamuoylarının buna inanması için çok sayıda haber ve yoruma yer vermiştir ve vermeye devam etmektedir. Gazetelerin devlet, siyasi partiler, kilise ve ticari güç odakları tarafından desteklenmesi bağımsız ve yansız bir yayın anlayışının olduğu düşüncesini ortadan kaldırmaktadır. “ABD merkezli sivil toplum kuruluşu “Freedom House” ülkede oto sansürün özellikle

¹²⁵ Cabbarlı, H. (2011) Ermenistan Dış Politikasında Sözde Ermeni Soykırımı Faktörü. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Sf. 357

¹²⁶ Lüttem, Ö.E. (2015). Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu, Ermeni Araştırmaları. Yeni Türkiye, 60(1-91). Sf. 240

¹²⁷ Görgülü, A. (2008). Türkiye-Ermenistan İlişkileri; Bir Kısır Döngü. TESEV Yayınları. Sf. 8

yolsuzluk, güvenlik ve Dağlık Karabağ bölgesi ile ilgili konularda yaygın olduğunu belirtmiştir.”¹²⁸

Bu dönemde önem verilen en önemli husus Ermeni diasporası olmuştur. 1999-2002 yılları arasında ‘Diaspora Konferansları’ düzenlenmiştir.¹²⁹ Bu konferanslardaki temel amacın Avrupa’da ve Amerika’da büyük siyasal ve finansal güç elde etmiş olan Ermeni diasporasının desteğini almak olduğu bir gerçektir. Bu desteği almak için sürdürülen çalışma esnasında diaspora Ermenistan siyasi ve sosyal hayatında etkin olmaya başlamıştır. Diaspora örgütlerinin faaliyetleri Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan’ı yalnız bırakmamak, 1915 olaylarını soykırım olarak kabul ettirmek, Ermenistan’ın ekonomik sorunlarına çözüm bulmak, Ermeni kültürünü yaşanan ülkede kaybolmadan muhafazasını sağlamaktır. Konferanslar da ülkelere dağılmış Ermeni topluluklarının dağınıklığına dikkat edilerek bütünlüğü sağlayacak unsurların ortak dil, soykırım ve Dağlık Karabağ unsurlarının birleştiriciliği vurgulanmıştır.

Koçaryan döneminde ilişkilerin normalleşmesi konusunda en önemli adım Türk–Ermeni Barış Komisyonunun 9 Temmuz 2001 yılında kurulmasıdır. “TEBK uzlaşmanın güç olduğu Ermeni soykırım iddiaları ve Dağlık Karabağ sorununu ele alınacak konuların dışında tuttu.”¹³⁰ Ermeni soykırımının ele alınacak konu dışında bırakılmasına rağmen Ermeni diasporasında ve Ermenistan’da geniş platformlarda tartışılmış ve soykırım tanıtma çabalarının önünde engel olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Türkiye’de yaşayan Ermeniler komisyon çalışmalarını olumlu olarak değerlendirmiştir. Azerbaycan tarafından ise komisyon çalışmalarında Dağlık Karabağ konusunun ele alınmayacak olması nedeni ile olumsuz bir yaklaşım takınılmıştır. Gizli sürdürülen görüşmeler sonrasında Cenevre’de çalışmaları açıklanan komisyon ilk toplantısını 24 Eylül 2001’de İstanbul’da yapma kararı almıştır. 22-25 Eylül 2001’de İstanbul’da 18-21 Kasım 2001’de ise New York’ta toplanılmıştır. “Avrupa Parlamentosu TEBK’in oluşturduğu diyalog ortamının

¹²⁸ Ural, S. ve Çaykiran, G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kafkas Üniversitesi, (8). Sf. 113

¹²⁹ a.g.e. 128, 115

¹³⁰ Kasım, K. (2001). Türk-Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçırılan Fırsat. Ermeni Araştırmaları, 4. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Yazar&YazarNo=6>. Erişim Tarihi:05.12.2017

önemine işaret etmiştir.¹³¹ New York'ta yapılan toplantıdan sonra Ermeni üyelerinin Uluslararası Daimî Adalet Divanı'na (ICJT) başvurarak 1948 BM soykırım Sözleşmesi'nin 1915 yılı olaylarına uygulanıp uygulanmayacağı konusunun araştırılması talebinde bulunmuştur. Talep üzerine hazırlanan incelemede raporu şu şekilde özetlenebilir;

Soykırım Sözleşmesi yirminci yüzyılın başlarında gerçekleşmiş ve 12 Ocak 1951 tarihinden önce meydana gelen herhangi olayla ilgili hiç kimseye sorumluluk yüklememiştir. Buna rağmen sorumluluk yüklememekle beraber bazı kesimleri kasıtlı olarak Ermenilerin tamamının veya bir bölümünün ortadan kaldırmaya çalışarak soykırımın varlığını belirtmektedir. Hukuk akademisyenlerinin, tarihçilerin, siyasetçilerin, gazetecilerin ve diğer kişilerin bu durumu soykırım olarak tanımlamakta haklı oldukları yönündedir.¹³²

Her iki taraftan da bu komisyon çalışmaları bir sivil toplum kuruluşu çalışması olarak görülmüştür. Hükümet dışı sürdürülen bir faaliyet olarak açıklanmıştır. Bursa Milletvekili Sayın Onur Öymen'in 7 Ekim 2009 yılında verdiği soru önergesinde o dönem Dışişleri Bakanlığı yapan Davutoğlu'nun 12 Ekim 2009'da verdiği cevapta TEBK'in bakanlıkla herhangi bir ilgisinin bulunmadığını ve hükümet dışı bir süreç olduğunu belirtilmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı ise TEBK'deki "Ermeni üyelerin kendilerini temsil etmediğini, kendilerine herhangi bir şey sorulmadığını ve Ermenistan üyeler ve kararlar üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını açıklamıştır.¹³³ İki ülke arasında yürütülen gayri resmi komisyon çalışmaları uluslararası alanda destek bulmuştur.

TEBK Ermeni üyelerinin 1948 BM Soykırım Sözleşmesi 1915 yılında yaşanan olaylarına uygulanıp uygulanamayacağının araştırılması talebi ve bu talep sonrasında ortaya konan raporu Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'na başkanlık eden, Atlantik Konseyi Kıdemli Uzmanlarından David L. Phillips tarafından kamuoyuna açıklanması

¹³¹ a.g.e. 130

¹³² Armeniapedia.org. (2003). Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması İle İlgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin Yirminci Yüzyılın Başında Vuku Bulan Olaylara Uygulanabilirliği, Uluslararası Daimî Adalet Merkezi (Ictj) İçin Hazırlanan Hukuki İnceleme <http://www.armeniapedia.org/images/c/c0/ICTJTurkishfinal030504.pdf>. Erişim Tarihi: 27.05.2018

¹³³ Laçiner, S. (2005). Türkler ve Ermeniler, Usak Yayınları. Sf. 284

Türk üyeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. “TEBK’ı yöneten Amerikalı kişinin bilimsel olmayan yanlı yöntemlerinden rahatsız olan Prof. Volkan toplantılara iki yıl katıldıktan sonra istifa etti. Aktan da bir süre sonra onu izledi.”¹³⁴ Phillips’in Ermenistan’ın soykırım iddialarını destekleyici şekilde açıklamada bulunması ve Ermeni üyelerinin basında yaptıkları açıklamalar sonrası işlevini yitiren ve iki toplum arasında diyalog ortamı oluşturmayı amaçlayan TEBK 11 Aralık 2011 tarihinde Ermeni temsilcilerin komisyonda ayrılması ile sona ermiştir.

Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan önemli bir gelişme ise Viyana Üniversitesi’nde görevli tarihçilerin kurduğu Viyana Türk-Ermeni Platformu’dur. “Viyana Üniversitesi’nde tarihçilerden oluşan “Viyana Ermeni-Türk Platformu-VAT” tarafından, 2004’de, soykırım iddialarıyla ilgili, Türkiye ile Ermenistan tarihçileri arasında 180 belge alışverişinin yapılması öngörülmüştü.”¹³⁵

Görüşmenin ilk aşaması 16 Temmuz 2004’te gerçekleşmiştir. Görüşmeye Türkiye’den o dönemde Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu ile Ermeni Araştırmalar Bölümü Başkanı Prof. Hikmet Özdemir ve Dışişleri Bakanlığı Ermeni Masası Başkanı katılmıştır. Ermenistan tarafından ise Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Lavrenti Barsegyan ile Ermeni Bilimler Akademisi Başkanı Prof. Ashot Melkonyan katılmıştır. Görüşmenin ilk aşamasında karşılıklı olarak 100 belge değiş tokuşu yapılmıştır. İkinci aşamada ise 80’er belge daha istenmiştir.

31 Aralık 2004’e kadar karşılıklı olarak verilmesi kararlaştırılan 80 belge için Ermeni tarafı Osmanlıca belgeleri çevirmediği gerekçesi ile ek süre istemiş, Türk tarafı belgelerin tercümelerini vermeyi teklif etmesine rağmen teklife cevap gelmemiş ve bu durum başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹³⁶

NTV internet haber sitesinde ise Ermeni tarihçilerin planlanan ikinci toplantıya vaat edilen belgelerin gönderilmemesi nedeni ile toplantının iptal edildiği haberine yer

¹³⁴ Tacar, P.Y. (2014). 2015’te Türkiye’nin Başına “Ermeni Tsunamisi” Çökecekmiş! Yeni Türkiye, 60. Sf. 3700

¹³⁵ Yalçinkaya, A. (2012). Soykırım İftiralarına Karşı Yüz Yıllık Plan. <https://www.turkishnews.com/tr/content/2012/02/27/soykirim-iftiralarina-karsi-yuz-yillik-plan/>. Erişim Tarihi: 27.10.2016

¹³⁶ Taşoğlu, Ö.L. (2015). Türk Ermeni İlişkileri’ndeki Tarihsel Gerçekler. <http://www.umitozdog.com/haber/turk-ermeni-iliskilerindeki-tarihsel-gercekler-haberi-281h.html>, Erişim Tarihi: 01.06.2016

verilmiştir.¹³⁷ Türk tarafının toplantıya katılacağı bildirilmiş olmasına rağmen Ermeni tarafından Prof. Lavrenti Barsegyan ve Prof. Ashot Melkonyan katılım olacağı ile ilgili bir haber gelmemesi ve toplantıya katılımın olmaması ikinci toplantının gerçekleşmemesine neden olmuştur. Avusturyalı Dr. A Ohancanyan VAT'dan ayrılması ile bu girişim fiilen son bulmuştur. Bu konu üzerine Ermeni tarafından hiçbir açıklama yapılmamıştır.¹³⁸

Türk ve Ermeni tarihçiler arasında 2003-2005 yılları arasında faaliyet gösteren platformda görev alan Türk tarihçi İnanç Atılgan ile Ermeni tarihçi Garabet Moumdjian Türk ve Ermeni tarafının sunmuş olduğu arşiv belgelerini kaleme alarak kitap halinde yayınlamışlardır.

VAT Platformu Türkiye'nin bilimsel olarak Ermeni Soykırımı iddialarında kendini savunması ve Ermeni tarafının elinde bulunan Ermeni Soykırım iddialarını destekleyen kaynakların ne kadar olduğunun gün yüzüne çıkması açısından önemli bir adım olmuştur. Burada politikacılar değil tarihçiler tartışacaktı fakat Ermenistan'da aşırı milliyetçilerin soykırım iddialarını tartışma konusu haline getirilmesine olan tepkileri ve duruma politikacıların müdahalesi girişimin sonlanmasına neden olmuştur. "Bütün buna rağmen Ermeni tarihçilerin Viyana'da düzenlenen yüzer belge değişimine dahi gelmemeleri ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan'ın yaptığı 'Ermeni meselesi tarihçilerin değil siyasilerin işidir' şeklindeki açıklama sözde Ermeni iddialarının gerçek amacını ve hedefini de ortaya koymaktadır."¹³⁹

Önemli bir yakınlaşma hamlesi ise 2004 yılı NATO zirvesinde olmuştur. 2004 yılı NATO zirvesi İstanbul'da yapılmış ve 46 ülkenin hükümet ve devlet başkanlarının katıldığı zirveye Ermenistan'da davet edilmiştir. NATO zirvesinde BİO projesi kapsamında Orta Asya ve Kafkasya ile ilgili yeni kararlar alınacak olması Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin de zirveye çağırılma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İstanbul zirvesinde NATO'nun üzerinde durulacağı konular içerisinde Kafkasya'yı ve yakın

¹³⁷ Arşiv.ntv.com. (2005). Türk-Ermeni Tarihçiler Toplantısı İptal. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/304933.asp>. Erişim Tarihi: 12.01.2018

¹³⁸ Lüttem, Ö.E. (2015). Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu. Ermeni Araştırmaları, Yeni Türkiye, 60, (1-91). Sf. 10

¹³⁹ Metin, E. (2012). Günümüzde Ermeni Meselesi ve Türkiye. <http://www.karatekin.com.tr/arsivler/4387>. Erişim Tarihi: 21.05.2016

bölgeleri içine alan ortaklık ilişkilerini kuvvetlendirme, NATO'nun gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ve yeni operasyonlar için NATO güçlerini yerleştirme ve organize etme yollarına dair yeni fikirler üretmekti.¹⁴⁰

Ermenistanlı yetkililer Türkiye ile aralarındaki ilişkilerde bir düzelme olmadığı için zirveye katılmama kararı alındığını açıklayarak NATO zirvesinde Ermenistan'ı Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan'ın temsil edeceği açıklamasında bulunmuşlardır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan hükümetinin tüm girişimlerine rağmen Türkiye'nin uzlaşmaz bir tutum sergilediğini, taraflar arasında diplomatik ve siyasi ilişkilerin kurulması için Ermenistan'ın sözde soykırım propagandasından vazgeçmesini, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımasını ve işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından geri çekilmesini talep ettiğini bildirmiştir. Oskanyan Türkiye ile önkoşulsuz olarak diplomatik ilişki kurulmasından yana olduklarını belirtmiştir.¹⁴¹ Ne kadar zirveye katılmama sebebi olarak Türkiye ile ilişkiler sebep olarak gösterilse de basında yapılan değerlendirmelerde o dönemde muhalefetin Koçaryan'ın istifası için yaptığı gösteriler ve hükümetin gösterileri bastırmak için yaptığı müdahalede birçok kişiyi yaralanması ve tutuklanması nedeni ile iç politikada yaşanan gerginlik zirveye katılmamanın nedeni olarak değerlendirilmiştir.

Zirvede Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine NATO'nun üyelik bazında olmasa da ortaklık ilişkileri içinde özel bir öncelik verilmesi kararı alınmıştır. “Zirvede ayrıca Genel Sekretere bağlı olarak Kafkasya ve Orta Asya'dan sorumlu ve NATO bildirgesine göre ‘bölge liderleriyle NATO hedeflerine destek sağlamak amacıyla yüksek düzeyle temaslar oluşturacak’ bir Özel Temsilcilik oluşturulması da kararlaştırıldı.”¹⁴² İttifakın etki alanının Rusya'nın yakın çevresine uzanması Rusya'yı rahatsız etmiş ve Rusya zirveye dışişleri bakanı düzeyinde katılımında bulunmuştur. Zirve sonrası ülkesine dönen dışişleri Bakanı Sergey Lavrov “ülkesinin bertaraf

¹⁴⁰ Anık, M. (2006). 28-29 Haziran NATO İstanbul Zirvesi. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/191/28-29_haziran_nato_istanbul_zirvesi. Erişim Tarihi: 15.05.2017

¹⁴¹ Bolsohays.com. (2004). NATO Zirvesi Öncesinde Türkiye-Ermenistan İlişkileri. <http://www.bolsohays.com/haberdetay-26973/nato-zirvesi-oncesinde-turkiye-ermenistan-iliskile.html>. Erişim Tarihi: 05.06.2018

¹⁴² Uzgel, İ. (2004). İstanbul NATO Zirvesi. Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 59(3). Sf. 258

edilmeye çalışıldığını iddia ederek Rusya'nın Ermenistan'ın değişmez askeri müttefiki olduğunu ifade etti.”¹⁴³

Zirvede Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan Dışışleri bakanlarının görüşmeleri olumlu bir adım olarak kendini göstermiştir. Dışışleri Bakanı Abdullah Gül, Azerbaycan Dışışleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Ermenistan Dışışleri Bakanı Vartan Oskanyan zirvede bir araya gelerek görüşmede bulunmuşlardır. Görüşmenin konusu Dağlık Karabağ olmuştur. Güney Kafkasya'da sorunların çözülmesi ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın karşılıklı adımlar atması ve gerekirse Gürcistan'ında sürece dahil olması dile getirilmiştir. 2005 Nisan ayında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'a bir mektup yazarak 1915 yılı olaylarını araştırmak için ortak bir tarih komisyonu kurma çağrısı yapmıştır. Türkiye ve Ermenistan haricinde üçüncü ülkelerde bulunan arşivlerinde araştırmacılara açılması ve sonucun uluslararası kamuoyunda paylaşılması önerilmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan tarafından mektuba verilen cevapta ise iki ülke arasında resmi bir ilişki bulunmaması nedeni ile öncelikli olarak sınırların açılması ve diplomatik ilişkinin tesisi gerekliliği vurgulanmıştır. Ön koşulsuz olarak diplomatik ilişki kurmaya hazır olduklarını belirtmiştir. Ermenistan tarafı ortak tarih komisyonu fikrine Ermeni toplumunda oluşan “Soykırım” ağılsının tartışma konusu olacağından sıcak bakmamıştır.

Recep Tayyip Erdoğan tarafından önerilen Ortak Tarih Komisyonu kurulması Ermeni diasporası ve Ermenistan hükümeti açısından soykırım gerçeğinin tartışmaya açılması anlamına geleceğinden komisyonun kurulmasına karşı çıkmaktadır.¹⁴⁴ Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından tarih komisyonunun kurulma çağrısı ve arşivlerin bütün araştırmacıların kullanıma açık olduğu defalarca dile getirilmiştir. 1915 yılı olaylarını kullanılarak Türkiye karşıtlığı için bir bahane olarak

¹⁴³ Ural, S. ve Çaykiran, G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kafkas Üniversitesi, (8). Sf. 119

¹⁴⁴ Tacar, P.Y. (2015). Ermeni Sorununa Çözüm Yolları. Panel Konuşması. <https://vdocuments.mx/ermenii-sorununa-coezuem-yollari-solutions-for-the-armenian-conflict.html> Erişim Tarihi: 25.10.2018

kullanılması ve siyasi çatışma aracı olarak kullanılmasının kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır.

Portekiz’de yapılacak NATO zirvesi yaklaşırken Başbakan Recep Tayip Erdoğan’ın 10 Mayıs 2010 tarihinde yaptığı konuşmada kendisinin Türkiye’nin sorunlar yaşadığı ülkelere dahi gittiğini açıklarken gitmediği tek ülkenin Ermenistan olduğunu belirtmiştir. Ermenistan ile de temas kurulması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁵ Bu sözler ile Ermenistan ile ilişkileri düzeltmek için kapı aralayan Türkiye’nin davetine Koçaryan olumlu cevap vermemiştir.

Günümüzde büyük devletler uluslararası ilişkilerde baskı unsuru olarak kullanmaya başladıkları yeni argümanlar oluşturmuşlardır. Artık ulusal güçler kendi sınırlarını korurken hedefindeki ülkelerin iç meselelerine taraf olmaktadır. “XXI. yüzyıl, galiplerinin elinde, suni sorunların, uluslararası yaptırım araçlarına dönüştürdükleri bir yüzyıl olmuştur.”¹⁴⁶ Bu nedenden dolayıdır ki bugün Ermeni Soykırım tasarısı birçok ülkenin parlamentosu tarafından kabul edilmektedir. 02 Haziran 2016 tarihinde Almanya parlamentosu tarafından Ermeni Soykırım tasarısı kabul edilmiştir. Milliyet gazetesinin “Almanya’nın Soykırım kararının nedeni ortaya çıktı!” başlıklı haberinde Avrupa’ya mülteci akınını önlemek amacıyla mart ayında Türkiye ve AB ile imzalanan antlaşma ele alınmaktadır. Türkiye Almanya liderliğindeki AB’ye kendi şartlarını kabul ettirdiği değerlendirmesi ve bu nedenle Merkel hükümetinin Türkiye’ye karşı pasif kaldığı eleştirisi oluşmuştur. Türkiye’ye vaat edilen vize muafiyeti Almanya ve AB’de tartışma konusu olmuştur. Almanya’nın Ermeni Soykırım tasarısını kabul ederek Avrupa politikalarındaki liderlik konumundan sıyrılmayı hedeflediği değerlendirme yapılmaktadır. Son olarak 22 Şubat 2018’de Hollanda parlamentosu 1915’te Anadolu’da Ermenilere yönelik katliamların soykırım olarak tanınması önerisini kabul etmiştir. Şu an birçok ülke Ermeni Soykırımını tanımaktadır. Ermeni Soykırımı tasarısını tanıyan ülkelerin sayısı önümüzdeki yıllarda artması gelecekte yaşanacak gerçekler olarak görünmektedir.

¹⁴⁵ Laçiner, S. (2005). Türkler ve Ermeniler. Usak Yayınları. Sf. 284

¹⁴⁶ Kantarcı, Ş. (2015). Ermeni Sorununa Çözüm Yolları. Panel Konuşması. <https://vdocuments.mx/ermen-sorununa-coezuem-yollari-solutions-for-the-armenian-conflict.html> Erişim Tarihi: 25.10.2018

Günümüzde ve gelecekte Ermeni Soykırımı Türkiye’ye dış politikada baskı aracı olarak kullanılan araç olacaktır.

Üçüncü ülke parlamentolarının 1915 olaylarını “Soykırım” olarak kabul etmesi şimdilik uluslararası bağlamda hiçbir şey ifade etmemektedir. Fakat ülke parlamentolarında kabul edilen soykırım ifadesi kamuoyunu etkilemektedir. Türkiye’nin bu ülke kamuoylarında soykırım olmamıştır tezlerinin inandırıcılığı kaybolmaktadır. Üçüncü ülke parlamentolarının “Soykırım inkarının suç sayılması yasası önerileri” soruna hukuki boyut kazandırmaktadır.

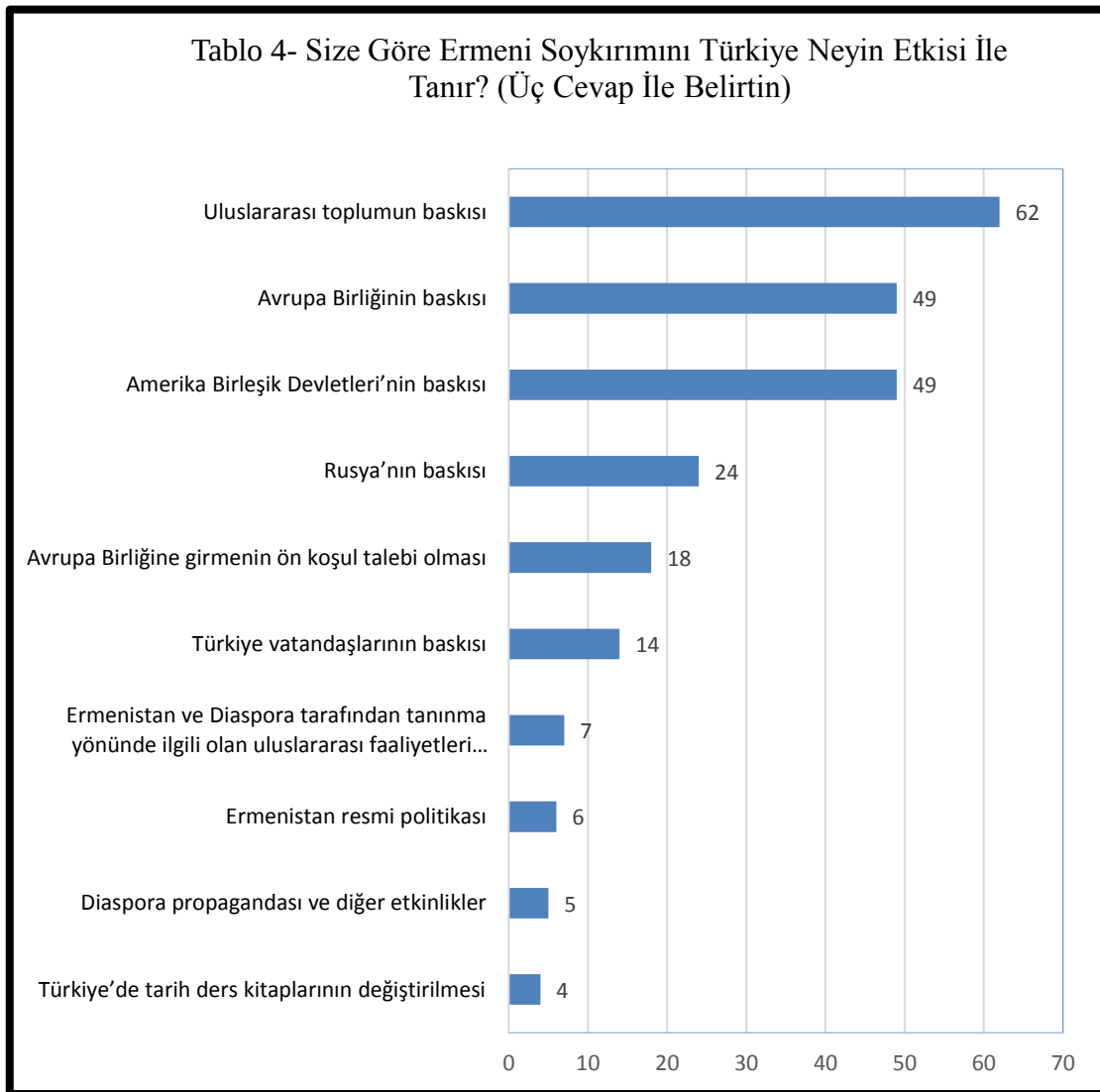
Bunun örneği 2005 yılında İsviçre’de Doğu Perinçek’in verdiği konferanslarda “Soykırım Emperyalist Bir Yalandır” sözü yargıya taşınmıştı. Lozan Sulh Ceza Mahkemesi Doğu Perinçek ırk ayrımcılığından suçlu olduğuna karar vermiş ve kendisini 30 gün süreyle hapis ya da buna karşılık 3000 Frank para cezası ve İsviçre-Ermenistan Derneği lehine 1000 Frank tutarında manevi tazminat ödemeye mahkum etmişti.¹⁴⁷ Yapılan hukuk mücadelesi sonrasında AIHM Büyük Dairesi, “Perinçek-İsviçre” davasında açıklamış olduğu kararlar, 1915 olaylarıyla ilgili beyanlarından ötürü İsviçre tarafından “soykırımı inkâr” ettiği gerekçesiyle mahkum edilen Doğu Perinçek’in ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmetmiştir.¹⁴⁸ Yapılan mücadele sonrasında İsviçre’de kazanılan hukuki başarı diğer ülkelerin “sözde soykırımı tanımayan” kişilere karşı uygulamaya çalışacakları yaptırımları tekrarda değerlendireceği muhakkaktır. Fakat hiçbir insan bir grubun düşüncesine katılmadığı için bu eylemler ile karşılaşmamalıdır.

Ermeni halkı arasında uluslararası baskının Türkiye’nin 1915 yılı olaylarını Soykırım olarak kabul etmesi için en önemli araç olarak görünmektedir. Uluslararası baskıyı Avrupa birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya baskısı takip etmektedir. Ermenistan devlet politikasını ve diaspora propagandasının sözde soykırımın Türkiye

¹⁴⁷ Ulusal.com. (2017). AIHM Zaferi İsviçre’de Yasa Değiştiriyor. <https://www.ulusal.com.tr/gundem/aihm-zaferi-isvirede-yasa-degistirtiyor-h167098>. Erişim Tarihi: 03.09.2018

¹⁴⁸ Mfa.gov. (2015). AIHM’in Perinçek/İsviçre Davasına İlişkin Büyük Daire Kararı Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-275_-15-ekim-2015_-aihm_in-perincek_isvire-davasina-iliskin-buyuk-daire-karari-hk_.tr.mfa. Erişim Tarihi: 17.08.2018

tarafından tanınmasını sağlayacağına halk arasında pek inanılmamaktadır. Ermeni toplumunun genelinde oluşan bu kanı Perinçek davasında yaşanan benzer hukuki sıkıştırmaların yaşanacağını göstermektedir. Tablo-4'te uluslararası baskının soykırımın tanınması için önemli olduğu konusunda Ermenistan'da büyük bir yargı bulunmaktadır.

Kaynak: <http://epfarmeria.am> ¹⁴⁹

¹⁴⁹ Kafkasya Araştırma Kaynak Merkezi-Ermenistan. (2015). Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Normalleşme Vizyonu, Kamuoyu Anketinin Temel Sonuçları, Yerivan. <http://epfarmeria.am/hy/document/Armenia-Turkey-Public-Opinion-Survey-2015>. Erişim Tarihi: 26.08.2018

Batılı devletlerin sürekli olarak Ermeni olaylarını Türkiye'ye karşı kullanmaları, AB sürecinde Türkiye'nin karşısına çıkartmaları, ABD'nin bu konuyu sürekli pazarlık aracı olarak kullanması Türkiye'yi ciddi şekilde rahatsız etmektedir.¹⁵⁰

“AP, ‘Ermeni soykırımının’ tanınmasının Kopenhag kriterleri arasında olmadığını kabul etmekle birlikte, Türkiye'nin geçmişiyle yüzleşmesi gerektiğini savunmaktadır.”¹⁵¹ Fransa Başkanı Sarkozy başkanlığı döneminde Türkiye'nin Ermeni Soykırımı'nı kabul etmeden AB üye olamayacağını dile getirmiştir. ABD'de ise her sene Nisan ayında Ermeni Soykırımı tasarısı gündeme gelmektedir. Amerika Ulusal Ermeni Kongresi soykırım tasarısını kongreden geçirme sözü veren liderlere seçimlerde destek vermektedir.

Ermenistan ise Kafkasya'da planlanan ulaşım ve enerji nakil hat projelerinde dışlanması ve ekonomisinin kötüye gitmesi ve Ağustos 2008 yılında Rusya-Gürcistan savaşı iki ülkenin de dış politikasını yeniden ele almasına neden olmuştur. Türkiye için Gürcistan üzerinden gelen enerji nakil hatlarının güvenliği tehlikeye girmiştir. Ermenistan için ise Rusya-Gürcistan savaşı Ermenistan'ın Rusya ile irtibatını olumsuz etkilemiştir. Ermenistan'ın Rusya ile irtibatının kesilmesi nedeni ile ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Rusya ise müttefiki olan Ermenistan'ın zor durumunda yanında olmak ve bölgedeki Gürcistan ile savaşımdan kaynaklanan imajını düzeltmek için Türkiye -Ermenistan ilişkilerine destek vermiştir. Bu dönem ilişkilerin gelişmesinde bir ivmeye neden olmuştur.

Serj Sarkısyan'ın devlet başkanlığına seçilmesi ve Türkiye-Ermenistan Dünya Kupası elemeleri çerçevesinde yapılacak maça Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü daveti kamuoyundan gizli yürütülen görüşmelerin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Sarkısyan, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün kendisine gönderdiği kutlama mesajından memnuniyetini belirterek ilişkileri geliştirme olasılığını değerlendirerek

¹⁵⁰ a.g.e, 146

¹⁵¹ a.g.e, 127, 16

iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi için birlikte maç izlemenin iyi bir fırsat olduğunu belirtmiştir.¹⁵²

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Serj Sarkısyan'ın davetini kabul ederek Ermenistan'a iki ülke milli takımlarının maçını beraber seyretmek için gitmesi ile "Futbol diplomasisi" olarak adlandırılan diplomatik bir süreç başlamış oldu. Bu olay sadece iki ülke arasında yaşanan siyasi yaklaşma STÖ'lerini de etkilemiş ve sorunlar açık şekilde tartışılır duruma gelmiştir. Birçok STÖ toplumsal algıyı değiştirmek ve iki toplumu birbirine tanıtmak için çalışma yapmaya başlamıştır.

Ermeni aydınlar aslında "Futbol Diplomasisi" ile artık soykırımın Türkiye'de açık şekilde tartışılmaya ve Türk dilinde kullanılmaya başlanmış olmasında memnuniyet duymaktadır. Hatta bazı medya organların, sosyal çevrelerin ve aydınların sürekli olarak gündemde tutulduğunu ve Türk toplumunun soykırım ile yüzleşmesinin sağlandığı Safaryan tarafından açık şekilde belirtilmektedir.¹⁵³ 2012 Nisan ayında taksim meydanında soykırım anısına yapılan yürüyüş bu duruma örnek gösterilmektedir.

"22 Nisan 2009 tarihinde normalleşme sürecine dair 'Yol Haritası' açıklanarak çok önemli bir adım atılmış oldu. Son olarak, 31 Ağustos 2009 tarihinde İsviçre'nin gözetiminde Türkiye ve Ermenistan arasında normalleşmeyi öngören 'İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkındaki Protokol' ve 'Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokol'leri parafe edilmiştir."¹⁵⁴

Yol haritasında ortak sınırın Ermenistan tarafından tanınması, sınır kapısının açılması, karşılıklı diplomatik temsilcilikler açılması, 1915 yılı olaylarının araştırılması için ortak tarih komisyonu kurulması gibi hususları kapsamakta idi. Bu yol haritasının uygulanabilmesinde sorumluluk sadece iki ülkeye düşmemektedir.

¹⁵² Byegm.gov. (2008) Serj Sarkısyan, Ermenistan'ın Türkiye İle İlişkileri, <http://www.byegm.gov.tr> Erişim Tarihi:12.11.2016

¹⁵³ Safaryan, D. (2014). Futbol Diplomasisi Genişlemesi Sonucunda Ermeni Türk İlişkilerini Sonucunun Değerlendirilmesi. <http://publications.ysu.am/wp-content/uploads/2014/07/Safaryan-D.pdf>. Erişim Tarihi: 27.04.2018

¹⁵⁴ Aras, B. ve Özbay, F. (2009). Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasındaki Kafkasya Siyaseti. Seta Analiz. Sf. 4

Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinde yaşanan normalleşme karşısında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerin etkisi çok önemli bir husus olmuştur.

Zürih protokolleri olarak bilinen protokollerin imzalanması iki ülke arasında yaşanan sorunların sona ereceğine dair birçok kesimi umutlandırmıştır. Fakat Ermenistan ile Dağlık Karabağ sorunu nedeni ile sorunlu olan Azerbaycan bu durumdan rahatsız olmuş ve Türkiye'yi kendi çizgisinde hareket etmesi için gerekli çalışmalara başlamıştır. Süreç içerisinde birçok engel ile karşılaşan protokoller ülke parlamentolarında onaylanmaması nedeni ile henüz yürürlüğe girmemiştir. Protokollerin imzalanması biraz sancılı olmuş olsa da 10 Ekim 2009'da imzalanan protokollere, "İsviçre'nin arabuluculuğunda gerçekleşen imza törenine AB Yüksek Temsilcisi Javier Solana, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ve Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner'in katılması bu konuya uluslararası toplumun verdiği önemi de kanıtlamış oldu."¹⁵⁵

Zaten sancılı devam eden süreçte protokollerin imzalanması ile birlikte protokol meclise onaya gelmeden Türkiye'de ana muhalefet partisi CHP ve MHP Ermenistan ile olan yakınlaşmaya karşı çıkmış ve protokolün mecliste onaylanmasına destek vermeyeceklerini açıklamışlardır.

Serj Sarkısyan'ın davetini kabul eden Gül Bursa'da oynanacak maçın rövanşını birlikte izlemek için Serj Sarkısyan'ı davet etmiştir. Bu durumun iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkısı elbette olacaktı, bu nedenle uluslararası alanda da destek görmüştür. İlişkilerin normalleşmesi için devam eden süreç içerisinde davet edilen ülkenin başbakanına karşı yöneltilebilecek olumsuzlukları engellemek ev sahibi olarak bir ülkenin en önemli görevi olmalıdır. Bu olumsuzlukları engellemek için; "FIFA stada Azerbaycan bayrağının sokulmasını yasaklayan bir karar almıştır"¹⁵⁶

FIFA'nın bu kararı ve alınan kararın Türkiye'ye iletilmesi üzerine maç günü Azerbaycan bayrakları stada alınmamıştır. Maç günü girişlerde toplanan bayrakların

¹⁵⁵ Görgülü, A., Iskandaryan, A. ve Minasyan, S. (2010). Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi, Yakınlaşma Sürecini İncelemek. Tesev Yayınları. Sf. 9

¹⁵⁶ Gaytancıoğlu, K. (2010). Son Dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizinin Değerlendirilmesi. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 2(1). Sf. 46

gelişi güzel kutulara ve çöp tenekelerine atılması görüntülerinin medyada yer alması Azerbaycan tarafında bir tepkiye neden olmuştur. Azerbaycan ve Türkiye’de bu duruma karşı eleştiriler meydana gelmiştir.

Azerbaycan hükümeti Bakü’de bulunan Türk şehitliğindeki Türk bayraklarının indirilmesi kararını almıştır. Türk camileri bazı gerekçeler gösterilerek kapatılmıştır. Türkiye’nin Ermenistan açılımının ardından Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Şahdeniz projesinden Türkiye’nin aldığı doğalgazın fiyatının "piyasa fiyatı ve sözleşme yükümlülükleri esas alınarak yeniden belirlenmesi gerektiğini" açıklamıştır.¹⁵⁷ Azerbaycan protokollerin askıya alınması için elindeki imkanları Türkiye’ye karşı koz olarak kullanmaya ve baskı uygulamaya başlamıştır. 13 Ekim 2009’da 11 Azeri milletvekili görüşme yapmak için Türkiye’ye gelmiştir. Türkiye ise bu duruma tepkisiz kalmayarak durumun düzeltilmesi için gerekli adımları atmak zorunda kalmıştır. Bu durum iki ülke arasında bulunan karşılıklı bağımlığın üçüncü ülkeler ile ilişkilerde önemli bir faktör olduğunu bize göstermiştir.

Azerbaycan ve Türkiye arasında yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında 14 Mayıs 2009’da Azeri meclisinde Başbakan Erdoğan konuşma yapmıştır. Konuşmasında iki kardeş ülkenin çıkarılan spekülatif ve yalan haberler ile kardeşliğinin gölgelenmek istendiğini vurgulamıştır. Türkiye’nin her şeyden önce Dağlık Karabağ’dan vazgeçmesi gibi bir keyfiyetin telaffuz edilmesi bile kendilerine büyük bir utanç olduğunu, Türkiye Ermenistan kapılarının Dağlık Karabağ’ın işgali ile kapandığını ve bu durumun ortadan kalktığı zaman kapıların açılacağını ve yahut Azerbaycan ile bir mutabakata varılması sonrası böyle bir adım atılacağı belirtilmiştir.¹⁵⁸

Bu konuşmayı değerlendiren Ermeni basını Türkiye’nin protokoller sonrası yapmış olduğu açıklamaların Erdoğan’ın 2009 yılında Azeri Meclisinde yapmış olduğu konuşmanın mantığı ile aynı devam ettiğini belirtmektedir. Türkiye’nin protokollerin imzalanmasından sonra aniden tutum değiştirdiği, ikili ilişkilerin makul

¹⁵⁷ Asker, A. (2010). “Ermeni Açılımı” Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. 21.Yüzyıl Dergisi, 15. Sf. 49

¹⁵⁸ Hürriyet.com. (2009). Başbakan Erdoğan Azeri Meclisinde Konuştu. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-azeri-meclisinde-konustu-11642551>. Erişim Tarihi: 22.12.2017

zamanda ve ön koşulsuz olarak düzeltilmesi sözleşmede belirtilmiş olduğu halde, Dağlık Karabağ sorununun ilişkilerin düzeltilmesi için ön şart haline getirildiği Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmi sayfasında belirtilmektedir.¹⁵⁹

İki ülke arasında imzalanan protokollerin kendi meclislerinde onaylanması ile uygulamaya geçilmesi ön görülmüş fakat Ermenistan meclisinin protokolleri onaya sürmeden önce Anayasaya uygunluk açısından Anayasa Mahkemesinin incelemesi sonrasında yapılan değerlendirme Türkiye tarafında protokollerin içeriğinin değiştirilmesi olarak görülmüştür.

İki ülke arasında resmi ilişkiler ve ilerleme derecesi hemen hemen sıfır durumuna gelmiştir. Vahram Ter -Matevosyan'a göre Türkiye 2008-2009 yıllarında yaşanan gelişmeleri olgunlaşmamış olarak gördüğünü ve bu nedenle Zürih protokollerini daha iyi zaman ve uygun şartlara bırakmayı tercih ettiğini makalesinde belirtmektedir. 22 Nisan 2010 yılında ise Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelme sürecindeki aktif devrenin bittiği, ilişkilerin düzelme sürecinin bittiği Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkısyan tarafından duyuruldu.¹⁶⁰

Futbol Diplomasisinin sağlamış olduğu kazanım olarak Arşakyan ve Yegiazaryan (2013) Türk medyasından elde ettiği bilgiye dayandırarak Türkiye'nin **2010 Milli Güvenlik Siyaset Belgesinde ki (Kırmızı Kitap)** dış tehdit listesinden Ermenistan'ın çıkarılmış olduğunu belirtmektedir.¹⁶¹ Bu konuda açıklanmış resmi bir beyanat bulunmamaktadır.

2011 yılında sonra Türkiye ve Ermenistan parlamentoları kendi gündemlerinde Zürih protokollerini onaylanması konusunu çıkarmışlardır. Bu süreçle birlikte ilişkilerin düzelmesi süreci askıya alınmıştır. Ermenistan yönetimi ilişkilerin düzelme durumunun askıya alınmasında Türkiye'nin ön koşul öne sürmesi ve protokollerin

¹⁵⁹ Mfa.am. (2018). İkili İlişkiler Türkiye. <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/tr>. Erişim Tarihi: 27.12.2018

¹⁶⁰ Ter-Matevosyan, V. (2014). 2015: Türkiye ve Ermenistan arasında hangi siyasi çözümler var? <https://www.repairfuture.net/index.php/tr/tuerkiye-ve-avrupa-birligi-ermenistan-dan-bak-s/174-debat-all/dosya/ermeni-soykirimi-tanima-ve-tazminatlar/ermenistan-dan-bak-s/312-2015-turkiye-ve-ermenistan-arasinda-hangi-siyasi-coezumler>. Erişim Tarihi: 22.10.2017

¹⁶¹ a.g.e, 115

içeriğine bağlı kalmaması gösterilmektedir. Protokoller karşılıklı olarak sınırların tanınması, sınırın açılması, ulaşım hattının işler duruma gelmesi, diplomatik ilişkilerin onayı ve karşılıklı elçilik açılması olarak görülmüştür. Fakat Türk tarafı 1993 yılında kapatılan sınırın tekrar açılarak Azerbaycan'a nasıl faydalı olacağı konusunda baskı altında kaldığı ve bu nedenle Dağlık Karabağ'ı çevreleyen bazı işgal edilmiş yerlerden çekilme şartını resmi olarak dile getirdiği belirtilmektedir. Bu nedenle sürecin donma nedeni Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin ön şart ileri sürmesidir.

Önemli bir olay ise Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ın taziye dileğidir. 23 Nisan 2014'de Erdoğan'ın sözde soykırımın 100. yıldönümü arifesinde taziye açıklaması Türk halkının tutumunda yeni kriter belirlediği de değerlendirilmektedir. Bu kriter neden önemli diye sorarsak ona göre iki ülke arasında resmi temas olmasa da ülke toplumları temasları sürdürmeye devam ettirmekte, karşılıklı projeler, iş planları, ziyaretler ve alışverişler gerçekleştirmektedir.¹⁶²

Serj Sarkısyan 24 Eylül 2014 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna hitap konuşmasında 2009 yılında imzalanan protokollerin mecliste onay için beklemekte olduğunu ve Türkiye'nin ön koşul olarak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'dan çekilme şartını öne sürdüğünü belirtmiştir. Protokollerin meclisten geri çekilmesini düşündükleri ifade etmiştir. BM kürsüsünde dile getirdiği “Onayınızın canı cehenneme” ifadesi ise konuşma üslubu olarak eleştirilmiştir. Ermeni basınında ise bu ifadenin abartıldığını ve su istimal edilmeye çalışıldığı şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu ifadenin 2008 yılı ve 2011 BM kürsüsünden yapılan konuşmalar ile birlikte değerlendirildiğinde tamamen insani olduğu şeklinde ve iki ülke arasında yaşanan ilişkilerde ilk başlarda umutlu ve iyimser iken gelişen süreçlerden kaynaklandığı şeklinde değerlendirmeler olmuştur. Ermenistan aslında protokollerin onayının meclisten çekilme düşüncesi Ermeni diasporasından ve Ermeni milliyetçilerin tepkisinde kaynaklanmaktaydı. Sarkısyan, özellikle Dağlık Karabağ meselesi ve Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller konusunda

¹⁶² a.g.e, 160

“tavizkâr” olmakla suçlanmış, bu durum ne Ermeni diasporasını ne Avrupa’yı ne Rusya yönetimini ne de ülke içindeki reform yanlılarını memnun edebilmiştir.¹⁶³

Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkısyen 24 Nisan 2015’de sözde soykırımın 100. yıl dönümü olan günde yapılacak törene katılması için davette bulunmuştur. Bu daveti Başbakan Recep Tayip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı seçilmesi münasebeti ile yapılacak törene katılan Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbatyan tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan’a resmi olarak iletilmiştir.

Ermeni yönetimi tarafından 2015 yılı önemli bir aşama olarak görülmüştür. Türkiye’nin özellikle Erdoğan’ın taziye dileğinin 2015 yılı öncesi yapılmış olması yeni dönemde soykırımı tanıyan ülkelerin artması ve kınamanın yaşanma durumuna karşı bir hamle olarak görülmüştür. Türkiye’nin resmi yöneticilerinin 2015 yılında yaşanacak tanınma ve kınama dalgalarına karşı çalışmalarının devam ettiği hatta Türkiye’nin Azerbaycan ile bütün düzeylerde iş birliğini yükselterek sözde “Hocalı Katliamı” ve “Kuba’da 1918 yılında Yahudilere karşı işlenen katliamı” sözde Ermenilerin işlediği şeklinde asılsız suçlama yapıldığı Safaryan tarafından belirtilmektedir. Bu suçlama ile bir dengeleme yapılmaya çalışıldığı ima edilmektedir.

22 Nisan 2010 yılında ilişkilerin düzelmesi için imzalanan protokollerin mecliste onaylanması askıya alınmış Şubat 2015 tarihinde ise Serj Sarkısyen’in emri ile Ermenistan Ulusal Meclisinde geri çekilmiştir. 1 Mart 2018 tarihinde ise kararname ile Ermeni-Türk protokollerinin imza süreci resmen durdurulmuştur.¹⁶⁴

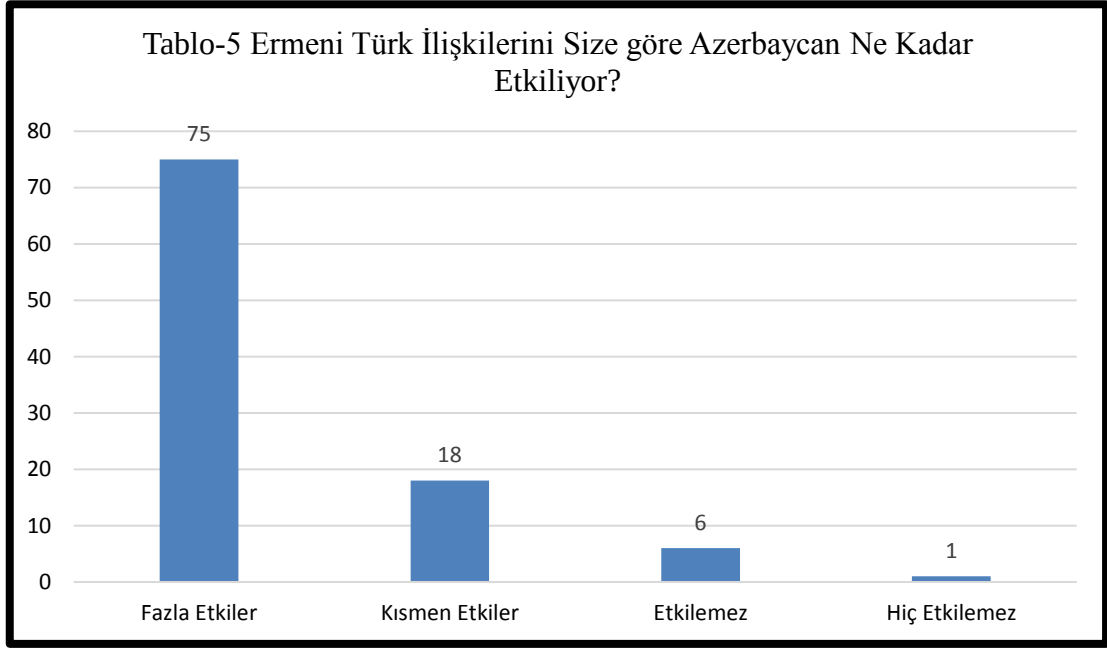
Doğu Bilim Uzmanı Davit Hovhannisyan’a göre protokollerin oluşması ABD isteği idi. Türkiye politikasını ABD istikametinde oluşturdu ve bu yönde Ermenistan ile ilişkilerini düzeltmeye çalıştı. Daha sonra ise ilişkilerin iyileşmesi ile elde edeceği kazanç ile bu ilişkilerden vazgeçip Azerbaycan’a yaklaşmasıyla elde edeceği kazancı

¹⁶³ Bayram, M. (2016). Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz. Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3). Sf. 74

¹⁶⁴ Mfa.am. (2018). İkili İlişkiler Türkiye. <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/tr>. Erişim Tarihi: 27.12.2018

kıyaslayarak protokollerden vazgeçtiğini söylemekte ve bu politika ile daha fazla kazanç elde ettiğini belirtmektedir.¹⁶⁵

Ermenistan halkı ile yapılan ankette Türk-Ermeni ilişkilerinin düzelmesinde Azerbaycan'ın etkisi sorulduğunda elde edilen sonuçta katılımcıların %75'i oldukça fazla etkilediği yanıtını vermektedir.

Kaynak: <http://epfarmeria.am>¹⁶⁶

3.2. Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşları

İkili ilişkilerde sorunlu devletler problemi aşma durumunda bazen duraksamalar yaşamaktadır. Rusya'nın Gürcistan ile savaşa girmesi Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri üzerinde gelen enerji nakil hatlarının tehlike altına girmesine neden olduğu söylenebilir. Bu durum ortamında şartlar Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinde düzelme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Fakat zaman içinde yapılan görüşmeler neticesinde protokoller imzalanmış fakat daha ötesine

¹⁶⁵ Hovhannisyan, D. (2017). Türk Ermeni Protokolleri Azerbaycan'a çok pahalıya satıldı. <https://www.panorama.am/am/news/2017/10/09/hայ-թուրքական/1847157>. Erişim Tarihi: 20.09.2018

¹⁶⁶ Kafkasya Araştırma Kaynak Merkezi-Ermenistan. (2015). Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Normalleşme Vizyonu, Kamuoyu Anketinin Temel Sonuçları, Yerivan. <http://epfarmeria.am/hy/document/Armenia-Turkey-Public-Opinion-Survey-2015>. Erişim Tarihi: 26.08.2018

geçilememiştir. İmzalanan protokollerin duraksamasında Ermenistan yöneticilerinin Ermeni milliyetçilerinin ve diasporanın etkisinde kalması ve Türkiye'nin ise kardeş ülke Azerbaycan ile ilişkilerini kötü yönde etkilemesi ikili ilişkilerin donmasına neden olmuştur.

İki ülke arasında resmi ilişkinin olmaması nedeni ile “second track diplomacy” (gayri resmi diplomasi) yürütüldüğü bilinmektedir. Bu nedenle sivil toplum örgütleri toplumu bilgilendirmek, basın, internet, görsel medya ve karşılıklı ziyaretler ile topluma etki etme amacıyla çabalarını sürdürmektedir. Bu temaslar ile Türkiye Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi ve donmuş olan sürecin tekrar harekete geçirilmesinde STÖ'lere büyük bir yük düşmektedir.

Gegham Sarkisyan'a göre her şey resmi kanaldan başlayıp son bulmuyor. Eğer sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları daha çok olursa zamanla şüphesiz sonuçların başarılı olacağını düşünmektedir.¹⁶⁷

Ermenistan tarafı da temel sorunları farklı oyuncular tarafından daha yüksek sesle ifade etmeyi planlamaktadır. Bu farklı oyuncular basın, siyasi aktörler ve iş adamları olarak belirtilmektedir.¹⁶⁸ Türk Ermeni ilişkilerini incelerken bu konuda çalışma yapan STÖ'lere değinmekte yarar olacaktır.

3.2.1. Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC)

3 Mayıs 1997 tarihinde İstanbul ve Erivan'da kurulmuş özel sektör ve kamu sektöründe Türk ve Ermeni iş çevreleri arasındaki iş birliğini desteklemek ve teşvik etme amacı ile faaliyetlerine devam etmektedir. Sınırları kapalı olan iki komşu ülke arasında ticaret hacmini arttırmayı, iki ülke iş çevreleri arasında ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği bünyesinde kurulmuştur.

Aslında ticari olarak ilk resmi temaslar 1993 sağlanmıştır. Bağımsızlık sonrası Ermenistan'da Rus yardımlarının kesilmesi ile kıtlık yaşanmıştır. ABD'den

¹⁶⁷ Aravot.am. (2016). Gençlere Göre Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Düzelmesinin Geleceği. <https://www.aravot.am/2016/09/29/810206/>. Erişim Tarihi:29.09.2017

¹⁶⁸ Ichd.org. (2013). Ermeni Türk İlişkileri; Yeni Ayrıntıları. <https://ichd.org/?laid=2&com=module&module=static&id=874>. Erişim Tarihi: 21.01.2017

gönderilecek yardım ülkeye ulaşana kadar gerekli olan buğdayın Türkiye’den alınması ve bu yardım sayesinde ikili ilişkilerin gelişebileceği fikri ortaya çıkmıştır. O dönemde Avrupa’dan gidecek yardımları Ermenistan’a ulaştırılmasını koordine eden Samson Özaratat o dönemi anlatırken; Buğday ihtiyacının Türkiye tarafından karşılanması konusunun, Erivan’da bir sempati yaratacağı önerisi Türk yetkililere aktarılmıştır. Türk yetkilileri Milliyetçilerin ve Azerilerin tepkisinden dolayı bir süre kararsız kalmıştır. Bir süre sonra Azerilerin ve Milliyetçilerin oluru alınarak Erivan'a 41 bin ton buğday gönderilmiştir.¹⁶⁹

TABDC Başkan yardımcısı Noyan Soyak faaliyetlerine başladığı dönemde Ermenistan ile olan ticaretin tamamen Gürcistan üzerinde yapıldığını ve bu ticaret hacminin 25-30 milyon dolar iken şimdilerde 300 milyon doları bulduğunu belirtmektedir. Ermenistan plakalı kamyonların ise Türkiye üzerinden Rusya’ya ulaştığını da belirtmektedir.

Tablo 6 - Ermenistan Türkiye Ticaret Hacmi (Bin/ABD Doları)

Tarih	İhracat	İthalat (Ürünün menşesine göre)
2009	1197.5	177648.8
2010	1291.3	210381.2
2011	1049.4	240248.2
2012	927.8	213468.3
2013	1595.6	210702.2
2014	1494.3	232355.4
2015	1344.2	110728.2
2016	504.9	163648.2
2017	913.3	222465.8

Kaynak: <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/tr>¹⁷⁰

¹⁶⁹ Dündar, C. (2005). Türkeş, Atatürk'ün İmzasını Hatırlattı. <http://www.habervitrini.com/gundem/turkesin-soke-eden-sozleri-iste-12-yildir-gizlenen-gorusme-156165>. Erişim Tarihi:09.11.2017

¹⁷⁰ Mfa.am. (2018). İkili İlişkiler Türkiye. <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/tr>. Erişim Tarihi: 27.12.2018

Sorun olarak iki toplumun birbirini tanımaması görülmektedir. İki toplumun gerçekleştirilen projeler kapsamında birbirini tanınması ve toplum arasında benzer ve ortak yönlerin farkına varması amaçlanmaktadır. Buna örnek olarak Erzurum’da yapılan tarım projesini örnektir. İki toplum arasında ses getiren bir diğer çalışma ise “peynir diplomasısı” olarak bilinen Kars ve Gümrü’de ortak bir peynir üretim çalışmasıdır. Sembolik olarak üretilen peynir dünyanın birçok ülkesinde dolaşmıştır.

Kurumun yaptığı çalışmalar arasında iki ülke öğrencilerinin karşılıklı değişim projesi gerçekleştirilmiştir. Türkiye’den Ermenistan’a Türk öğrenciler Ermenistan’dan Türkiye’ye ise Ermeni öğrenciler ziyaret gerçekleştirmiştir. Ayrıca kurum Anadolu’da Ermeni hacılarının turistik gezi ve hac ziyaretine destek vermiştir.¹⁷¹

TABDC başkan yardımcısı Soyak’a (2014) göre iki ülke arasında en önemli sorun sınırların açılmaması olarak görülmektedir. Öneri olarak sınırlar açılmasa bile tren yolunun emniyetinin alınarak çalışmasının sağlanmasını istemekte ve ipek yolunun yeniden canlanmasını ve bölge ülkelerinin bundan faydalanmasını önermektedir.¹⁷² Ermenistan ve Türkiye’nin Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olduğunu ve sınırların kapalı olması nedeni ile ticaret yapılamadığını, kapalı sınırlar nedeni ile toplumların birbirine yabancı olduğunu ve korku duyduğunu belirtmektedir. Açık sınırlar ile toplumların birbirlerini daha iyi tanıyacağı ve özellikle birbirini tanıyan gençlerin ilerde daha güzel işler yapacağını vurgulamaktadır.

Fakat TABDC çalışmaları farklı akademisyenler tarafından daha çok Ermenistan yanlısı olduğu gerekçesi ile eleştirilmektedir. “TABDC sürekli olarak Ermenistan’ı zeytin dalı uzatan taraf olarak gösterdiği ve Türkiye’nin ise bu dalı kabul etmeyen taraf olarak gösterildiği söylenmektedir.”¹⁷³

¹⁷¹ Gültekin Punsmann, B. (2013). Türk-Ermeni Uzlaşmasının Yolunu Hazırlamak: Kişisel Bir Aktarım. Türkiye Analizleri,

¹⁷² Soyak, N. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplamları Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi. Sf. 6-11

¹⁷³ Cabbalı, H. (2008). Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Peynir, Futbol, Soykırım ve Ulusal Güven-(siz)lik Problemleri. 21.Yüzyıl Dergisi. Sf. 189

İki ülke arasında ticari ilişki yasal olmasa da bir ticaretin olduğu iki tarafça kabul edilmektedir. Aslında Ermeni akademisyenler Türkiye ile sınırların açılması durumunda rekabet konusunda Ermenistan şirketlerinin fazla rekabet edemeyeceğini ve yerli üreticinin kaybedeceği düşüncesi hakimdir.

TABDC Ermenistan temsilcisi Arsen Ghazaryan 1993 yılın sınırı Türkiye tarafı kapattı fakat bunu fili olarak başaramadığını belirterek bir emirle kapatılan sınırın bir emir üzerine açılabilceğini belirtmektedir. Bu durum bir emirle düzelir mi tartışılır bir konudur. TABDC'a göre en önemli mesele sınırların açık olmamasıdır.

3.2.2. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)

1994 yılında kurulmuş olan TESEV'in amacı toplumsal sorunlara bilimsel bulgu temelli politika önerileri sunmaktır. 2006 yılında itibaren Ermenistan-Türkiye ilişkileri ve normalleşme sürecine katkıda bulunmak amacı ile çalışma yürütmüştür.

TESEV 8–11 Aralık 2006 tarihlerinde Ermenistan'a ziyarette bulunmuş hükümet temsilcileri, Ermenistan'ın önde gelen düşünce kuruluşları ve sivil toplum temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde iki ülke arasındaki sorunlar tartışılmıştır.¹⁷⁴

TESEV tarafından 2008 yılında Erivan merkezli Kafkas Enstitüsü ortaklığıyla “Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi” proje yürütülmüştür. Bu proje ile iki ülke sivil toplum temsilcilerini ve aktivistleri bir araya getirerek, karşılıklı korku ve önyargıları yıkararak diyalog kanallarını açılması ve yakınlaşma sürecinin başlatılması amaçlanmıştır¹⁷⁵

2008 yılında “Bir Kısır Döngü” başlıklı dış politika analizi yayınlamıştır. Bu analizde Ermenistan Türkiye arasındaki ilişkiler incelenmiş ve iki ülke arasında mevcut sorunlar tanımlanarak çözümün neden gerekli olduğu açıklanmaya

¹⁷⁴ Tesev.org. (2017). 2016 Faaliyet Raporu. <http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2017/02/Faaliyet.Raporu.2016.Final1.pdf>. Erişim Tarihi:30.09.2018

¹⁷⁵ Turgaylı, G. (2013). Türkiye Ermenistan İlişkilerinin Normalleşme Bağlamında Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Dış Politikasına Karşı Yaklaşımları. Yüksel Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. Sf. 114

çalışılmıştır. Yapılan analizde Azerbaycan tarafı Ermenistan'a baskı uygulamak ve Dağlık Karabağ konusunda geri adım artırmak için Türkiye'nin sınırlarını kapalı tutması gerektiği tezini ileri sürdüğü fakat bu zamana kadar bu tezin Ermenistan'a geri adım arttırmadığı vurgulanmaktadır. Fakat sınırların açılması durumunda Azerbaycan'ın rahatsızlığı belirtilmekte ve Bakü Ceyhan Boru Hattı'nda ve benzer enerji hatlarından elde edilen kazancı koz olarak kullandığı da vurgulanmaktadır. TESEV'e göre en önemli sorun sınırların kapalı olmasıdır. Ermeni diasporası ise iki ülke arasında ilişkilerin gelişmemesinde önemli bir aktördür. 1915 olaylarının sınırların açılması konusunda bir engel olmadığı, sınırlar açıldığında diyalogun artacağı, iki toplumun birbirini daha iyi tanıyacağı vurgulanmaktadır. Şu anda sınırların kapalı olması nedeni ile 2 saat gibi bir süre içerisinde geçişler olabileceği halde bu geçişlerin Gürcistan üzerinden yapılması nedeni ile 14 saati bulduğu belirtilmektedir. İki ülke arasında sorunun çözümü konusunda Azerbaycan'ın önemli etken olduğunu belirten Görgülü (2008); "Türkiye, Ermenistan meselesini uzun zaman önce Azerbaycan'a ipotek etti." demektedir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde Görgülü (2008) Türkiye'nin 2015 yılı yaklaşırken 1915'te hiçbir şey olmadığını ret etmediğini ve bu durumun trajedi olarak kabul edildiğini ve bu durumu Erdoğan isterse çözebileceğini belirtmektedir. İlla soykırımın tanınması gerekmiyor, birçok başka adım atılabileceğini vurgulamaktadır.

3.2.3. Hrant Dink Vakfı

2007 yılında bir suikasta kurban giden Ermeni asıllı gazeteci Hrant Dink'in hayallerini, mücadelesini, dilini ve yüreğini yaşatmak için kurulan vakıftır. Vakfın misyonunun ise "Gelin önce birbirimizi anlayalım... Gelin önce birbirimizin acılarına saygı gösterelim...Gelin önce birbirimizi yaşatalım..." sözleri ile ifade edildiği belirtilmektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Becermen, B. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplamları Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi. Sf. 18-22

Hrant Dink Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde en önemli engel olarak tarih tartışmalarını görmekteydi. Bu sorunun asıl sahiplerinin ise devletler değil halk olduğunu vurgulamaktaydı. Halklar arasında oluşturulacak moral ve etkileşim iki halk arasındaki buz dağını eritecek unsur olarak görmekteydi. Hrant Dink için Ermenilerin Anadolu'nun her yerine bıraktığı eserlerin önemi büyüktü. Bu tarih anlamsız bir şekilde sürdürülen çabaya rağmen silinemediğini, fakat atalarının bıraktığı mirasın ise pırıl pırıl dururken bir envanterini çıkarılamadığını 18 Ekim 1996 Ağos yazısında vurgulamıştır.¹⁷⁷ Bu nedenden dolayı faaliyet raporunda vakıf Ermeni kültürünü esas görmektedir. Becermen (2014) söyleşisinde Ermenilerin gasp edilmiş hakları konusunda çalışma yaptıklarını ve Anadolu'nun kültürel miras haritasını çıkarmak için çalıştıklarını belirtmektedir.

Vakıf 2014 yılında tamamlayarak yayınladığı Türkiye Ermenistan sınırının tek kapalı sınır olması nedeni ile bölgede bulunan illerin gelişmesini ve toplumun ekonomik durumunu yakında etkilediğini gösteren “Türkiye Ermenistan Sınırı Sosyo-Ekonomik Etkiler Araştırması” bulunmaktadır.

Vakıf öneri olarak “bölgenin Türkiye'nin bittiği değil, başladığı yer olması için öncelikle sınır kapılarının açılması, Kars-Gümrü Demir Yolu'nun kullanılabilir hale getirilmesi ve bu yolla bölgenin ve Türkiye'nin İpek Yolu üzerinden Uzak Doğu ve Çin'e kadar önünün açılması gerekmektedir.”¹⁷⁸ Türkiye'nin tek kapalı sınırı ise Ermenistan iledir. Sınırların açılması ile sanayinin bu bölgelere doğru kayacağı, ticaret ve istihdam da bir artış olacağı değerlendirilmektedir. 2009 yılında iki ülke arasında imzalanan protokollerin onaylanmamış olması şu an ilişkilerin gelişmesinde olduğu kadar sınıra yakın illerin gelişmesine engel teşkil ettiği ve nüfusta göç yaşandığı değerlendirilmektedir. Sınırlar kapalı olsa da vakıf tarafından da iki ülke arasında ticaretin olduğu dile getirilmektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Dink, H. (2005). Tarihi Açmak ve Aşmak. https://hrantdink.org/attachments/article/8/faaliyet_raporu_2007_2008.pdf. Erişim Tarihi: 27.09.2017

¹⁷⁸ İmamoğlu, Z. Nuhrat, C. Özgen, H.N. ve Soybilgen, B. (2014). Türkiye Ermenistan Sınırı Sosyo-Ekonomik Etkiler Araştırması. Hrant Dink Vakfı 2014, Sf. 19

¹⁷⁹ a.g.e,178, 33

Araştırmada bölge halkı ile yapılan görüşmede sınırın açılmasının bölge halkı tarafında istendiği belirtilmektedir. Genel olarak yöredeki Azeri nüfusun sınırın açılmasını onaylamadıkları ve Azerbaycan'ın bölge etkisinden ve Ermenistan ile yaşanacak normalleşmede engel teşkil ettiği, Azerbaycan'dan sağlanan doğalgaz ve diğer bazı destekler nedeniyle, Azerbaycan'ın benimsemeyeceği bir siyasi kararı Türkiye'nin uygulayamayacağı belirtilmektedir.

Özgen (2014) Ermenistan –Türkiye arasında mal ve insan geçişine kapalı olan sınırın dolaylı yollardan çeşitli geçişlerin olduğunu, gelişen ticaret ve beşerî ilişkilerin artık sınır tanımadığını, ilişkiye geçmek isteyenlerin dolaylı yollardan iletişim kurduklarını Hrant Dink Vakfının yaptırmış olduğu araştırmada belirtmektedir. Açılacak sınır iki ülke arasında yapılacak ticaret hacmini arttıracak muhakkaktır. Sınırın açılması ile en fayda görecekler Kars, Ağrı, Ardahan ve Iğdır illeri ve bu bölgede yaşayan insanlardır. Fakat sınırların açılması bu bölgede yaşayan insanların isteklerine göre değil devletlerin yürütmüş olduğu dış politikalar ağır basmaktadır.

3.2.4. Anadolu Kültür Vakfı

2002 yılında sanatın paylaşılması ile karşılıklı anlayış ve duyarlılığın gelişebileceğine, bölgesel farklılıkların ve önyargıların aşılabileceğine kültürel hayatla birlikte vatandaşlık, kimlik ve aidiyet gibi kavramların tartışılacağına ve bu ekseninde oluşacak tartışmaların toplumsal uzlaşmaya katkı sağlayacağına inanarak faaliyetini sürdüren bir kurum olarak kendini ifade etmektedir.¹⁸⁰

Ermenistan da bulunan sivil toplum kurumları, akademik kurumlar ve bağımsız sanatçılar ile birlikte çalışmalarını sürdürmektedir. Kültür ve sanatı paylaşarak farklı etnik, dinsel ve bölgesel gruplar arasında köprü kurmaya çalışmaktadır. Anadolu'da Kültür Sanat Diyalogu, Kültürel Çeşitlilik ve İnsan Hakları, Avrupa'yla Kültür Sanat Diyalogu ve Ermenistan'la Kültür Sanat Diyalogu alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

¹⁸⁰Anadolukultur.org. (2002). Hakkımızda. <http://www.anadolukultur.org/tr/hakkimizda/3182>. Erişim Tarihi: 22.12.2018

Anadolu Kùltürün ilk alışması Merhabarev isimli bir fotoğraf projesidir. İki dildeki merhaba sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. “Bu projede Ermenistan ve Türkiye’den fotoğrafçılar karşılıklı olarak birbirlerinin ÷lkelerini ziyaret edip fotoğraf çektiler ve 2006’da Erivan’da, 2007’deyse İstanbul’da birer sergi düzenlendi.”¹⁸¹

Sergideki amaç birbirinden izole olmuş iki halkın, kùltür, gelenek ve günlük hayatları hakkında birbirini tanımalarını amaçlamıştır. Ortak nokta ise iki kùltürün birbirini tanımaması olmuş ve çekilen fotoğraflardan sergi ve kitap hazırlanmıştır. Hazırlanan kitap Türkçe, Ermenice, Almanca ve İngilizce olarak basılıp dağıtılmıştır.

Aslen iki toplum arasında birbirine karşı olan algının değişmesi için gidip gelmelerin olması ve etkileşimin meydana gelmesi gerektiği belirtilmektedir. Sınırların kapalı olması gerçeğinin ise bu duruma engel teşkil ettiği dile getirilmektedir.

Anadolu Kùltür Vakfı Başkanı Osman Kavala ve Ermenistan’daki Avrasya Ortaklık Vakfı Başkanı Gevorg Ter-Gabrielyan, Amerika’nın Sesi Türkçe ve Ermenice Servisleri Türkiye-Ermenistan ilişkileri programında kamuoyu yoklamasında Ermeni tarafının sınırlarının açılmasının Ermenistan’a ekonomik alanda yardımcı olacağı fakat diğer konularda etkisi olmayacağı görüşünde olduğunu belirtilmektedir. Türkiye nüfusunun çoğunluğunun sınırların açılması tarafı olduğu belirtilirken Türkiye’nin doğusunda yaşayan Kürt nüfusun sınırın açılmasını istediği fakat bölgede yaşayan Azeri nüfusun Dağlık Karabağ sorunu nedeni ile sınırın açılmasını istemediği belirtilmektedir.¹⁸²

Sınırın açılması bir etkileşimin yaşanması ve iki toplum arasındaki algının değişmesine yardım edeceği konusunda bir engelin ortadan kalkması olarak gör÷lmektedir. Aslen asıl meselenin Türkiye’nin tarihi ile yüzleşmesi gerektiği ve kùltür-sanat ve bir araya gelme projeleri yapılırken asıl hedefin sorunla yüzleşmek ve tanınmak olduğu vurgulanmaktadır.

¹⁸¹ Aslan, M. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplumlari Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi. Sf. 23

¹⁸² Amerikaninsesi.com. (2012). Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Dağlık Karabağ. <https://www.amerikaninsesi.com/a/1418383.html>. Erişim Tarihi: 22.09.2018

3.2.5. Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPOT)

Merkez gündemde yer alan uluslararası sorunlar üzerine çalışma yürüterek, medyada sorunlar üzerine müzakerelerin yaratılmasını teşvik etmek, demokratikleşme ve barışa katkı da bulunmak için çalışmaktadır. Merkez; Avrupa Birliği, Kıbrıs, Ermenistan, Suriye gibi birçok sorunlu ülke ile olan problem üzerine çalışma yürütmektedir. Kurum daha önce anlattığımız STÖ'ler gibi iki toplumun birbirini tanınması ve anlaması üzerine çalışmasını sürdürmektedir.

Kurumda Direktör yardımcılığı yapan Tiryaki; Gençlerin birbirini tanınması ve anlaması gerektiği üzerinde durmakta ve gençler demek gelecek demektir sözünü söylemektedir. İki ülke üzerinde konuşulması gereken konunun soykırım, sınırların açılması ve Dağlık Karabağ olduğunu belirtirken bu konular çözülmeden her şeyin fasa fiso olduğunu söylemektedir.¹⁸³

Türkiye ve Ermenistan medyasının Türkiye-Ermenistan ilişkilerini nasıl ele aldığını ve yapılan haberlerdeki önyargı ve tarafsızlığın değerlendirileceği proje Eurasia Partnership Foundation (Avrasya Ortaklık Vakfı) ve GPOT Birimi tarafından yürütülmektedir.¹⁸⁴

Akgün (2015) tarafından Başbakanlığı döneminde Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan tarafında Türkiye'nin 1915 olaylarında hayatlarını kaybeden Ermenilerin torunlarına iletilen taziye dileklerinin önemli bir gelişme olduğu vurgulanmaktadır. Taziye dileğinin uluslararası alanda etkisinin büyük olacağı değerlendirilirken yaşanan olaylar için önceden dile getirilen söylemlerden 23 Nisan 2014 açıklaması durumuna gelmenin tarihi bir nitelik taşıdığı belirtilmektedir.¹⁸⁵

Bu belirtilen açıklamaların Ermenistan ve Ermeni diasporasının bazı kesimlerince bu taziye yeterli görüldüğü fakat bazı kesimlerince ise yeterli

¹⁸³ Tiryaki, S. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplumlari Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi. Sf. 29

¹⁸⁴ Esiweb.org. (2010). Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi. https://www.esiweb.org/index.php?lang=tr&id=322&debate_ID=4&slide_ID=11. Erişim Tarihi: 23.04.2018

¹⁸⁵ Mensur, A. ve Tiryaki, S. (2015) Diaspora İçin Değil Türkiye İçin. <http://www.gpotcenter.org/dosyalar/diaspora-icin-degil-Turkiye-icin.pdf>. Erişim Tarihi: 22.10.2017, Sf. 3

görülmediği ve toprak talebi, soykırımın tanınması, sınırın açılması ve tazminat ödenmesi gibi birçok durumun dile getirildiği belirtilmektedir. Ayrıca Akgün ve Tiryaki köşe yazısı olarak ele aldığı çalışmasında 1915 trajedisinin soykırım olarak adlandırılabilceğini söyleyen pek çok Türk ya da Türkiyeli yazarın var olduğunu söylemekte ve kendilerinin niyetinin bu tartışmanın mütevazı bir şekilde katkıda bulunmak olduğunu söylemektedir.

1915 yılı olaylarını tanımak gerçekten Türkiye'ye tazminat ve toprak talebi gibi bir sorumluluk yüklemeyecek mi? Bunun hiçbir hukuki ve meşru yanının olmadığı söylenmektedir. Soykırım olayı ele alındığında 9 Kasım 1948'de imzalanıp, 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 1915 yılı olaylarına uygulanamayacağı belirtilmektedir. Olaylara baktığımızda 1915 olayları Türklerin Ermenilere yaşatmış olduğu büyük bir trajedi olarak görülmekte ve Ermeni diasporası soykırımın tanınması için birçok ülke parlamentosunda soykırımın tanınması için karar aldırma çalışmasına devam etmektedir. Akgün Ermeni milliyetçilerin hale tarihi emellerini canlı tuttuğunu söylemektedir.¹⁸⁶

Kurum yöneticileri Türkiye'nin Avrupa Parlamentosu ve diğer ülke parlamentolarının soykırım kararına karşı vermiş olduğu tepkinin geri teptiği ve Ermeni diasporası ve Ermenistan'a başarı sağladığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin soykırımı tanımasa bile 2014'te yaptığı gibi Ermeni halkının çektiği açları anlaması ve adil bir hafıza oluşturulması çalışmasına devam etmesi gerektiği hususunun önemli olduğu belirtilmektedir.

3.2.6. Avrasya İnceleme Merkezi (AVİM)

2009 yılında kurulmuş olan AVİM Avrupa, Balkanlar, geniş Karadeniz Bölgesi, Kafkaslar ve Orta Asya'daki güncel siyasi gelişmeleri ve Türkiye'yi ilgilendiren konularda araştırma yapmakta ve bunları yazılı ve dijital ortamlarda yayınlamaktadır. Kurumun asıl kuruluşunu 1999-2009 yıllarında faaliyet gösteren ASAM bünyesinde

¹⁸⁶ a.g.e, 185, 9

bulunan Ermeni Araştırmalar Enstitüsü'nü oluşturmuştur. Bu nedenden dolayı 2001 yılından beri Ermeni Araştırmalar Dergisini yayınlamaktadır.

AVİM Başkanı Kılıç aslında insanların birbirlerinden ne kadar uçta olurlarsa olsunlar konuyu oturup konuşmaları ve tartışmaları gerektiğini, kin ve nefret üzerine gelecek kurulamayacağını ve ortak bir paydada buluşmanın önemini belirtmektedir. Ayrıca kurum olarak “Biz, hiçbir zaman için, ‘Türkiye sütten çıkmış ak kaşıktır, tarihte hiçbir şey olmamıştır,’ demiyoruz ama bugün yapılanların Türkiye’ye karşı, yanlı ve haksız olduğunu düşünüyoruz” demektedir¹⁸⁷

İki ülke arasında oluşacak barışın önündeki en büyük engel olarak sözde soykırım meselesi görülmektedir. Bu meselenin gerek Amerika gerekse Rusya ve diğer Avrupa ülkeleri tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Kurumun 2015 yılı faaliyet raporunda geçmişte yaşanan olayların iki taraflı olduğu her iki tarafında acılar çektiği hatırlatarak günümüzde ortak acıları paylaşma ve taziyede bulunmaya hazır olan Türkiye’nin uzattığı elin Ermenistan tarafında tutulması ve her iki halkın gelecekte kazan kazan yolunu açacak ikili ve bölgesel iş birliği içerisine girmesi gerektiği belirtilmektedir. Her iki taraf arasında sürdürülen bu tartışma kimseye fayda sağlamayacağı gerçektir.

Kurum 2017 yılı faaliyet raporunda Türkiye’de Ermenistan meselesinin artık kamusal alanda fazla bir yer işgal etmediği ve 2009 yılında imzalanan protokollerinde gündemden düştüğünü belirtmektedir. Protokollerin gündemden düşmüş olmasına rağmen Ermenistan’ın uluslararası ortamda her fırsatta Türkiye’yi suçlayıcı beyanatlarda bulunduğunu belirtmektedir. Bunun dışında ise diasporanın soykırımın tanınması için çalışmalarına devam ettiğini ve birçok ülkede bu konuda başarılı olduğu da vurgulanmaktadır.

3.2.7. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)

Bir grup iş adamı, bürokrat ve akademisyen tarafında 2004 yılında kurulmuştur. Ekonomi, yönetim ve dış politika alanlarında çalışma yapmaktadır. Makroekonomi

¹⁸⁷ Kılıç, A. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplumlari Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi. Sf. 33

Çalışmaları Programı, İnovasyon Çalışmaları Programı, Şehir Çalışmaları Programı ve Bölge Çalışmaları Programı alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir. “Bölge Çalışmaları Programı, çevre coğrafyasındaki ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel süreçleri takip etmeyi ve anlamlandırmayı amaçlıyor. Program, Türkiye’nin kendisini ve kendi bölgesini etkileme potansiyeline sahip küresel eğilimleri daha yakından takip eden çalışmalardır.”¹⁸⁸

Kafkasya çalışmaları ile Türkiye, Azerbaycan (Nahçıvan’ı dahil ederek), Ermenistan ve Gürcistan’da sınır ötesi iş birliği projelerinin hayata geçirilmesi öngörülmektedir. Projeler, ilk aşamada ulaştırma-sınır geçişleri ve turizm alanlarına odaklanılmaktadır. Programın nihai hedefi, bölgedeki ekonomik faaliyetlerin canlılığının artmasına ve taraflar arasındaki güven ortamının gelişmesine katkıda bulunmak olduğunu kendi internet sitesinde açıklamaktadır.

Vakfın icra direktörü Sak (2014) ilgi alanlarının daha çok Ermenistan üzerinden Orta Asya ve Çin’e ulaşım sağlamak olduğunu bu sağlandığında hem Ermenistan’a hem de Türkiye’ye fayda sağlayacağı belirtmektedir. Özellikle Türkiye’nin Kuzeydoğu Anadolu illerinin kalkınması sağlanacağına önemi de dile getirilmektedir. Vakıf bu amaçla karşılıklı tanışma ve ilişkilerin temelini atma için çalışmalar sürdürmektedir.¹⁸⁹

Vakfın genel yapısı ve çalışmaları incelediğinde iki ülke arasında sınırların açılması durumunun ilişkileri hızlandıracağı hususu belirtilirken, Dağlık Karabağ sorununun bir engel olduğu fakat tarafların güvenlik için maliyetleri ve bu sebeple ekonomik kayıplarının bir değerlendirilmesi yapılarak duygusallıktan sıyrılmış temeller üzerine konuşulması sorunu daha rahat çözüm aşamasına getireceği fikri ortaya çıkmaktadır.

Vakıf 2014 yılında Avrupa Birliği Fonu destekli ve Ermenistan’da PJC (Public Journalism Club) ortaklığı ile Ermenistan-Türkiye girişimcilik programı projesini

¹⁸⁸ Tepav.org. (2004). TEPAV Nedir? <https://www.tepav.org.tr/tr/html/250/Hakkimizda/>. Ziyaret Tarihi: 27.09.2018

¹⁸⁹ Sak, G. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplamları Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi. Sf. 36-39

yürütmüştür. Aşamalı olarak yürütülen projenin finali İstanbul'da yapılmış ve Ermenistan'dan 10 başarılı girişimci TOBB Startup İstanbul'a katılmıştır. Etkinliğe 63 ülkeden 1000 girişimci katılmıştır.

3.2.8. Ermeni Diasporası

Osmanlı döneminde tehciire tabi tutulan Ermeniler (Tehcir döneminde Osmanlı toprakları olan bölgelere yerleştirilmiştir.) dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Tehciire tabi tutulan Ermenilerin bir kısmı tekrar eski yerlerine dönmüş, bunlardan büyük bir kısmı da daha iyi hayat şartlarına kavuşacağını düşünerek Amerika, Fransa, Güney Amerika ülkeleriyle Avustralya'ya Hindistan, İran ve Rusya'ya göç etmişlerdir.¹⁹⁰ Bu göçlerin sebebi olarak sadece tehcir nedeni ile Ermenilerin dünyanın çeşitli yerlerine göçtüğünü söylemek gerçekçi olmamaktadır. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'da hızlı şekilde nüfus kaybı yaşanmaktadır. Daha iyi yaşam şartına kavuşmak isteyen Ermeni gençleri başka ülkelere göç etmektedir. Ermenistan nüfusu 1991 yılında 3 milyon 570 bin, 2018 yılında 3 milyon 260 bine geriledi. Buna göre, ülke nüfusu yirmi yılda yüzde 8,7 oranında bir düşüş gösterdi.¹⁹¹ 2019 yılı nüfusu ise 2 milyon 936 bindir.¹⁹²

Başka ülkelerde yaşamaya başlayan Ermenilerin yalnızlık duygularını bastırmak, kendi dillerini yaşatmak ve dinlerini yaşamak amacıyla bir araya gelmeleri bugünkü diasporaların oluşmasına neden olmuştur. Diaspora aktivitelerinin Ermeni kiliseleri, siyasi partileri, yardım ve kültür kuruluşları tarafından düzenlendiğini ifade eden Mkrtchyan'ın yanı sıra Karaca, diaspora Ermenilerinin dini ve milli ritüellere katılarak kimliklerini koruduklarını, bir arada yaşadıklarını belirtmektedir.¹⁹³

¹⁹⁰ Tasam.org. (2006) Ermeni Diasporası Ve Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerine Etkisi. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/239/ermen_i_Diasporasi_ve_turkiyenin_uluslararasi_iliskilerine_etkisi. Erişim Tarihi:14.12.2018

¹⁹¹ Aljazeera.com. (2011). Ermenistan'da Göç Dalgası. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ermenistanda-goc-dalgasi>. Erişim Tarihi:25.05.2018

¹⁹² Tercihiniyap.net. (2019). Ülkelerin Nüfusları 2019. <https://www.tercihiniyap.net/ozel-haber/ulkelerin-nufuslari-2019-h6398.html>. Erişim Tarihi: 15.01.2019

¹⁹³ Çevik, B.S. (2010). Davutoğlu'nun Yeni Hayali: Ermeni Diasporası ile Uzlaşmak/Mümkün mü? 21.Yüzyıl Dergisi,17. Sf. 51

Osmanlının dağılma döneminde Bağımsız Büyük Ermenistan'ın bağımsızlığı için çalışan diasporalar bu emellerine ulaşamayınca faaliyetlerinde yavaşlama görülmüştür. Fakat sözde soykırımın tanınması ve toprak talebi ile yeniden faaliyetlerinde etkinlik göstermeye başlamıştır. 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığı ile faaliyetlerini arttırmıştır. Dağlık Karabağ'ın işgali ile diaspora örgütleri önem kazanmış ve Ermenistan'ın Türkiye ve Gürcistan'dan (Cevaheti) toprak talepleri yönünde politikalar izlemeye başlamıştır. Ermeni kuruluşları özellikle ABD'de yönetim üzerinde yaptıkları lobi faaliyetleri ve soykırım iddialarının uluslararası alanda gündeme getirilmesi için düzenledikleri etkinliklerle Türkiye'nin diğer ülkeler ile olan ilişkileri üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır.¹⁹⁴ ABD'de Armenian Assembly of America (Amerikan Ermeni Asemblisi), Fransa'da Mouvement de la Jeunesse Arménienne de France (Fransız Ermeni Gençliği Hareketi) ve Organisations Terre et Culture (Yer ve Kültür Örgütü), Almanya'da German Armenian Community (Alman Ermeni Topluluğu), İngiltere'de The Centre for Armenian Information and Advice, CAIA (Ermeni Enformasyon ve Tavsiye Merkez) önde gelen örgütlerdir.

Avrupa devletlerinde bulunan birçok kuruluş ve lobi arasında iş birliği sağlamak amacıyla kurulan Avrupa Ermeni İşbirliği Forumu (The Forum of Armenian Associations in Europe) 1998 yılında faaliyete geçmiş ve birçok ülkede kuruluşları bir çatı altında toplamıştır. Saydıklarımız dışında birçok kuruluştaki faaliyetlerini dünyanın çeşitli ülkelerinde yürütmektedir. Bu örgütler öncelikli olarak, eğitim, sağlık, din hizmetleri ve politika ile ilgilenmektedir. Bu örgütler dünya genelinde tek amaç ile bir çatı altında toplanamamaktadır. Fakat 1915 yılı olaylarının soykırım olarak tanınması, Dağlık Karabağ ve Türkiye'den toprak talebi, Ermenistan'ın ana vatan fikri konularında aynı fikir birliğinde birleşmektedirler. Son yıllarda bu örgütlerin çalışmaları ile uluslararası alanda sözde soykırımı tanıyan ülkelerin sayılarındaki artışlar bu örgütlerin ne kadar aktif ve güçlü olduklarını göstermektedir. Ermenistan Cumhuriyeti Koçaryan döneminde Taşnak Partisinin yönlendirmesi ile yapılan Uluslararası Ermeni Diaspora Konferansları farklı fikir birliğinde olan diasporaların

¹⁹⁴ a.g.e, 190

birlikteliğini perçinlemeyi amaçlamıştır. Ermenistan hükümeti diaspora ile olan ilişkilerin etkisi nedeni ile 2008 yılında Ermenistan devletinde Diaspora Bakanlığı kurulmuştur. Diaspora Bakanlığı Ermenistan'da gelenek haline gelen ve dördüncüsü düzenlenmiş olan 19-20 Eylül 2011 tarihlerinde Ermeni-Diaspora Konferansını düzenlemiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesinde Ermeni diasporası ile ilgili açıklamada “Ermenistan ve diaspora ortak tarihsel ve kültürel kökenlerden besleniyorlar ve birbirleriyle güçlüler, Ermenistan'ın karşılaştığı zorluklar diasporaya ve diasporanın sorunları Ermenistan'a.” açıklaması bulunmaktadır.¹⁹⁵ Artık diaspora ve Ermenistan iç içe geçmiştir. Diasporanın onaylamadığı ve karşı çıktığı Türkiye ile bir açılım ve yakınlaşma ihtimali az görünmektedir.

Günümüzde dünyada ne kadar Ermeni yaşadığı bilinmemektedir. Ermeni kaynakları dünya üzerinde 10 milyondan biraz fazla Ermeni olduğunu ifade etmektedirler. Buna göre; Ermenistan'da 3.000.000, Rusya'da 2.250.000, ABD'de 1.400.000, Fransa'da 450.000, Lübnan'da 234.000, Suriye'de 150.000, İran'da 100.000 Ermeni vardır.¹⁹⁶ Ermeni diasporaları sözde soykırım tezinin uluslararası arenada tanınması yanında Ermenistan üzerinde de büyük etkiye sahiptir. Zürih'te Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollere karşı çıkan diaspora birçok ülkede miting düzenlemiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Los Angeles'ta 3 bin kişi tarafından protesto edildi. Los Angeles'te bulunan Beverly Hills Hilton Oteli'nde süren görüşmeler sırasında otel önünde protesto gösterisi düzenleyen kalabalık Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan arasında 10 Ekim'de imzalanacak protokolü protesto etmiştir.¹⁹⁷ Aslında Serj Sarkisyan Avrupa turunu, diasporanın sürece karşı tepkisi çok tartışmalı olduğundan, diasporayı mantıklı hale getirmek için tur düzenlemişti. Bu turda yapmış olduğu mülakatta Serj Sarkisyan şöyle ifade etmiştir. “Dünyaya yayılmış Ermenilerin endişesini duymak istiyorum, çünkü bu tür acı veren olaylara karşı tepki olmaması beklenemezdi, onların endişeleri ile kendi endişelerimi mantıklı olarak karşılaştırmak ve kontrol etmek istiyorum. Belki hesaba katılmamış veya açıkta kalan problemler var.

¹⁹⁵ President.am. (2017). Diaspora. <http://m.president.am/hy/diaspora/>. Erişim Tarihi:15.10.2017

¹⁹⁶ Özocak, Ö. (2014). Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası, Yeni Türkiye Dergisi, 60. Sf. 5

¹⁹⁷ Yenisafak.com. (2009). Ermeni Diasporasından Protokole Tepki. <https://www.yenisafak.com/amphtml/dunya/ermeni-diasporasindan-protokole-tepki-214954>. Erişim Tarihi: 5.11.2017

Bu durumda olaylara çözüm yolu bulmak yerine belki de farkında olmadan kapıları kapattık.”¹⁹⁸ Serj Sarkısyan’ın Avrupa’da bu kadar tepkiyle protesto edilmesinin protokoller imzalanması ve onay sürecine etkisi olmaması ihtimali mümkün görünmemektedir.

Belçika’da Türklerden daha az sayıya sahip olmalarına rağmen 1915 olaylarının “soykırım” olarak tanınmasını sağlamıştır. Belçika Başbakanı Charles Michel, 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları için ‘soykırım’ ifadesini kullandı.¹⁹⁹ Sözcü gazetesinin 14 Mart 2017 tarihli haberine göre Belçika’da 218.832 Türk kökenli vatandaş yaşarken, 25 bin 874’ü çalışıyor. Ermeni Haber Ajansının 16 Mart 2018 tarihli haberine göre Belçika’da 11.000 Ermeni yaşamaktadır. Bu veriler değerlendirildiğinde az bir nüfusa sahip olan Ermeni lobisinin çalışması sonucu Belçika meclisinde oylanan Soykırımı tanıma yasası dikkat çekicidir. Peki diasporalar neden bulundukları ülkelerde bu kadar etkilidir. Bu soruyu şöyle cevaplayalım;

“Adamson’a göre; ulus ötesi toplumların menşe ülkelerinde siyasi değişiklikler yapabilmeleri için üç yol vardır. Bunlar şunlardır:

(1) Uluslar üstü alanlar içinde yeni siyasi kimliklerin ve söylemlerin oluşturulması;

(2) Ev sahibi ülke hükümetleri ve siyasi partileri, uluslararası örgütleri (STO) ya da STK’ları içerebilecek şebekelerin geliştirilmesi ve ‘üçüncü şahıslar’ ile lobi ilişkilerinin geliştirilmesi;

(3) Ev devleti içindeki siyasi aktörlere maddi kaynakların doğrudan temini.”²⁰⁰

Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, 2007 seçimlerinde Libya lideri Muammer Kaddafi’den usulsüz şekilde mali kaynak temin ettiği için ülkesinde suçlama yapılmıştır. Amerikan Federal Soruşturma Bürosu FBI’ın Rusya’nın 2016’daki başkanlık seçimlerine müdahale ettiği gerekçesiyle de soruşturma yürütülmektedir.

¹⁹⁸ Hovhannisyan, E. (2016). 2008-2016 Yıllarında Ermenistan-Diaspora İlişkilerinde Gelişmeler, http://www.noravank.am/img/detail.php?ELEMENT_ID=15261. Erişim Tarihi: 12.12.2017

¹⁹⁹ Sputniknews.com. (2015). Belçika Başbakanı 1915 Olayları İçin 'Soykırım' Dedi. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201506181016078983/>. Erişim Tarihi: 18.06.2016

²⁰⁰ Çelik, M. (2017). Kavramsal Olarak Diaspora, Ermeni Diasporası ve Lübnan Ermeni Diasporası. Tarih ve Gençlik Dergisi, 3(3). Sf. 325

Yani siyasiler bazı yerlere gelirken bazı kuruluşlardan destek almakta ve bu destek karşılığında bu siyasi kuruluşların sözcülüğünü yapabilmektedir.

SONUÇ

Ermenistan ile Türkiye arasındaki sorunlara göz atarsak üç temel mesele karşımıza çıkar. Bunlar:

- a. Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan tehcir kanunu neticesinde ortaya çıkan sözde soykırım meselesi.
- b. Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınırı resmen tanımaması ve toprak talebi.
- c. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ve Dağlık Karabağ sorunu.

Belirli dönemler içerisinde Cumhurbaşkanı danışmanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuş olan Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik adlı kitabında bahsettiği “Komşular ile Sıfır Sorun Politikası” ile Türkiye komşu ülkeler ile ilişkilerini normalleştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede ilişkilerin normalleştirilmesi için çaba harcanan ülkelere biri de Ermenistan olmuştur. Benzer şekilde, Ermenistan Devlet Başkanı Sarkısyan da göreve yeni başladığı dönemde Türkiye ile “taptaze yeni bir başlangıç” yapmaya hazır olduklarını belirtmiştir. 2010 yılı Dünya Kupası elemeleri için yapılacak Türkiye ve Ermenistan arasındaki maçı birlikte seyretmek amacı ile Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Ermenistan'a davet etmiş ve bu davete Türkiye tarafından verilen olumlu karşılık sonucu ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Belli bir süre gizli olarak yürütülen çabalar Futbol diplomasisi olarak adlandırılan süreçle açık şekilde yürütülmeye başlanmış, 2009 yılında ise ilişkilerin düzelmesi için iki ülke arasında Zürih protokolleri imzalanmıştır. Protokollerin iki ülke meclisince onaylanması beklenirken ortaya çıkan sorunlardan dolayı protokoller onaylanmamış ve süreç çökmüştür.

Ermenistan-Türkiye ilişkileri incelendiğinde normalleşme sürecinin hız kazanmasının, Rusya-Gürcistan savaşına denk gelmiş olduğu görülür. Bu bir tesadüf değildir. Bu savaş, Ermenistan ile önemli destekçisi Rusya arasındaki bağlantının kopması anlamını taşımaktadır çünkü Gürcistan iki ülke arasındaki köprü durumundadır. Dolayısıyla bu savaş Ermenistan ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Rusya'ysa müttefiki olan Ermenistan'a yardım edebilmek ve bölgedeki imajını düzeltmek için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesine başlangıçta destek vermiştir.

Türkiye açısından bu savaştan dolayı Gürcistan üzerinden gelen enerji nakil hatlarının ve karayolunun güvenliği tehlikeye girmiştir. İran'a uygulanan ambargo sebebi ile Hazar Denizi'nden çıkan enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaştırılması için Ermenistan'ın güvenli bir hat olabileceği değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde süreç Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin desteğiyle başlamıştır. Başlangıçta, önemli bir doğalgaz ve petrol ihracatçısı olan Azerbaycan'ın da sürece olumlu bakacağı algısı oluşmuştur. Bu durum Ermenistan-Türkiye arasında sorunları ortadan kaldırmak için bir fırsat olarak değerlendirilmiş, bölge ve küresel güçlerin de bu süreçte elde edeceği kazançlar değerlendirildiğinde sorun yaşanmayacağı sonucuna varılmıştır.

Fakat Rusya'nın önceden destek verdiği sürece yaklaşımı zamanla değişmiş, Ermenistan-Azerbaycan gerginliğinin kendisine sağladığı avantajı kaybetmemek için statükonun devamından yana tavır almıştır. Bu nedenle daha protokoller imzalanmadan, içeriği Bakü'ye iletmiştir.

Protokollerin içeriğini öğrenen Azerbaycan tarafından Türkiye'ye karşı tepkiler yükselmeye başlamıştır. Özellikle Bursa'da oynanan futbol karşılaşmasında yaşanan bayrak krizi tansiyonu yükseltmiş ve Azerbaycan tarafından Türk şehitliğindeki Türk bayrakları söktürülmüş, Türk camileri bazı gerekçeler ile kapatılmaya başlanmış ve Türkiye'ye satılan doğalgaz fiyatlarında yeniden düzenlemeye gitme isteği ile elindeki kozları Türkiye'ye karşı kullanmaya başlamıştır.

Türkiye tarafındaysa muhalefet partileri protokollerin onayına destek vermeyecekleri açıklamasında bulunmuş ve tepki göstermiştir. Yaşanan bu süreç Türkiye'nin geri adım atmasına neden olmuştur. Türk yetkililer Dağlık Karabağ işgali sonlandırılmadan sınırların açılmayacağı garantisini Azerbaycan'a bildirmiştir.

Ermenistan Hükümeti, parlamentosu onaylamadan önce protokolleri anayasaya uygunluk açısından incelenmesi amacıyla Anayasa Mahkemesine göndermiştir. Bu inceleme sonrası yapılan açıklama ise Türkiye tarafından protokollerin içeriğinin değiştirilmesi olarak telakki edilmiştir. Ermenistan'da soykırım meselesinin tartışmaya açılacağı ve Dağlık Karabağ konusunda tavizkar davranıldığı konusunda halktan ve Ermeni diasporasında tepkiler gelmiştir.

Ermenistan Hükümeti'nin Ermeni diasporasının onaylamadığı süreci devam ettirmesi mümkün değildir. Çünkü diasporanın gücü bulunduğu ülkelerdeki faaliyetleriyle açık şekilde görülmektedir. Bunun en somut örneği, Latin Amerika ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye Başbakanı Recep Tayip Erdoğan'ın Mayıs 2010'da Arjantin'e yapmayı planladığı ziyaretin iptal edilmiş olmasıdır. "Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Arjantin ziyaretinin iptal edilmesiyle ilgili Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, 'Arjantin ziyaretinin iptalinin gerekçesi, Buenos Aires'in Jorge Newbury parkında açılması öngörülen Atatürk Anıtı için otonom Buenos Aires yönetimi Çevre ve Kamusal Alan Bakanlığı tarafından daha önce verilen yazılı iznin, Türkiye'ye hasım Ermeni çevrelerin girişimleri sonucu iptal edilmesidir'²⁰¹ denildi.

Sonuç olarak tarihi arka plan ve günümüze kadar yaşanan süreç değerlendirildiğinde Türkiye-Azerbaycan, Ermenistan-Ermeni Diasporası ve Rusya-Ermenistan arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri oluşmuş olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu karşılıklı bağımlılık durumu Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur. Türkiye'nin Kafkasya'daki en büyük ekonomik ortağı Azerbaycan'dır. Azerbaycan ile enerji ve askeri alanda birçok antlaşma imzalanmış olması nedeni ile Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Zürih protokolleriyle olumsuz etkilenmiştir. Ermenistan'ın ise kendisine ekonomik olarak destek olan Ermeni diasporasına ve Dağlık Karabağ konusunda denge unsuru olan Rusya'ya kulak tıkaması mümkün olmamıştır. Sürecin devam etmesi için herhangi bir ön koşul olmadan sınırların açılması gerektiği, soykırım gerçeğinin komisyon çalışmaları ile sulandırılmayacağı ve Dağlık Karabağ sorununun bu süreçten ayrı tutulması gerektiği belirtilmiştir.

Bu süreç bize Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde Azerbaycan'ın, Ermeni diasporasının ve Rusya'nın onaylamadığı ve destek vermediği bir sürecin devam ettirilemeyeceğini göstermiştir.

Eğer Zürih protokolü Türkiye tarafından onaylanmış olsaydı Türkiye-Ermenistan arasında sınır açılacak, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulacak,

²⁰¹ Haberturk.com. (2010). Atatürk Heykeli Krizi. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/518998-ataturk-heykeli-krizi#>. Erişim Tarihi: 27.11.2018

karşılıklı ticaret gelişecek ve Hazar denizinden çıkan petrol ve gazın nakli için alternatif bir güzergâh oluşacaktı. Fakat bu olumlu gelişmeler yanında aşağıdaki olumsuz gelişmelerin ortaya çıkması da muhtemeldi:

Azerbaycan protokollerin onayını tasvip etmediği için Rusya ile ilişkilerine daha önem verecekti;

Azerbaycan çıkarmış olduğu gazı Türkiye üzerinde değil de Rusya üzerinde Avrupa ülkelerine pazarlayacaktı;

Türkiye gazı Azerbaycan'dan daha pahalıya alacaktı;

Azerbaycan ile ilişkiler bozulacak ve Azerbaycan'da yatırım yapmış olan birçok iş adamı bu durumdan olumsuz etkilenecekti;

Rusya-Gürcistan savaşı bitmiş olduğu için alternatif enerji hattının inşası belki de gerçekleşmeyecekti;

Türkiye Kafkasya bölgesinde gelişmekte ve büyümekte olan bir ortağını kaybederken karşılıklı sınırları tam olarak tanımamış, sözde soykırımı Türkiye'nin tanınması için uluslararası baskılarına devam eden, komşularının topraklarında hak iddia eden ve özellikle Dağlık Karabağ'ı halen işgal altında bulunduran bir Ermenistan ile sorun yaşamaya devam edecekti.

Dış politikada çıkarlar belirleyicidir. Bu çerçeveden bakıldığında ve yukarıdaki olgular ışığında, mevcut şartlarda Komşularla Sıfır Sorun Politikasını uygulamanın, en azından Türkiye-Ermenistan ilişkileri özelinde, Türkiye'nin de Ermenistan'ın da çıkarlarına hizmet etmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu iki ülke arasındaki ilişkileri kısa vadede normalleştirmek pek kolay değildir.

KAYNAKLAR

Aa.com. (2017). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'nda ilk tren yola çıktı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-tiflis-kars-demiryolunda-ilk-tren-yola-cikti/> 951643. Erişim Tarihi: 01.03.2018

Adıghozalov, K. (2013). Gürcistan: Dış Politikada Yeni Bir Adım? [http://newtimes.az /tr/politics /1502](http://newtimes.az/tr/politics/1502). Erişim Tarihi: 02.06.2017

Alizade, N. (2015). Türkiye'nin Dış Politikasında Enerji Faktörü. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Yüksek Lisans Bitirme Tezi.

Aljazeera.com. (2011). Ermenistan'da Göç Dalgası. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ermenistanda-goc-dalgasi>. Erişim Tarihi:25.05.2018

Aljazeera.com. (2015). BM'ye Bayırbucak Mektubu. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bmye-bayirbucak-mektubu>, Erişim Tarihi: 21.11.2016

Amerikaninsesi.com. (2012). Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Dağlık Karabağ. <https://www.amerikaninsesi.com/a/1418383.html>. Erişim Tarihi: 22.09.2018

Anadolukultur.org. (2002). Hakkımızda. <http://www.anadolukultur.org/tr/hakkimizda/3182>. Erişim Tarihi: 22.12.2018

Anık, M. (2006). 28-29 Haziran NATO İstanbul Zirvesi. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/191/28-29_haziran_nato_istanbul_zirvesi. Erişim Tarihi: 15.05.2017

Aras, B. ve Özbay, F. (2009). Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasındaki Kafkasya Siyaseti. Seta Analiz.

Aravot.am. (2016). Gençlere Göre Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Düzelmemesinin Geleceği. <https://www.aravot.am/2016/09/29/810206/>. Erişim Tarihi: 29.09.2017

Armeniapedia.org. (2003). Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması İle İlgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin Yirminci Yüzyılın Başında Vuku Bulan Olaylara Uygulanabilirliği, Uluslararası Daimî Adalet Merkezi (Ictj) İçin Hazırlanan

Hukuki İnceleme <http://www.armeniapedia.org/images/c/c0/ICTJTurkishfinal030504.pdf>. Erişim Tarihi: 27.05.2018

Arşakyan, G. ve Yegiazaryan, A. (2013). Türkiye Politikasının Güney Kafkasya’da 2008-2011 Yılı Öncelikleri ve Türk-Azerbaycan İlişkileri. 21 yy. Dergisi. http://www.noravank.am/upload/pdf/4.Grigor%20Arshakyan_01_2013.pdf. Erişim Tarihi: 21.10.2016

Arşiv.ntv.com. (2005). Türk-Ermeni Tarihçiler Toplantısı İptal. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/304933.asp>. Erişim Tarihi: 12.01.2018

Asker, A. (2010). “Ermeni Açılımı” Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. 21.Yüzyıl Dergisi, 15. Sf. 49

Asker, A. (2010). Avrupa Parlamentosunun Kararı Ermenistan’ın Keyfini Kaçırdı. https://www.academia.edu/35666773/Dr_Ali_Asker_Avrupa_Parlamentosunun_Karar_Ermenistan_Keyfini_Kaçırdı_. Erişim Tarihi: 13.11.2016

Aslan, M. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplumlari Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi.

Aslanlı, A. (2017). İran’ın Güney Kafkasya Politikası, http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/9_arazaslanli.pdf. Erişim Tarihi: 15.09.2018.

Avcı, E. (2014). Çin’in Kafkasya Politikaları, Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü.

Azer, Ö.A. (2012). Çin’in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası. Avrasya Ekonomileri Üzerine Uluslararası Konferans.

Baskın, O. (2014). Türk Dış Politikası (1). İletişim Yayınları.

Bayram, M. (2016). Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz. Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3).

- Bbc.com. (2015). Davutoğlu: Kim Olursa Olsun Angajman Kurallarımız Belli. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151005_davutoglu_rusya. Erişim Tarihi: 24.10.2016
- Bbc.com. (2015). Dışışleri: Türk Hava Sahasını İhlal Eden Rus Uçağı Engellendi. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151005_turkiye_rusya_ucak. Erişim Tarihi: 24.10.2016
- Bbc.com. (2016). Türkiye- Rusya İlişkilerinde Zorlu Yıl. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38377657>. Erişim Tarihi: 20.12.2017
- Becermen, B. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplamları Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi.
- Bilgin, İ. (2014). Karabağ Sorunu. <http://akademikperspektif.com/2014/10/01/karabag-sorunu/>. Erişim Tarihi: 16.05.2016
- Bolsohays.com. (2004). NATO Zirvesi Öncesinde Türkiye-Ermenistan İlişkileri. <http://www.bolsohays.com/haberdetay-26973/nato-zirvesi-oncesinde-turkiye-ermenistan-iliskile.html>. Erişim Tarihi: 05.06.2018
- Byegm.gov. (2008) Serj Sarkısyen, Ermenistan'ın Türkiye İle İlişkileri, <http://www.byegm.gov.tr> Erişim Tarihi:12.11.2016
- Cabbarlı, H. (2008). Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Peynir, Futbol, Soykırım ve Ulusal Güven- (siz)lik Problemleri. 21.Yüzyıl Dergisi.
- Cabbarlı, H. (2011) Ermenistan Dış Politikasında Sözde Ermeni Soykırımı Faktörü. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Chiriatti, A. (2015) Başarı ve Başarısızlık Arasında Türkiye'nin 'Sıfır Sorunları'. Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Research Turkey). <http://researchturkey.org/tr/turkish-zero-problems-between-failure-and-success>. Erişim Tarihi: 25.05.2015
- Çelik, M. (2017). Kavramsal Olarak Diaspora, Ermeni Diasporası ve Lübnan Ermeni Diasporası. Tarih ve Gençlik Dergisi, 3(3).

Çelikdönmez, Ö. (2016). Güney Kafkasya'da Amerika ve Rusya'nın üs savaşı
<https://kafkassam.com/guney-kafkasyada-amerika-ve-rusyanin-us-savasi.html>.

Erişim Tarihi: 25.02.2016

Çevik, B.S. (2010). Davutoğlu'nun Yeni Hayali: Ermeni Diasporası ile Uzlaşmak/Mümkün mü? 21.Yüzyıl Dergisi, 17.

Çiftçi, H.D. (2012). Komşularla Sıfır Sorun Politikasının Türkiye Ermenistan İlişkilerine Etkisi. İİBF. II. Bölge Sorunları ve Türkiye Sempozyumu.

Davutoğlu, A. (2001). Stratejik Derinlik. Küre Yayınları.

Dedeoğlu, B. (2014). Uluslararası Güvenlik ve Strateji, YeniYüzyıl Yayınları.

Demir, A. F. (2005). SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 2(5).

Dink, H. (2005). Tarihi Açmak ve Aşmak. https://hrantdink.org/attachments/article/8/faaliyet_raporu_2007_2008.pdf. Erişim Tarihi: 27.09.2017

Duran, B. (2010). Türk Dış Politikasının İç Siyaset boyutu; 2010 Yılı Değerlendirmesi, Türk Dış Politikası Yıllığı 2010, Seta Yayınları.

Dündar, C. (2005). Türkeş, Atatürk'ün İmzasını Hatırlattı. <http://www.habervitrini.com/gundem/turkesin-soke-eden-sozleri-iste-12-yildir-gizlenen-gorusme-156165>.

Erişim Tarihi:09.11.2017

Economy.gov. (2016). Gürcistan- Çin Serbest Ticaret Anlaşması Meyvelerini Veriyor. <https://www.economy.gov.tr>. Erişim Tarihi: 10.11.2016

Ener, M. ve Ahmedov, O. (2007). Türkiye Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi, <http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/handle/COMU/968>. Sf.119. Erişim Tarihi:25.07.2018

Erdem, Ö. (2014). Stratejik İflas, İleri Yayınları.

Ermagan, İ. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD Dış Politikası-Obama Dönemi ve Ak Parti. Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, 3(2).

- Esiweb.org. (2010). Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi. https://www.esiweb.org/index.php?lang=tr&id=322&debate_ID=4&slide_ID=11. Erişim Tarihi: 23.04.2018
- Gabrielyan, E. (2016). Gençlere Göre Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Düzelmemesinin Geleceği. <https://www.aravot.am/2016/09/29/810206/?s=>. Erişim Tarihi: 01.12.2016
- Gaytancıoğlu, K. (2010). Son Dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizinin Değerlendirilmesi. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 2(1).
- Geostat.ge. (2018). Ükelere Göre Gürcistan İhracatı. http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=134&lang=eng. Erişim Tarihi: 05.07.2018
- "Geostat.ge. (2018). Ükelere Göre Gürcistan İthalatı. http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=134&lang=eng. Erişim Tarihi: 05.07.2018
- Gök, G.O. (2005). İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görgülü, A. (2008). Türkiye-Ermenistan İlişkileri; Bir Kısır Döngü. TESEV Yayınları.
- Görgülü, A., Iskandaryan, A. ve Mınasyan, S. (2010). Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek. Tesev Yayınları.
- Gül'den Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Erivan Eleştirisine Yanıt. <https://t24.com.tr/haber/gulden-cumhurbaskani-erdoganin-erivan-elestirisine-yanit,296035>. Erişim Tarihi: 08.05.2015
- Gültekin Punsmann, B. (2013). Türk-Ermeni Uzlaşmasının Yolunu Hazırlamak: Kişisel Bir Aktarım. Türkiye Analizleri.
- Haber7.com. (2014) Rusya'dan Ukrayna'ya Doğalgaz Garantisi. <http://www.haber7.com/avrupa/haber/1211626-rusyadan-ukraynaya-dogalgaz-garantisi>. Erişim Tarihi: 11.22.2018
- Haberturk.com. (2010). Atatürk Heykeli Krizi. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/518998-ataturk-heykeli-krizi#>. Erişim Tarihi: 27.11.2018

Haluk, S. (2015). Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü. <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>. Erişim Tarihi:06.08.2018

Hasanoğlu, İ. (2014). Rusya-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü, <http://akademikperspektif.com/tag/ibrahim-hasanoglu/> Erişim tarihi: 18.05.2017

Hovhannisyan, D. (2017). Türk Ermeni Protokolleri Azerbaycan'a çok pahalıya satıldı. <https://www.panorama.am/am/news/2017/10/09/hայ-թուրքական/1847157>. Erişim Tarihi: 20.09.2018

Hovhannisyan, E. (2016). 2008-2016 Yıllarında Ermenistan-Diaspora İlişkilerinde Gelişmeler, http://www.noravank.am/img/detail.php?ELEMENT_ID=15261. Erişim Tarihi:12.12.2017

Hürriyet.com. (2009). Başbakan Erdoğan Azeri Meclisinde Konuştu. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-azeri-meclisinde-konustu-11642551>. Erişim Tarihi: 22.12.2017

İchd.org. (2013). Ermeni Türk İlişkileri; Yeni Ayrıntıları. <https://ichd.org/?laid=2&com=module&module=static&id=874>. Erişim Tarihi: 21.01.2017

İleri, Ç. (2011). Dünden Bugüne Nabucco Projesi. İKV Değerlendirme Notu, İktisadi Kalkınma Vakfı.

İmamoğlu, Z. Nuhurat, C. Özgen, H.N. ve Soybilgen, B. (2014). Türkiye Ermenistan Sınırı Sosyo- Ekonomik Etkiler Araştırması. Hrant Dink Vakfı.

İmanbeyli, V. (2015). Uçak Krizi ve Türkiye-Rusya İlişkileri. Seta Perspektif, (119).

İpek, N. (2006). Millet Sistemi İçinde Ermeniler. <http://turkiye-ermenileri.blogspot.com/2006/11/millet-sistemi-iinde-ermeniler.html>. Erişim Tarihi:27.10.2018

İsmayılov, E. (2014). Ermenistan'daki Rus Askeri Üsleri; Bölgesel Güvenliğe Tehdit. <http://www.bilgesam.org/incele/1877/-ermenistan-daki-rus-askeri-usleri--bolgesel-guvenlige-tehdit/#.XFYHDIUz bIU>. Erişim Tarihi, 12.06.2016

Kafkasya Araştırma Kaynak Merkezi-Ermenistan. (2015). Ermenistan Türkiye İlişkilerinin Normalleşme Vizyonu, Kamuoyu Anketinin Temel Sonuçları, Yerivan. <http://epfarmeria.am/hy/document/Armenia-Turkey-Public-Opinion-Survey-2015>. Erişim Tarihi: 26.08.2018

Kantarcı, Ş. (2015). Ermeni Sorununa Çözüm Yolları. Panel Konuşması. <https://vdocuments.mx/ermeni-sorununa-coezuem-yollari-solutions-for-the-armenian-conflict.html> Erişim Tarihi: 25.10.2018

Karabayram, F. (2007). Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası, Atılım Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kasım, K. (2001). Türk-Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçırılan Fırsat. Ermeni Araştırmaları, 4. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Yazar&YazarNo=6>. Erişim Tarihi:05.12.2017

Kaskabayeba, D. (2016). Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü. <http://sahipkiran.org/2016/02/10/hazar-denizinin-hukuki-statusu/>. Erişim Tarihi:10.11.2016

Kılıç, A. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplulukları Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi.

Kınıklıoğlu, S. (2015). Ermenistan İle Normalleşememenin Kodları. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/suat-kiniklioglu/ermenistan-ile-normallesememenin-kodlari-1345004/>. Erişim Tarihi: 03.06.2017

Laçiner, S. (2005). Türkler ve Ermeniler. Usak Yayınları.

Lütem, Ö.E. (2015). Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu. Ermeni Araştırmaları, Yeni Türkiye, 60 (1-91).

Macar, O.D. (2010) Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl). <https://docplayer.biz.tr/211703-Osmanli-rum-egitim-sistemi-ve-istanbul-rum-kiz-okullari-19-ve-20-yuzyil.html>. Erişim Tarihi:11.10.2018

Mazıcı, N. (2005). ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu. Pozitif Yayınları.

- Mensur, A. ve Tiryaki, S. (2015) Diaspora İçin Değil Türkiye İçin. <http://www.gpotcenter.org/dosyalar/diaspora-icin-degil-Turkiye-icin.pdf>. Erişim Tarihi: 22.10.2017
- Metin, E. (2012). Günümüzde Ermeni Meselesi ve Türkiye. <http://www.karatekin.com.tr/arsivler/4387>. Erişim Tarihi: 21.05.2016
- Mfa.am. (2018). İkili İlişkiler İran. <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/ir>. Erişim Tarihi: 01.01.2019
- Mfa.am. (2018). İkili İlişkiler Türkiye. <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/tr>. Erişim Tarihi: 27.12.2018
- Mfa.am. (2019). İkili ilişkiler ÇHC. <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/cn>. Erişim Tarihi: 07.01.2019
- Mfa.gov. (2015). AİHM'in Perinçek/İsviçre Davasına İlişkin Büyük Daire Kararı Hk. http://www.mfa.gov.tr/no-275-15-ekim-2015-aihm_in-perincek_isvicre-davasina-iliskin-buyuk-daime-karari-hk_tr.mfa. Erişim Tarihi: 17.08.2018
- Mfa.gov. (2016). Türkiye-Rusya İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. Erişim Tarihi: 06.04.2017
- Mfa.gov. Komşularla Sıfır Sorun Politikamız. <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.02.2015.
- Mfa.gov. (2008). Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Büyükelçiler Konferansı Açılış Konuşması. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ali-babacan_in-buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi.tr.mfa. Erişim tarihi: 25.05.2015
- Okur, M. (2011). Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8).
- Oytun, O. (2009). Cumhur Başkanı Abdullah Gül'ün Şam Ziyareti Işığında Türkiye-Suriye İlişkileri. Ortadoğu Analiz, 1(6).

- Ozinian, A. (2015). İran-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Dönem. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13189/iran-ermenistan-iliskilerinde-yeni-donem>. Erişim tarihi: 30.10.2016
- Özbay, F. (2009). Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Antipatiyi Empatiye Çevirmek. <http://www.bilgesam.org/incele/982/-turkiye-ermenistan-iliskileri-antipatiyi-empatiye-cevirmek/#.XFYFfVUzblU>. Erişim Tarihi: 11.04.2016
- Özbay, F. (2014). Türkiye-Ermenistan Normalleşme Sürecine Rusya'nın Yaklaşımı, <http://www.bilgesam.org/incele/572/-turkiye-ermenistan-normallesme-surecine-rusya'nin-yaklasimi/#.XFSsU1UzblU>. Erişim Tarihi: 02.02.2017
- Özocak, Ö. (2014). Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası, Yeni Türkiye Dergisi, 60.
- President.am. (2017). Diaspora. <http://m.president.am/hy/diaspora/>. Erişim Tarihi: 15.10.2017
- Safaryan, D. (2014). Futbol Diplomasisi Genişlemesi Sonucunda Ermeni Türk İlişkilerini Sonucunun Değerlendirilmesi. <http://publications.ysu.am/wp-content/uploads/2014/07/Safaryan-D.pdf>. Erişim Tarihi: 27.04.2018
- Safaryan, D. (2014). Ermeni- Türk Ticari Ve Ekonomik İlişkileri, Sınırların Kapalı Olması Ve Diplomatik İlişkilerin Olmaması Şartlarında. Noravak, 21 yüzyıl Dergisi, 56. Yerevan
- Sak, G. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplamları Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi.
- Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8(15).
- Saraçoğlu, C. (2013). AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika, Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik. Alternatif Politika, 5(1).
- Sayın, A. (2012). Arap Baharı ve Suriye Masasında Bilek Güreşi, <http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-suriye-masasinda-bilek-guresi/>. Erişim Tarihi: 11.01.2016

Selvi, H. (2015). Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü. <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>. Erişim Tarihi:06.08.2018

Sofiyeva, V. (2013). Türkiye- Azerbaycan İlişkilerinde Ermenistan ve Normalleşme Krizi. Yüksek Lisans Tezi.

Soyak, N. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplamları Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi.

Sputniknews.com. (2015). Belçika Başbakanı 1915 Olayları İçin 'Soykırım' Dedi. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201506181016078983/>. Erişim Tarihi: 18.06.2016

Tacar, P.Y. (2014). 2015'te Türkiye'nin Başına "Ermeni Tsunamisi" Çökecekmiş! Yeni Türkiye, 60.

Tacar, P.Y. (2015). Ermeni Sorununa Çözüm Yolları. Panel Konuşması. <https://vdocuments.mx/ermeni-sorununa-coezuem-yollari-solutions-for-the-armenian-conflict.html>. Erişim Tarihi: 25.10.2018

Talıplı, S. (2008). Güney Kafkasya NATO ve İran Alakaları, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü.

Tasam.org. (2006) Ermeni Diasporası Ve Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerine Etkisi. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/239/ermeni_Diasporasi_ve_turkiyenin_uluslararası_iliskilerine_etkisi. Erişim Tarihi:14.12.2018

Taşcı, T.A. (2015). Türk Rus İlişkilerinde Yeni Başlangıç: Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Taşoğlu, Ö.L. (2015). Türk Ermeni İlişkileri'ndeki Tarihsel Gerçekler. http://www.umitozdag.com/haber/turk-ermeni-iliskilerindeki-tarihsel-gercekler-haberi_-281h.html, Erişim Tarihi: 01.06.2016

Tebledisticaret.com. (2018). Çin: Ekonomik Göstergeler. https://tebledisticaret.com/tr/kesfet-piyasalar/cin/ekonomik-ve-politik-anahat?home_critere_pays=11. Erişim Tarihi: 01.09.2018

Tepav.org. (2004). TEPAV Nedir? <https://www.tepav.org.tr/tr/html/250/Hakkimizda/>. Ziyaret Tarihi: 27.09.2018

Tercihiniyap.net. (2019). Ülkelerin Nüfusları 2019. <https://www.tercihiniyap.net/ozel-haber/ulkelerin-nufuslari-2019-h6398.html>. Erişim Tarihi: 15.01.2019

Ter-Matevosyan, V. (2014). 2015: Türkiye Ve Ermenistan Arasında Hangi Siyasi Çözümler Var? <https://www.repairfuture.net/index.php/tr/tuerkiye-ve-avrupa-birligi-ermenistan-dan-bak-s/174-debat-all/dosya/ermeni-soykirimi-tanima-ve-tazminatlar/ermenistan-dan-bak-s/312-2015-turkiye-ve-ermenistan-arasinda-hangi-siyasi-coezumler>. Erişim Tarihi: 22.10.2017

Tesev.org. (2017). 2016 Faaliyet Raporu. http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2017/02/Faaliyet_Raporu_2016.Finala1.pdf. Erişim Tarihi:30.09.2018

Tiryaki, S. (2014). Barış Bizim Elimizde Söyleşi Kitabı, Türkiye-Ermenistan Toplamları Arasında İlişkilerin İyileştirilmesine Dair Sohbetler. Koç Üniversitesi.

Toğrul, İ. (2013). Azerbaycan'ın Enerji Nakil Stratejisi, <https://enerjigunlugu.net/içerik/4606/azerbaycanin-enerji-nakil-stratejisi.html>. Erişim Tarihi: 15.10.2016

Topcuoğullar, Ö. (2012). Rusya Federasyonu'nun Etnik Yapısı ve Çeçenistan Üzerindeki Mücadelesi. <http://www.tuicakademi.org/rusya-federasyonunun-etnik-yapisi-ve-cecenistan-uzerindeki-mucadelesi/>. Erişim Tarihi: 09.06.2018

Tulun, T.E. (2017). Kafkasya Dağlarında İpek'in Dayanıklılığı: Çin ve Ermenistan. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/kafkasya-daglarında-ipek-in-dayanıklılığı-cin-ve-ermenistan>. Erişim Tarihi:01.01.2018

Tunç, H. (2004). Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 7(1-2).

Turgaylı, G. (2013). Türkiye Ermenistan İlişkilerinin Normalleşme Bağlamında Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Dış Politikasına Karşı Yaklaşımları. Yüksel Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Türkdoğan, B. (2006). Türk- Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Tüysüzoğlu, G. (2013) Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası; Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm. Alternatif Politika, 5(3).

Tüysüzoğlu, G. (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası; Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm. Alternatif Politika, 5(3).

Ulusal.com. (2017). AIHM Zaferi İsviçre’de Yasa Değiştiriyor. <https://www.ulusal.com.tr/gundem/aihm-zaferi-isvicrede-yasa-degistirtiyor-h167098>. Erişim Tarihi: 03.09.2018

Uluslararasıgundem.com. (2014). NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, <http://uluslararasıgundem.com/nabucco-dogal-gaz-boru-hatti-projesi/>. Erişim Tarihi: 20.07.2016

Ural, S. ve Çaykiran, G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kafkas Üniversitesi, (8).

Uzgel, İ. (2004). İstanbul NATO Zirvesi. Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 59(3).

Yalçinkaya, A. (2012). Soykırım İftiralarına Karşı Yüz Yıllık Plan. <https://www.turkishnews.com/tr/content/2012/02/27/soykirim-iftiralarina-karsi-yuz-yillik-plan/>. Erişim Tarihi: 27.10.2016

Yenisafak.com. (2009). Ermeni Diasporasından Protokole Tepki. <https://www.yenisafak.com/amphtml/dunya/ermen-diaporasindan-protokole-tepki-214954>. Erişim Tarihi: 5.11.2017